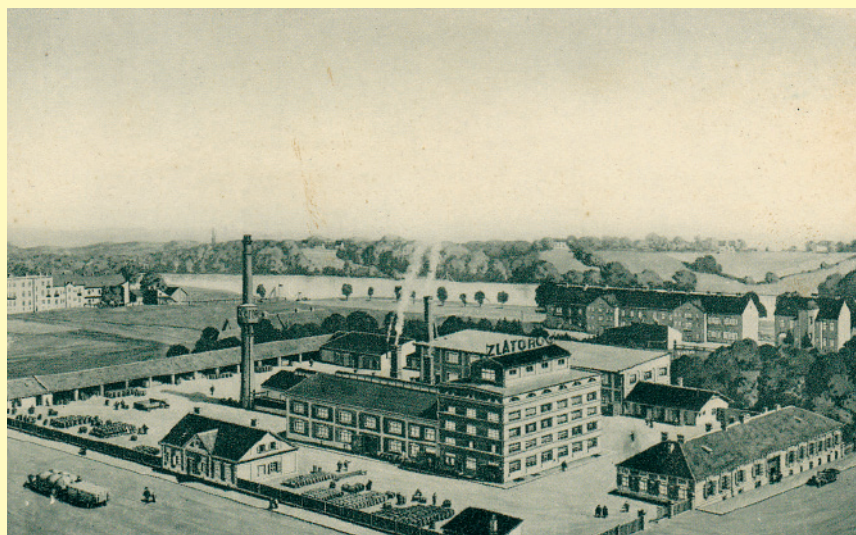

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

2–3

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPISJE

LETNIK 88
NOVA VRSTA 53

STR.
1–164

2017

PRVA ŠTEVILKA IZŠLA LETA 1904 • COMING OUT SINCE 1904

Na naslovnici je gradivo iz Zbirke drobnih tiskov Enote za domoznanstvo in posebne zbirke Univerzitetne knjižnice Maribor (izbor Gabrijela Kolbič):

TVORNICE Zlatorog - Maribor [Slikovno gradivo]. - [S. l. : S. n.], 1927-30. - 1 razglednica :
č-b (sivo ali rjavkasto) ; 9 x 14 cm , ZDT RZ 1 in 240791704
COBISS.SI-ID 58415105

Zlatorog, reklamni lepak, ZDT DT VI-6 Mrb. teden, dt 31046/9

Revija je v polnem besedilu dostopna – *Full text sources availability*:
Sistory (<http://www.sistory.si>), EBSCOhost Historical Abstracts with Full Text, ProQuest

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Letnik 88 – Nova vrsta 53
2.–3. zvezek 2017

Review for History and Ethnography

Year 88 – New Series 53
Volume 2–3, 2017

Maribor
2017

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – *University of Maribor
and Historical Society of Maribor*

ISSN 0590-5966

Uredniški odbor – *Editorial Board*

Izr. prof. dr. Marjeta Ciglenečki

Red. prof. dr. Darko Darovec

Dr. Jerneja Ferlež

Miroslava Grašič, prof.

Red. prof. dr. Marko Jesenšek

Doc. dr. Tone Ravnikar

Red. prof. dr. Franc Rozman

Dr. Vlasta Stavbar

Izr. prof. dr. Igor Žiberna

Dr. Marjan Žnidarič

Mag. dr. Theodor Domej, Avstrija

Prof. dr. Dragutin Feletar, Hrvaška

Dr. Peter Wiesflecker, Avstrija

Glavna in odgovorna urednica – *Chief and Responsible Editor*

Dr. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospejna 10

SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@um.si

Pomočnica urednice – *Editor's Assistant*

Urška Zupan

zupanur@gmail.com

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Prispevki so recenzirani. – *Authors are responsible for the scientific contents of their articles. Reprint of articles and pictures is possible only with editor's permission and source quotation. The articles have been reviewed.*

Izdano z denarno pomočjo Mestne občine Maribor in Agencije za raziskovalno dejavnost RS.
Published with financial help of the Maribor Municipality and the Slovenian Research Agency.

Kazalo – Contents

RAZPRAVE – STUDIES

- Nejc Drnovšek, *Delovanje staroruske Cerkve pod mongolsko oblastjo v luči ruskega zgodovinopisja* (The Old-Russian Church under the Mongol Authorities from the Point of View of the Russian Historiography) 5
- Miha Šimac, »Od rojstva do vojaške suknje«: k biografskim podatkom o Lojzetu Udetu st. (1896–1980) ("From Birth to the Military Coat": on Lojze Ude senior (1896–1980) Biographic Data) 25
- Peter Wiesflecker, *Meščanski habitus, narodna identiteta, verski profil. Aspekti socialno-nacionalnega procesa diferenciacije na primeru družine iz Kanalske doline* (Bourgeoisie Habitus, National Identity, Religious Profile. The Aspects of the Social and National Process of Differentiation on the Example of a Family from the Kanal Valley) 47
- Tin Mudražija, *SK Ilirija – zeleno-beli paradni konj slovenskega nogometa v prvi polovici 20. stoletja (1911–1936)* (SK Ilirija – the Green-White Star of the Slovene Football in the first Half of the 20th Century (1911–1936)) 71
- Marjan Toš, *Dr. Milan Gorišek – ponosni sokol, ki je poletel nad Lenartom (ob 60-letnici smrti)* (Milan Gorišek, Ph.D. – A Proud "Sokol", Who Flew above Lenart (at the 60th Death Anniversary)) 93

Tomaž Ivešić, <i>Joseph Kuhn v krempljih Ozne</i> (Joseph Kuhn in the Clutches of OZNA)	115
--	-----

VIRI – SOURCES

<i>Pričevanje Josepha Kuhna o povojnem nasilju in prikritih grobiščih v okolici Maribora</i> (prevod Tomaž Ivešić)	135
--	-----

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Boris Golec, <i>Dejan Zadavec: Ptujski meščani do uničujočega požara leta 1684</i>	155
Marjan Toš, <i>Ivo in Slavko Goldstein: Tito</i>	156
Marjan Toš, <i>Morpurgi, potomci mariborskih Judov</i>	159

R A Z P R A V E — S T U D I E S

Delovanje staroruske Cerkve pod mongolsko oblastjo v luči ruskega zgodovinopisja

Nejc Drnovšek*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 930:271.2(470)"12/14"

Nejc Drnovšek: Delovanje staroruske Cerkve pod mongolsko oblastjo v luči ruskega zgodovinopisja. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 88=53(2017), 2–3, str. 5–24

Članek obravnava politiko staroruske Cerkve v obdobju od leta 1237 do prve polovice 15. stoletja z izrazitim poudarkom na razlagah ruskega zgodovinopisja. V uvodu je predstavljeno politično delovanje Cerkve na območju tedanje severovzhodne Rusije. Osrednji del besedila temelji na stališčih dveh poglavitnih vej zgodovinopisja, pred-revolucijskega in sovjetskega, o tematiki, ki jo obravnavamo. Razlike med obema vejama so podrobneje ponazorjene na primeru enega izmed najvplivnejših cerkvenih predstavnikov v tem obdobju, metropolita Alekseja. V zaključku so navedene najbolj pereče polemike obeh zgodovinskih vej. Članek je napisan na osnovi ruske strokovne literature in podkrepjen z vzhodnoslovanskimi zgodovinskimi viri.

Ključne besede: Staroruska Cerkev, Mongoli, Zlata horda, sovjetsko zgodovinopisje, veliki knez, velika moskovska kneževina, ruski narod, Kulikovska bitka, metropolit Aleksej

1.01 Original Scientific Article
UDC 930:271.2(470)"12/14"

Nejc Drnovšek: The Old-Russian Church under the Mongol Authorities from the Point of View of the Russian Historiography. Review for History and Ethnography, Maribor 88=53(2017), 2–3, pp. 5–24

The article discusses the policy of the Old-Russian Church in the period from 1237 to the first half of the 15th century with a particular emphasis on the interpretations of the

* Mag. Nejc Drnovšek, Jareninski Dol 31/a, SI – 2221 Jarenina, nejc.drnovsek@gmail.com

Russian historiography. The political activity of the Church in the region of the then North-eastern Russia is presented in the introduction. The central part of the text is based on the views of the two main branches of historiography, pre-revolutionary and Soviet, on the discussed topic. The differences between both branches are illustrated in more detail with the case of metropolitan Alexius, one of the most influential church representatives in this period. In conclusion, the topical issues of both branches are addressed. The article is written on the basis of Russian scientific literature and supported by East Slavic historical sources.

Key words: Old-Russian Church, Mongols, Golden Horde, Soviet historiography, grand prince, grand principality of Moscow, Russian people, battle of Kulikovo, metropolitan Alexius

UVOD¹

Opredelitev delovanja staroruske Cerkve² v obdobju od sredine 13. stoletja do prve polovice 15. stoletja je tematika, ki ji je rusko zgodovinopisje namenilo precej pozornosti. Za nadaljnje razumevanje je sprva potreben podrobnejši oris dogodkov.

Leta 1237 je mongolski vladar Batu kan v eni izmed kampanj mongolskega imperija napadel staroruske kneževine in si jih po več let trajajočem zavojevalnem pohodu tudi večino podredil.³ S tem se je začelo obdobje mongolskega vladanja nad staroruskimi kneževinami in vzpostavitev diplomatskih stikov med Mongoli in starorusko Cerkvijo. Mongolski vpad je dodobra pretresel politične in družbene razmere na območju tedanje severovzhodne Rusije. Kijev, do tedaj središče vzhodnoslovanskih narodov, si po mongolskem opustošenju ni več opomogel,⁴ v ospredje pa sta prišli tverska in moskovska

¹ Članek je del magistrskega dela z naslovom *Politično delovanje in vloga Ruske pravoslavne cerkve od vpada Batu kana do padca Konstantinopla (1237–1453)*, zagovarjano pred komisijo v zasedbi: predsednik doc. dr. Andrej Hozjan, člana doc. dr. Anton Ravnikar in doc. dr. Aleš Maver.

² Ruski zgodovinarji za to obdobje sicer enotno uporabljajo termin »Ruska pravoslavna cerkev«, kar pa lahko privede do nejasnosti v povezavi s preostalimi vzhodnoslovanskimi narodi, ki so se prav tako nahajali pod njeno jurisdikcijo. Zato se bo uporabljal termin »staroruska Cerkve«, ki se uporablja tudi v predmongolskem obdobju. Za podrobno razlago glej Simon Malmenvall, *Razvoj cerkvene organizacije v Kijevski Rusiji do sredine 12. stoletja*, *Bogoslovni vestnik*, letnik 76, št. 3/4 (2016) (dalje: S. Malmenvall, *Razvoj cerkvene organizacije*).

³ Jevgenij Evsignejevič Golubinski, *Istorija Russkoj Cerkvi*, 2. del, št. 2, (Moskva, 1900), str. 3–9 (dalje: J. E. Golubinski, *Istorija Russkoj Cerkvi*).

⁴ Nikolaj Sergejevič Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe XIV–XV vekov*, (Moskva, 1986), str. 37 (dalje: *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*).

kneževina, ki sta se borili za prevlado na tem območju.⁵ Mongolski kani so zavojevale staroruske kneževine obravnavali kot del svojega imperija in od njih pobirali tribute.⁶ Metropolit, najvišji funkcionarji v staroruski Cerkvi, in knezi so bili prisiljeni potovati v mongolski imperij in kasneje v Zlato hordo, kjer jim je bila dodeljena pravica, da vladajo in izvajajo oblast v svoji cerkveni ustanovi oz. kneževini. Razen tega je Cerkev dobila imuniteto pri plačevanju tributa in nekatere druge ugodnosti, povezane s finančnimi izdatki in z zaščito cerkvenih posesti.⁷ To je eden izmed razlogov, zakaj popularne razlage, ki se nanašajo na njeno vlogo in status v tem obdobju, pričajo o Cerkvi, ki je izrazito pridobila na svojem političnem položaju s prejetimi privilegiji s strani Mongolov in bila pod manjšim vplivom knežje oblasti kot v kateremkoli drugem obdobju, kar je tudi pripomoglo k večanju njenega bogastva.⁸

S takšnimi spremembami so poprejšnji dogovori med Cerkvijo in knezi, ki so veljali pred prihodom Mongolov, izgubili svojo veljavo, oboji pa so postali odvisni od svojih novih zavojevalcev. Kar se ni spremenilo v tem času, je politika bizantinske cerkve v odnosu do staroruske Cerkve in knezov. Njen voditelj, konstantinopelski patriarh, je še iz časa pred mongolskim napadom ohranil pravico nastavljanja metropolitov staroruske Cerkve, ki so bili po večini grškega rodu, in z ugledom ter statusom, ki ga je uživala njegova cerkev, imel precejšen vpliv na rusko duhovščino in knezi.⁹ V 13. in večjem delu 14. stoletja se Mongoli oz. Zlata horda niso srečevali z večjo opozicijo s strani staroruske Cerkve ali knezov.¹⁰ Duhovščina je potrebovala precej časa, da si je opomogla od mongolskega opustošenja, hkrati pa se je raje posvečala notranji politiki, kot je bilo sodelovanje v knežjih sporih.¹¹

⁵ Anatolij Mihajlovič Saharov, *Predislovie*, v: *Religija i cerkov' v istorii Rossii*, ur. Anatolij Mihajlovič Saharov, (Moskva, 1975), str. 8 (dalje: A. M. Saharov, *Predislovie*); Mihail Nikolajevič Pokrovski, *Feodalizacija pravoslavnoj cerkvi i tatarskoe igo*, v: *Religija i cerkov' v istorii Rossii*, ur. Anatolij Mihajlovič Saharov, (Moskva, 1975), str. 110–111 (dalje: M. N. Pokrovski, *Feodalizacija pravoslavnoj cerkvi*).

⁶ Jurij Vjačeslavovič Sočnev, *Pravoslavnaia cerkov' v sisteme vzaimootnošenij Rusi i Zolotoj Ordy*, *Istorija v podrobnostjah*, št. 8, (Moskva, 2013), str. 72 (dalje: J. V. Sočnev, *Pravoslavnaia cerkov'*).

⁷ Ivan Belozjorov, *Russkie mitropolity i hany Zolotoj Ordy: sistema otnošenij*, *Vestnik MGU*, št. 3, (Moskva, 2003).

⁸ Georgij Vladimirovič Vernadski, *Mongoly i Rus'*, (Tver, 1997), str. 252 (dalje: G. V. Vernadski, *Mongoly i Rus'*).

⁹ Jan Brandeys, *The Russian Aid to Byzantium during the Turkish Siege of Constantinople, 1394–1402*, *Prague Papers on the History of International Relations*, št. 1, (Praga, 2015), str. 13; G. V. Vernadski, *Mongoly i Rus'*, str. 105.

¹⁰ Charles J. Halperin, *Soviet Historiography on Russia and the Mongols*, *The Russian Review*, izdaja 41, št. 3, (1982), str. 308 (dalje: C. J. Halperin, *Soviet Historiography*).

¹¹ J. V. Sočnev, *Pravoslavnaia cerkov'*, str. 74.

Pešanje moči Zlate horde kot politične sile je postalo razvidno leta 1380, ko je moskovski knez Dimitrij Donski v Kulikovski bitki premagal mongolskega kana Mamaja.¹² Moskovski veliki knez¹³ je sicer po nadaljnjem poteku dogodkov ponovno priznal nadvlado Mongolov, do osamosvojitve staroruskih knezov pa je prišlo šele pod vladavino moskovskega kneza Ivana III. proti koncu 15. stoletja.¹⁴ Postopen zaton Zlate horde, ki so ga pospešili vojaški porazi in notranji spori, je vplival tudi na odnose med Cerkvijo in knezom. Po letu 1379, zadnjem domnevem obisku metropolita v Zlati hordi, so postali stiki med duhovščino in Mongoli izjemno redki.¹⁵ V začetku 15. stoletja so knezi z vrsto listin vse bolj omejevali cerkvene privilegije, kar je nakazovalo vse večjo prevlado knežje oblasti, ki je še posebej prišla do izraza, ko si je moskovski knez z zatonom bizantinske cerkve priboril pravico do določanja lastnih metropolitov.¹⁶ Iz tega razloga se razlage, ki obravnavajo cerkev kot samostojno politično silo, večinoma zaključijo v prvi polovici 15. stoletja. S postopnim izgubljanjem njenega vpliva in ob vse večji podrejenosti knežji oblasti v tem času postanejo namreč polemike, ki bodo predstavljene v članku, manj pomembne.

Najpomembnejše razprave o obravnavani tematiki potekajo v okvirih nastanka kasnejše ruske države. V dobrih dvesto letih je Moskva prešla od ne pretirano pomembne posesti do najpomembnejše kneževine in edine možne predstavnice ruskega ljudstva. V tem obdobju so bili torej postavljeni temelji, na katerih je kasneje gradil moskovski knez Ivan III. S tega vidika je tudi moč razumeti, zakaj pripisujejo Kulikovski bitki tako pomembno vlogo. Za Cerkev pa to obdobje predstavlja predvsem vprašanje prestiža. To se odraža v vprašanjih o tem, v kakšni meri je pripomogla ali zavirala razvoj moskovske kneževine, kakšen je bil njen prispevek k nastanku ruske države, kako opredeliti njen odnos s tujim zavojevalcem – Mongoli ... Zgodovinarji so odgovore na takšna vprašanja iskali na osnovi specifičnih dejavnikov, kot so sodelovanje oz. nesodelovanje med Cerkvijo in velikimi knezi. V primeru skupne politike obeh strani so Cerkev torej lahko predstavljali kot pomočnico pri nastanku

¹² J. E. Golubinski, *Istorija Ruskoj Cerkvi*, str. 249–250.

¹³ Veliki knez je naziv, ki se je prenesel iz Kijevske Rusije (Glej S. Malmenvall, *Razvoj cerkvene organizacije*, str. 549.) in je predstavljal nadrejen položaj v primerjavi s preostalimi staroruskimi knezi.

¹⁴ Donald Ostrowski, The growth of Muscovy (1462–1533), v: *The Cambridge History of Russia. From Early Rus' to 1689*, ur. Maureen Perrie, str. 237–238; Michael Khodarkovsky, The non-Christian peoples on the Muscovite frontiers, v: *The Cambridge History of Russia. From Early Rus' to 1689*, ur. Maureen Perrie, str. 321.

¹⁵ Mihail Petrovič Bulgakov (Makarij), *Istorija ruskoj cerkvi*, 1. del, 3. knjiga, elektronsko prilagojena oblika (Kijev, 2012) (dalje: Metropolit Makarij, *Istorija ruskoj cerkvi*), str. 1036; Anton Vladimirovič Kartašev, *Očerki po istorii ruskoj cerkvi*, (Pariz, 1959), str. 284.

¹⁶ J. E. Golubinski, *Istorija Ruskoj Cerkvi*, str. 487.

ruske države, v nasprotnem primeru kot zavirajočo silo. Na podoben način so lahko njene odnose z Mongoli postavljali v kolaboracionistične okvire, ali so jo zagovarjali kot glavno predstavnico ruskega ljudstva v težkih časih.

Na osnovi teh vprašanj je mogoče ločiti dve glavni obdobji zgodovinopisja, v katerih se je razlagalo dogodke, povezane s starorusko Cerkvijo v poznem srednjem veku. Prvo obdobje je trajalo do ruske revolucije, od koder tudi ime predrevolucijsko zgodovinopisje. Za te zgodovinopisce je bilo značilno, da so dejanja Cerkve in metropolitov interpretirali v pozitivni luči, npr. delovanje staroruske Cerkve v dobro ruske države. Drugo večjo vejo predstavlja porevolucijsko oz. sovjetsko zgodovinopisje, ki na tak ali drugačen način skuša prikazati Cerkev v negativni luči, izpostavlja se denimo oportunitizem cerkve in metropolitov, kolaboracija z Mongoli – torej razlage o izraziti naklonjenosti cerkvenih predstavnikov do Mongolov v času, ko so si ti podjarmili večino staroruskih kneževin.

PREDREVOLUCIJSKO ZGODOVINOPISJE

V luči predrevolucijskega zgodovinopisja je Cerkev pogosto prikazana kot verna prijateljica posvetnih oblasti,¹⁷ ki kot neodvisna politična sila deluje po нравstvenih načelih.¹⁸ V odnosu med Cerkvijo in Mongoli se dogodki razlagajo na osnovi idej o ruskem narodu v boju s tujim okupatorjem – Mongolskim imperijem in kasnejšo Zlato hordo. S tega vidika je bila staroruska Cerkev edina predstavnica ruskega naroda in vršilka njegovih idej v težkih časih¹⁹ in je predstavljala upodobitev verske in nacionalne identitete ter obenem zapolnitev cerkvene politične identitete, kar naj bi imelo pozitiven učinek na celoten ruski narod.²⁰ V času dvestoletnega hlapčevstva naj bi ohranjala upanje in človečnost pri ruskih ljudeh, Mongole pa ji je uspelo miriti z molitvami, s čimer je zagotavljala tudi notranji mir. V nekaterih primerih je tudi ublažila življenje in težave knezov ter pomagala prebivalstvu pri premagovanju revščine. Njeni zgodovinarji so radi omenjali velikodušnost ruskih metropolitov, ki so se v prvi vrsti zavzemali in tudi žrtvovali za pomen ruske zemlje, vendar so strogo nastopali proti nevernim.²¹

¹⁷ A. M. Saharov, *Predislovie*, str. 9.

¹⁸ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 6.

¹⁹ Prav tam, str. 20.

²⁰ Dustin Hosseini, *The Mongol Empire's Impacts on Russia*, (Teksas, 2005), str. 4.

²¹ Izak Urjelevič Budovnic, *Duhovenstvo i tatarskoe igo*, v: *Religija i cerkov' v istorii Rossii*, ur. Anatolij Mihajlovič Saharov, (Moskva, 1975), str. 284 in 296 (dalje: I. U. Budovnic, *Duhovenstvo i tatarskoe igo*).

Ta veja zgodovinopisja je bila sprva pod močnim vplivom piscev letopisov. Letopisi večinoma na opisni način izpostavljajo ključne dogodke, pri čemer nekatere zadeve niso pojasnjene ali pa preprosto manjkajo oz. so se izgubile skozi čas. Te vrzeli so v naslednjih stoletjih poskušali zapolniti zgodovinarji, ki so pogosto in precej očitno pisali s stališča svojih političnih in ideoloških prepričanj. Številne odprte problematike so spodbudile nastanek najrazličnejših teorij, kar se ne nazadnje odraža tudi v trenutnem stanju zgodovinopisja, kjer se razlage o obravnavanem obdobju razlikujejo praktično od zgodovinarja do zgodovinarja. Še večji problem v letopisih predstavljata dve neznanstveni značilnosti, čudeži in providencializem. Prva se je pojavljala predvsem v povezavi s pomanjkanjem kritičnega pristopa,²² druga pa je v svojem obsegu bila deležna precejšnjih kritik sovjetskih zgodovinopiscev. Providencializem²³ ali razlaga zgodovinskih dogodkov kot odraz božje volje je prišel do izraza predvsem zaradi tega, ker se je v letopisih vpad Mongolov pojasnjeval kot božja kazen za pretekle grehe,²⁴ kar so nekateri sovjetski zgodovinarji videli kot priložnost, da se Cerkvi očita spodbujanje ruskega naroda k pokornosti v času mongolske oblasti.²⁵

²² Za primer pomanjkanja kritične pristopa pri obravnavi čudežev bo navedeno potovanje metropolita »kijevskega in vse Stare Rusije« Aleksėja, ki je potoval k carici Tajduli v Zlato hordo in jo čudežno ozdravil: »V letu 6865 (1357) pride iz Horde ambasador carice Tajdule k prečastitemu metropolitu Alekseju, pozove ga v Hordo in obišče jo 'na zdravje' in gre metropolit v Hordo ... Tega dne se je v cerkvi svete Marije Božje v Moskvi sama od sebe prižgala sveča. Metropolit Aleksej je s korom zapel molitev in zdobil svečo in da narodu blagoslov, sam pa gre v Hordo. Z božjo milostjo je kmalu izpuščen iz Horde ...«; Polnoe sobranie russkikh letopisej (PSRL), knjiga 18, prva izdaja. Simeonovskaja letopis' (Sankt Peterburg, 1913), str. 99–100. V kasnejši različici je dodano: »In tega dne gre v Hordo in gre tam bolno carico ozdravit. In spet je hitro odpuščen z veliko častjo ...«; PSRL, knjiga 25, Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka (Moskva, 1949), str. 180. Cerkveno zgodovinopisje nekritično razlaga, kako je Aleksej prišel k Tajduli, jo z molitvami ali čudežno vodo ozdravil, ker lokalnim šamanom to ni uspelo, in s tem dvignil ugled Rusije. Glej Metropolit Makarij, *Istorija ruskoj cerkvi*, str. 860 in Peter Vasiljevič Znamenski, *Istorija Ruskoj Cerkvi*, (Sergijev Posad, 2006), str. 62.

²³ Providencializem je v letopisih opazen v raznoraznih dogodkih, ki so bili pogosto povezani tudi z naravnimi nesrečami. Novgorodski letopis v letih 1298–1300 denimo poroča o dveh zaporednih požarih, ki sta nastala »zaradi grehov naših« in »vidite kazen božjo«. (PSRL, knjiga 3, Novgorodskaja pervaja letopis' staršego i mladšego izvodov (Moskva, 1950), str. 328–329). V skrajnih primerih se je tudi pisalo o možnih odstopanjih, ki se niso ujemala z resničnimi dogodki, da se naj ne postavlja vprašanj, saj je vse odraz božje volje; N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 11.

²⁴ Izak Urjelevič Budovnic, *Russkoe duhovenstvo v pervoe stoletie mongolo-tatarskogo iga*, v: *Voprosy istorii religii i ateizma*, št. 7, (Moskva, 1959), str. 286, (dalje I. U. Budovnic, *Russkoe duhovenstvo*).

²⁵ Sovjetski zgodovinar I. U. Budovnic meni, da je Cerkev v tem času spodbujala rusko prebivalstvo k »žalovanju, miritvi in pokornosti« in vsakršno nepokorščino označevala za velik greh. (*Duhovenstvo v tatarskoe igo*, str. 98–99).

Verodostojni zgodovinarji v tem obdobju so se pojavljali že precej zgodaj. Metropolit Platon je videl odnos med Cerkvijo in moskovskimi knezi kot prijateljstvo in skupno sodelovanje.²⁶ O Cerkvi kot politični entiteti, ki naj bi skupaj s plemiči predstavljala glavno oporo državnosti, je v 18. stoletju pisal N. M. Karamzin. V istem stoletju je P. V. Znamenski polemiziral o njenem odnosu s knezi ter menil, da se duhovščina ni skušala osvoboditi vpliva knezov. Obdobje 19. in začetka 20. stoletja je minilo v duhu stroge cenzure Cerkve.²⁷ V tem obdobju je bil tudi vpeljan izraz »pravoslavni car«, ki se je skladal s teorijo, da je moskovski knez zbiral zemljo, v življenju pa mu je pomagalo in ga vodilo rusko duhovništvo.²⁸ Za enega izmed najpomembnejših predstavnikov predrevolucijskega zgodovinopisja velja metropolit Makarij, ki je znan po izčrpnem delu *Istorija ruskoj Cerkvi* (Zgodovina ruske Cerkve), kot apologet pravoslavne cerkve in po pretiranem povečevanju metropolitov.²⁹ Zadnji korak in tudi vrh predrevolucijskega zgodovinopisja predstavlja Jevgenij E. Golubinski, ki je v delu *Istorija ruskoj Cerkvi* (Zgodovina ruske Cerkve) izčrpno obravnaval obdobje 14. in 15. stoletja. Čeprav so mu poznejši zgodovinarji očitali pristranskost, ki se je odražala v hvaljenju svečenikov in metropolitov, ter združevanje buržujskih nauk s starimi cerkvenimi normami,³⁰ se njegovo obsežno delo še zmeraj citira tako med sovjetskimi zgodovinarji kot zgodovinarji 21. stoletja.³¹

SOVJETSKO ZGODOVINOPISJE

Sovjetski zgodovinarji so uporabljali dva različna metodološka pristopa. V prvem so interpretirali informacije na osnovi marksistične doktrine, v drugem pa so se osredotočali na skupino predhodnih zgodovinarjev.³² Ključne točke sovjetskega zgodovinopisja, ki so značilne za to vejo zgodovinopisja, na neki način izpostavi Saharov v predgovoru enega izmed komunističnih zbornikov. Že uvodni stavek »*naloga komunistične izobrazbe je, da vzpostavi podlago za ateistično izobrazbo*«, nakazuje, da bodo interpretacije vloge Cerkve ideološko

²⁶ Boris Vadimovič Kričevski, *Mitropolič'ja vlast' v srednevekovoj Rusi (XIV)*, (Sankt Peterburg, 2003), str. 2.

²⁷ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 8 in 11.

²⁸ Aleksej Viktorovič Grebenjuk, *Pravoslavnaja cerkov' i gosudarstvennoe ob"edinenie Severo-Vostočnoj Rusi v konce XIV – načale XVI stoletij: problemy otečestvennoj istoriografii*, (Nižni Novgorod, 2014), (dalje: A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaja cerkov'*, str. 29–30.

²⁹ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 10.

³⁰ Prav tam, str. 11; A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaja cerkov'*, str. 51.

³¹ Jurij Vjačeslavovič Sočnev, *Russkaja cerkov' i Zolotaja Orda*, Avtoreferat, (Moskva, 1993), str. 8 (dalje: J. V. Sočnev, *Russkaja cerkov' i Zolotaja Orda*).

³² A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaja cerkov'*, str. 70 in 72.

obarvane.³³ Za podvig sovjetskega zgodovinarstva od dvajsetih do petdesetih let pa v zahvalah izpostavi zasluge preostalih kolegov, ki jim je uspelo interpretirati tako kompleksen fenomen, kot je predrevolucijska Cerkev, na osnovi zgodovinsko-materialističnega, razrednega pristopa po načelih marksizma. Po sovjetski ideologiji je Cerkev v srednjem veku deljena na aristokratski sloj, kamor sodijo knezi in višja duhovščina (kot so metropolit in škofje), in plebejski sloj, kjer se med duhovščino uvrščajo vaški in mestni svečeniki.³⁴ Saharov tudi omeni, da je eno izmed glavnih prizadevanj usmerjeno proti idealizaciji vloge ruske cerkve, kot je to opazno pri nekaterih preteklih zgodovinarjih. Cerkev so razlagali kot stroj v sistemu obstoječega fevdalnega ustroja in velikega fevdalnega zemljelastnika.³⁵

Pomembno stališče, ki ga je zagovarjal velik del sovjetskih zgodovinarjev in se razlikuje od splošnih idej porevolucijskega zgodovinarstva, je tudi ideja o sodelovanju Cerkve z Mongoli. Opozicija naj bi v bistvu prišla s strani ruskega naroda, medtem ko so z okupatorjem sodelovali tako Cerkev kot tudi knezi.³⁶ Od tu izvira predpostavka o pacifikaciji »ruskega« ljudestva s strani duhovščine, ena izmed popularnih idej sovjetskega zgodovinarstva. Zaradi domnevne mongolske naklonjenosti njene predstavnike pogosto predstavljajo kot privilegirano skupino, ki so ji ti dokumenti zagotovili utrjevanje bogastva. Obenem pa so si Mongoli zagotovili zvestobo duhovščine, najbolj izobraženega in zelo uglednega družbenega sloja na območju Stare Rusije.³⁷ Pomembno jim je bilo, da jih Rusi priznavajo za gospodarja v očeh ljudstva. Tako je bila zveza med Cerkvijo in Mongoli obojestransko koristna.³⁸

V obdobju od dvajsetih do štiridesetih let 20. stoletja je bilo »cerkveno« zgodovinarstvo podvrženo najhujšim kritikam, Cerkev pa je bila predstavljena kot orodje v rokah vladajočega razreda. Kritike so se nanašale na njeno neresnično upodobitev s strani predrevolucijskih zgodovinarjev kot politične sile, ki se je zavzemala za združevanje vseh njenih državljanov (ne glede na družbeni sloj) na osnovi nacionalnega ideala združenosti vseh ver in večne moralnosti.³⁹ Sovjetski zgodovinar I. U. Budovic je kritiziral stališča predrevolucijskih zgodovinarjev o tem, da so pravoslavni škofje v času mongolske

³³ A. M. Saharov, *Predislovie*, str. 5.

³⁴ Prav tam; N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 12.

³⁵ A. M. Saharov, *Predislovie*, str. 6 in 13.

³⁶ C. J. Halperin, *Soviet Historiography*, str. 308.

³⁷ G. V. Vernadski, *Mongoly i Rus'*, str. 114.

³⁸ M. N. Pokrovski, *Feodalizacija pravoslavnoj cerkvi*, str. 19.

³⁹ Sovjetski zgodovinarji so pisali o neprimernem obnašanju Cerkve v tem obdobju z dejanji, kot so oduševstvo, razvrat, opijanje in korupcija, I. U. Budovnic, *Russkoe duhovenstvo*, str. 296. Takšne kritike so imele resnično podlago. Na zboru, ki ga je leta 1274 v Vladimirju sklical kijevski metropolit Kiril za krepitev edinstva ruske cerkvene organizacije in vzpodbujanje duhovnih vrednot, so med obravnavanimi tematikami bile tudi boj proti

invazije na območju tedanje severovzhodne Rusije s pozivanjem ljudstva veliko pripomogli v boju proti Mongolom, ter zagovarjal stališče, da je večina cerkvenih predstavnikov z vpadom Mongolov zbežala iz mest.⁴⁰

V tem obdobju je marksistični pristop pridobil glavno vlogo v strokovnih šolah in smereh, glavni predstavnik, ki so ga upoštevali praktično vsi zgodovinarji, pa je bil Mihail N. Pokrovski,⁴¹ znan po vodenju proticerkvene politike in umeščanju vseh dogodkov v okvire marksistične ideologije.⁴² Najverjetneje je bil prvi sovjetski zgodovinar, ki je začel obravnavati starorusko Cerkev z vidika razredne teorije.⁴³ Izpostaviti velja dve njegovi najpopularnejši ugotovitvi. Kontroverzno je trdil, da je staroruska Cerkev pod mongolsko nadvlado pridobila popolno imuniteto in tako obsežne pravice, kot jih ni imela nobena Cerkev v Evropi v času srednjega veka. Staroruska Cerkev naj bi imela celo več pravic kot knezi. Tako je sklepal, da vzhodno pravoslavlje ni imelo česa zavidati katolicizmu.⁴⁴ Druga ugotovitev se nanaša na idejo o »duhovnem meču«. Po njegovem mnenju je Cerkev predstavljala orožje v rokah Mongolov, ki so lahko preko njenega delovanja nadzirali vernike.⁴⁵ Pokrovski nadaljuje, da se je sčasoma izkazalo, da je takšna politika bolj kot Mongolom, ki se tega niso zavedali, ustrezala Cerkvi, ki je zamenjala »duhovni meč«⁴⁶ za »dejanskega«.⁴⁷ Dolgoročno je njena politična moč zrasla do takšne mere, da se ji ni bilo več

simoniji, odprava nejasnosti v bogoslužju ter ukrepi proti pijančevanju duhovnikov; 1274 g. Opredeleńija vladimirskago sobora, izložennija v' gramote mitropolita Kirilla II., v: *Pamjatniki drevnerusskogo kanoničeskogo prava*, 6. zvezek, 1. del, 2. izdaja (Sankt Peterburg, 1908), str. 86–87 in 97–98.

⁴⁰ I. U. Budovnic, *Duhovenstvo i tatarskoe igo*, str. 98–99; Sicer pa se pri takšnih kritikah pogosto izpušča dejstvo, da se Mongoli med opustošenjem niso pretirano ozirali na sloje prebivalstva. Cerkve so kot kamnite zgradbe predstavljale zadnjo linijo obrambe pred Mongoli, bogastvo znotraj njih pa je predstavljalo eno izmed ključnih točk napada, zaradi česar je staroruska Cerkev doživela med vpadi precejšnjo škodo; J. V. Sočnev, *Pravoslavnaja cerkov'*, str. 74.

⁴¹ Opus Mihaila N. Pokrovskega se kot pri večini omenjenih zgodovinarjev sicer razteza čez številna zgodovinska obdobja.

⁴² A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaja cerkov'*, str. 72–74.

⁴³ J. V. Sočnev, *Pravoslavnaja cerkov'*, str. 73.

⁴⁴ M. N. Pokrovski, *Feodalizacija pravoslavnoj cerkvi*, str. 107–108; N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 13.

⁴⁵ M. N. Pokrovski, *Feodalizacija pravoslavnoj cerkvi*, str. 109–110.

⁴⁶ »Duhovni meč« se povezuje z vplivom Cerkve na podlagi verskega vidika. Torej pomanjkanje želje po uporabi pokorjenega ruskega ljudstva proti mongolskemu kanu zaradi podpore s strani Cerkve v obliki molitev; Prav tam; Pogosto se ga povezuje tudi s cerkvenim izobčenjem, izredno učinkovito in vplivno cerkveno kaznijo, ki se je uporabljala na neposredni način (John Fennell, *The Crisis of Medieval Russia 1200–1304* (New York, 1983), str. 137). Na primer, dejanje Feognosta, »mitropolita kijevskega in vse Stare Rusije«, ki je izobčil kar celotno prebivalstvo v mestu Pskov. N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 63.

⁴⁷ J. V. Sočnev, *Pravoslavnaja cerkov'*, str. 73.

treba zanašati na pomoč Zlate horde.⁴⁸ Teorije Pokrovskega so ostajale nespremenjene in so se ohranile še v naslednjih desetletjih.⁴⁹

Eden izmed ključnih zgodovinarjev, ki je bil član »šole Pokrovskega«, se je zavzemal za ideološki boj s Cerkvijo in se veliko podrobneje ukvarjal s cerkveno-zgodovinsko tematiko, je bil Nikolaj M. Nikoljski. Njegovo delo *Istorija ruskoj Cerkvi* (Zgodovina ruske Cerkve), dolgo časa edina monografija v zgodovinopisju tega obdobja za obravnavano tematiko, je dobilo precej kritik. Emigrantski zgodovinar A. V. Kartašev jo je denimo opisal kot »surovo boljševiško propagando«.⁵⁰ Nikoljski je videl Cerkev kot »staro pomočnico« moskovskih knezov. Pisal je o prijateljstvu med cerkveno in knežjo oblastjo, ki sta izvajali represijo nad bojarji in preostalimi knezi, o parazitskem načinu samostanskega upravljanja zemlje, začel pa je tudi uporabljati termin »država«.⁵¹ O obravnavanem obdobju je trdil, da je bila cerkvena organizacija v veliki meri podvržena fevdalnemu sistemu po sekularnih načelih, medtem ko so se prenesena cerkvena bizantinska pravila ohranila zgolj nominalno.⁵²

Med petdesetimi in osemdesetimi leti 20. stoletja so bile v zgodovinopisju v ospredju razlage, vezane na fevdalni proces, ki naj bi bil zaslužen za zedinjenje Rusije. Cerkev so obravnavali kot samostojno fevdalno institucijo, ki je bila vključena v razlage o obširnem lastništvu zemljiških posesti. Tako kot v prejšnjih letih Pokrovski je v tem obdobju prevladoval A. M. Saharov, omeniti pa velja tudi S. B. Veselovskega in L. V. Čerepnina.⁵³ Saharov je veliko pisal o nasprotjih med starorusko Cerkvijo in velikoknežjo moskovsko oblastjo ter prikazoval njune konflikte, ki naj bi dosegli višek v 15. stoletju, in hitrem razvoju Cerkve v stoletnem obdobju mongolske nadvlade.⁵⁴ Veselovski je bil znan predvsem po razlagi političnih dogodkov na osnovi prejemanja zemljiških darov. Trdil je, da je Cerkev prejemale največ zemljiških daritev v času političnih kriz in pod metropolitoma Feognostom in Aleksejem, ko je velike kneze zelo zanimalo prijateljstvo z njima in podpora Cerkve. Pri metropolitih Kiprijanu in Fotiju je prišlo do prekinitve takšne podpore, ker se nista več

⁴⁸ M. N. Pokrovski, *Feodalizacija pravoslavnoj cerkvi*, str. 109.

⁴⁹ Sočnev kot eden izmed modernih zgodovinarjev ni pretirano naklonjen sovjetskemu zgodovinopisju. Njegovo mnenje je, da zgodovinopisje tekom tega obdobja ni bilo najbolj plodno, ker cerkev ni bila v središču zanimanja sovjetskih zgodovinarjev in ker so ateistične študije pogosto prevladale nad znanstvenimi dejstvi. Razlago o »duhovnem meču« vidi bolj kot plod avtorjeve ideologije kot pa znanstvene analize; J. V. Sočnev, *Russkaja cerkov' i Zolotaja Orda*, str. 10.

⁵⁰ A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaia cerkov'*, str. 74–75.

⁵¹ Prav tam, 75–77; N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 13.

⁵² Nikolaj Mihajlovič Nikoljski, *Istorija ruskoj cerkvi*, (Moskva, 1985), str. 38–39.

⁵³ A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaia cerkov'*, str. 78, 84 in 88–89.

⁵⁴ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 17; A. M. Saharov, *Predislovie*, str. 7.

toliko vmešavala v politiko.⁵⁵ S tega vidika je zagovarjal mnenje, da je osnova za visok politični status metropolije nastala v času spora med moskovskimi in tverskimi knezi, ko sta se obe strani zavzemali za zavezništvo Cerkve in jo posledično tudi obdarjali. Takšen pristop je potrjeval tudi pri obdarovanju samostanov.⁵⁶ V tem času se začnejo uporabljati tudi izrazi, kot sta »politična borba« in »samostanski starci«.⁵⁷ Čerepnin je v svojih razlagah sledil popularnim idejam in trdil, da je cerkveno in samostansko zemljelastništvo predstavljalo izhodiščno bazo za politično združitev obeh strani, torej Cerkve in moskovske kneževine. Rast prve je bila neposredno povezana s poenotenjem Moskve, saj so knezi iskali podporo Cerkve pri združevanju.⁵⁸ Precej pozornosti pa je posvetil tudi narodni borbi z Mongoli in hudim posledicam njihovega vpada in zagovarjal, kako so knežji in cerkveni privilegiji Mongolov privedli do razdvojenosti ruskega naroda.⁵⁹ Ustaljena izraza, ki se uporabljata in pojavljata v njihovih zgodovinskih delih, sta »cerkvene fevdalne organizacije« in »duhovne fevdalne korporacije«.⁶⁰

V zadnjih letih Sovjetske zveze, v času poznega sovjetskega zgodovino-pisja, je nastal premik od obravnavanja srednjeveške cerkve kot socialno-političnega in gospodarskega inštituta v okviru fevdalne družbe k tematiki politične moči Cerkve, njene neodvisnosti in samostojnega delovanja.⁶¹ V tem obdobju so ji očitali, da je izkoristila tujo silo za lastno okoriščanje.⁶² Pogosto so knezi oz. moskovska kneževina tisti, ki so se zavzemali za enotnost Rusije in združevanje ozemelj na njenem področju, medtem ko Cerkev pri tem ni imela pomembne vloge.⁶³ S tega vidika vodi Cerkev navadno neodvisno politiko in se pogosto vmešava v konflikte v 14. in 15. stoletju, s čimer bi si lahko povzdignila lasten politični status.⁶⁴

Eden izmed najizrazitejših predstavnikov te veje zgodovinopisja je N. S. Borisov, ki je ostro nastopil proti razlagam »tradicionalnega zgodovinopisja«, ki so Cerkev videle kot politično silo, sodelujočo v združitvenem procesu z

⁵⁵ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 15; Stepan Borisovič Veselovski, *Perehod mitropolič'ej kafedry iz Kieva v Moskvu*, v: *Religija i cerkov' v istorii Rossii*, ur. Anatolij Mihajlovič Saharov, (Moskva, 1975), str. 93–94 (dalje: S. B. Veselovski, *Perehod mitropolič'ej kafedry*).

⁵⁶ A. M. Saharov, *Predislovie*, str. 8; S. B. Veselovski, *Perehod mitropolič'ej kafedry*, str. 81.

⁵⁷ A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaia cerkov'*, str. 71.

⁵⁸ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 16.

⁵⁹ Lev Vladimirovič Čerepnin, *Mongolo-Tatary na Rusi (XIII v.)*, v: *Tataro-mongoly v Azii i Evrope*, ur. L. V. Matvejeva, 2. izdaja, (Moskva, 1977), str. 186 in 206.

⁶⁰ A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaia cerkov'*, str. 70.

⁶¹ Prav tam, str. 93–94.

⁶² J. V. Sočnev, *Pravoslavnaia cerkov'*, str. 73.

⁶³ A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaia cerkov'*, str. 27–28.

⁶⁴ Prav tam, str. 99–100.

moskovsko državo. Njegovo mnenje je, da Cerkev ni veliko pripomogla k izoblikovanju ruske države. Na osnovi te trditve razlaga njeno delovanje v 14. in 15. stoletju, kar vidi kot boj med cerkveno in knežjo oblastjo za prevlado na obravnavanem območju. Na podoben način je kritik deležna njena pozitivna vloga, ki jo je imela pod okupatorjem oziroma mongolskimi kani na širše prebivalstvo. Cerkevna ideologija naj bi pravzaprav oslabilila zoperstavljenje tujemu okupatorju.⁶⁵ Najpopularnejša interpretacija odnosa med Cerkvijo in knezi je, da je med obema stranema prihajalo tako do prijateljskega sodelovanja kot tudi do velikih nasprotij.⁶⁶ Tukaj velja omeniti še A. S. Horoševa, ki je v povezavi s teorijo o trenjih med cerkvenimi in posvetnimi oblastmi proučeval spor med cerkvijo in novgorodskimi oblastmi.⁶⁷

RAZLAGE ZGODOVINOPISJA NA PRIMERU METROPOLITA ALEKSEJA

Do sedaj so bila predstavljena stališča, ki so se nanašala na delovanje Cerkve z vidika celotne institucije, treba pa je obravnavati še pristop, ki se nanaša na politično delovanje metropolitov in njihovih odnosov, sodelovanje in spore s knezi in mongolskimi kani, pri čemer gre v večini primerov za obravnavo posameznih oseb. To bo ponazorjeno z delovanjem Alekseja, »metropolita Kijevskega in vse Stare Rusije«, čeprav se razhajanja v mnenjih pojavljajo praktično pri vsakem metropolitu v obravnavanem obdobju.

Aleksej je najopaznejši metropolit v tem obdobju in eden izmed najvplivnejših v zgodovini staroruske Cerkve. Leta 1354 je prevzel metropolitni sedež in kmalu postal najvišji uradnik v kneževini, vodja bojarske dume ter regent mladoletnemu moskovskemu knezu Dimitriju Ivanoviču, kasneje znanemu pod vzdevkom Donski. S prevzemom regentstva je postal uradni nadzornik kneževine in je tudi edinstven primer v ruski zgodovini, kjer je imel metropolit takšno politično funkcijo.⁶⁸ Poleg visokega političnega položaja in potovanja v Zlato hordo, o čemer smo že pisali, je predmet razprav tudi njegova vloga v okoliščinah, ki so privedle do Kulikovske bitke⁶⁹. Zmaga staroruskih kneževin nad Mongoli v letu 1380 se namreč pogosto prikazuje kot eden izmed glavnih razlogov za nastanek kasnejše moskovske države, metropolit

⁶⁵ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 5 in 7.

⁶⁶ A. M. Saharov, *Predislovie*, str. 9; A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaia cerkov'*, str. 94.

⁶⁷ Prav tam, str. 92; N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 19.

⁶⁸ J. E. Golubinski, *Istorija Russkoj Cerkvi*, str. 193–194.

⁶⁹ Eno izmed pomembnejših vprašanj, ki so jih naslovili ruski zgodovinpisci, je tudi vloga metropolitov v Kulikovski bitki – so se zavzemali za to, da se veliki knez upre Mongolom, ali so kneza skušali prepričati v nadaljnje plačevanje davkov, N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 11.

Aleksej pa kot ena izmed ključnih figur, ki se je zavzemala za iniciacijo bitke.⁷⁰ Preminil je v visoki starosti leta 1378.⁷¹

Razlage o političnem delovanju metropolita so pogosto vezane na njegovo sodelovanje s knezi. Od prevzema regentstva do njegove smrti je prišlo do nadvse enotne politike med Cerkvijo in moskovskim knezom⁷², ki je v veliki meri pripomogla k vse večji politični moči obeh strani.⁷³ Na to temo je zanimivo mnenje predstavil Kučkin. Če že ne moremo ugotoviti, ali se je metropolit prilagajal Dimitriju ali pa je bilo obratno, pa je težko najti kak drug primer, kjer bi metropolit in knez vodila tako enotno politiko.⁷⁴ V predrevolucijskem zgodovinoписju se za metropolita Alekseja pogosto pojavlja trditev, da je za poenotenje Rusije naredil več kot katerikoli drugi knez, in tudi, da je upor proti Mongolom bil v prvi vrsti njegova ideja.⁷⁵ Mišljenje o zedinjenosti Rusije je sicer prvi izrazil moskovski knez Dimitrij Donski, ki pa naj bi bil pod vplivom Alekseja.⁷⁶ Makarij je metropolita označil za patriota, pisal je o njegovi veliki ljubezni do domovine in ga predstavljal kot zaveznika moskovske kneževine.⁷⁷ Nasploh se metropoliti prikazujejo v želji, da pomagajo moskovskim knezom, včasih tudi z dobronamernimi interesi v korist staroruske Cerkve.⁷⁸ Nasprotno so sovjetski zgodovinarji menili, da je njegovo politično delovanje bilo usmerjeno izključno h koristoljubju za lastno Cerkev, v sodelovanju z moskovsko kneževino pa je lahko pridobil in izkoristil večji politični status.⁷⁹ Veselovski je prav tako menil, da je v času svojega delovanja ravnal izključno v svojem interesu z namenom, da bi dvignil prestiž Cerkve.⁸⁰ Pokrovski pa je na osnovi že omenjene ideje o »duhovnem meču« trdil, da je bil metropolit tisti, ki je v odnosu s knezom dejansko vodil kneževino. Vloga Dimitrija je po njegovem mnenju bila zgolj simbolična tudi po njegovi polnoletnosti, s čimer

⁷⁰ Prav tam, str. 20.

⁷¹ J. E. Golubinski, *Istorija Russkoj Cerkvi*, str. 224.

⁷² V redkih primerih je sicer prihajalo do nasprotij. Leta 1347 je prišlo do nesoglasja med metropolitom Feognostom in velikim knezom Semjonom Ivanovičem, ki se je želel že tretjič ženiti. N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 67. V letopisih piše »Ženil se je veliki knez Semjon ... metropolit ga ne blagoslovi in cerkev zapre ...«. PSRL, knjiga 15, druga izdaja, št. 1. Rogožskij Letopisec', (Sankt Peterburg, 1922), str. 57.

⁷³ Roman Juljanovič Počekajev, Jarliki hanov Zolotoj Ordy russkoj cerkvi: k voprosu o hronologii i količestve, *Naučnyj Tatarstan*, št. 2, (2010), str. 161.

⁷⁴ Vladimir Andrejevič Kučkin, Dmitrij Donskoj, *Voprosy istorii*, št. 5–6 (1995), str. 73.

⁷⁵ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 19–20.

⁷⁶ J. E. Golubinski, *Istorija Russkoj Cerkvi*, str. 194.

⁷⁷ Metropolit Makarij, *Istorija russkoj cerkvi*, str. 862 in 1120–1121.

⁷⁸ Janet Martin, North-eastern Russia and the Golden Horde (1246–1359), v: *The Cambridge History of Russia. From Early Rus' to 1689*, ur. Maureen Perrie, str. 152–153.

⁷⁹ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 80.

⁸⁰ S. B. Veselovski, *Perehod mitropolič'ej kafedry*, str. 85.

je Cerkev imela veliko moč, saj je metropolit lahko izkoriščal vero kot orožje in imel v rokah oba že omenjena »meča«, posvetnega in duhovnega.⁸¹

Različne razlage posebnega dogodka v času metropolita Alekseja lahko ponazorimo z incidentom leta 1368. V tem času je moskovski knez Dimitrij Donski gojil nadvse napadalno politiko do tedanjega največjega tekmeca, tverskega kneza Mihaila Aleksandroviča. Zaradi sporov med knezoma je bil Mihail vpoklican v Moskvo pred sodišče. O nadaljnjem poteku dogodkov piše v letopisu, da so mu sodili, nato je bil skupaj s svojimi bojarji priprt. Tverski knez je bil pridržan po ukazu ali velikega kneza ali metropolita Alekseja, ki pa sta ga morala izpustiti zaradi morebitnega vmešavanja mongolskega odposlanca.⁸² Razplet, ki sicer ni opisan v podrobnostih, je kot povod v litovsko-moskovsko vojno imel precejšnjo politično težo.⁸³ O dogodku je metropolit Platon podal svoje osebno mnenje, ki služi kot primer nazora, ki so ga kasneje kritizirali sovjetski zgodovinarji. Metropolit Aleksej je vplival na odločitev velikega kneza za takšno dejanje, torej postopek proti Mihailu, iz ljubezni do svoje domovine⁸⁴, saj bi nadaljnji spori med knezi nadaljevali njeno nesrečo in onemogočili njeno osvoboditev izpod mongolskega jarma.⁸⁵ Karamzin je trdil, da je v tem primeru metropolit ravnal pod prisilo proti svoji volji in tudi preprečil nadaljnje nasilje.⁸⁶ Kasnejši zgodovinarji, kot denimo Makarij, so o dogodku že molčali, medtem ko je Golubinski razumel dogodek za nepojasnjeno.⁸⁷ V 20. stoletju so pripor Mihaila pojasnjevali kot sodelovanje med velikim knezom in metropolitom Aleksejem⁸⁸, ali pa posredovanja metropolita niti ne omenjajo.⁸⁹

⁸¹ M. N. Pokrovski, *Feodalizacija pravoslavnoj cerkvi*, str. 113.

⁸² J. E. Golubinski, *Istorija Ruskoj Cerkvi*, str. 201; PSRL, knjiga 25, Moskovskij letopisnyj svod konca XV. veka (Moskva, 1949), str. 184.

⁸³ J. E. Golubinski, *Istorija Ruskoj Cerkvi*, str. 200.

⁸⁴ Razlage, ki se nanašajo na pozitivne lastnosti metropolitov in ostalih cerkvenih predstavnikov, že v osnovi s seboj prinesejo določene probleme. Ne toliko zaradi tega, ker bi takšne razlage bile neresnične, temveč zato, ker njihove resničnosti ni mogoče ugotoviti. Takšne trditve so v večini primerov plod osebnega prepričanja zgodovinarja, ne pa zaključka na podlagi nekih logičnih premis. Drugi problem pa je v tem, da se takšne razlage lahko prenesejo na praktično vsako situacijo, kjer so bili načeti privilegiji staroruske Cerkve, rekoč, da je šlo za osebno odločitev metropolita ali koga drugega.

⁸⁵ Peter Georgijevič Levšin (Platon), *Kratkaja Cerkovnaja Rossijskaja Istorija*, (Moskva, 1805), str. 191–192.

⁸⁶ Nikolaj Mihajlovič Karamzin, *Istorija gosudarstva rossijskago*, 5. zvezek, (Sankt Peterburg, 1819), str. 16–17.

⁸⁷ J. E. Golubinski, *Istorija Ruskoj Cerkvi*, str. 200.

⁸⁸ Platon Petrovič Sokolov, *Russkij arhierej iz Bizantii I pravo ego naznačenija do načala XV veka*, (Kijev, 1913), str. 396–397.

⁸⁹ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 84.

ZAKLJUČEK

Kljub izrazitim nasprotovanjem, ki so bila do sedaj navedena, je možno izpostaviti nekatere ugotovitve, ki se ne zdijo sporne. Enotno mnenje zgodovinarjev je, da je imela Cerkev v tem obdobju izreden vpliv in je obenem uživala veliko mero neodvisnosti.⁹⁰ Njeni obsežni privilegiji iz predmongolskega obdobja so se v tem obdobju še dodatno razširili, čeprav je težko govoriti v kakšni meri. Nastop Mongolov je tudi razmejil poprejšnje sodelovanje posvetne oblasti oz. knezov in cerkvene oblasti, kar je eden izmed poglavitnih razlogov za večjo mero samostojnosti Cerkve. Nihče izmed zgodovinarjev ne zanika, da je imela Cerkev dovolj velik vpliv, da jo je treba obravnavati kot samostojno entiteto, ki je v precejšnji meri krojila politiko na območju severovzhodne Rusije. Takšna stališča se pojavljajo tudi med drugimi, neruskimi zgodovinarji. Hosking denimo trdi, da je bila pravoslavna Cerkev kot edinstveno privilegirana institucija na vrhu svoje moči pod mongolsko nadvlado in tudi glavna predstavница »ruske zemlje« ter najmočnejša politična sila na ruski zemlji.⁹¹

V kakšni meri je šlo za skupno politiko, politično manevriranje ali naključno prepletanje interesov med Cerkvijo in knezi ni povsem natančno opredeljeno, razen tega, da sta obe strani imeli precejšnje medsebojne koristi⁹² in da je vsaj v drugi polovici 14. stoletja redko prihajalo do nasprotovanj med obema stranema. Dejstvo je tudi, da so se večji del 14. in v začetku 15. stoletja

⁹⁰ Predstavniki dveh večjih zgodovinskega vej so enotno zagovarjali to idejo tudi v primeru, ko se je v ozadju skrivala ideologija. V predrevolucijskem, cerkvenem zgodovinskega se je višji politični status cerkve povezoval z njenim ugledom in prestižem, poleg tega da je po božjem načrtu bilo pričakovati, da bo njegova organizacija uživala visok status. Na tak način se je postopno izgubljanje vpliva staroruske Cerkve in njeno vse večjo podrejenost vladarju pojasnjevalo kot božjo voljo, da se jo podredi knezu. Sovjetsko zgodovinskega pa je Cerkev pripisovalo pomembno politično vlogo, ker je v želji po prikazu le-te kot zatiralske fevdalne organizacije bilo treba prikazati čim večjo mero njene politične moči, saj je s tem bila tudi njena odgovornost večja. Cerkev, ki bi bila podrejena knezom ali Mongolom v svojih odločitvah, bi težje prikazali kot krivca za izvajanje represije nad ruskim ljudstvom.

⁹¹ Geoffrey Hosking, *Russia and Russians, From Earliest Times to the Present*, (London, 2012), str. 57 in 73; pri tem je sicer treba omeniti, da se v takšnih primerih posplošuje razlage zaradi specifičnosti tematike. Večina neruskih publikacij, ki skuša orisati rusko območje v Srednjem veku, to prikaže skozi celotno srednjeveško obdobje ali kot del celotne zgodovine Rusije. Posledično bo tudi delovanje Cerkve predstavljeno v skladu z najbolj uveljavljeno razlago.

⁹² To je možno ponazoriti na konkretnih primerih. Metropolitni so lahko v vojni priskočili moskovskim knezom na pomoč z izobčenjem, knezi pa so jim nudili vojaško pomoč, kar se je v praksi tudi dogajalo. Takšen primer je denimo Feognostovo izobčenje mesta Pskov ter na drugi strani vojaška pomoč moskovskega kneza metropolitu Kiprianu v sporu z Novgorodom o pristojbinah nadškofijskega sodišča.

njeni metropoliti redno vmešavali v posvetno politiko, kar je doseglo vrhunec z metropolitom Aleksejem.

Problem se pojavi tudi pri opisovanju Mongolov, ki so predstavljeni kot barbari z izrazito negativnim učinkom na ruski narod. Od tod tudi izvirajo ideje, ki prikazujejo vsakršno priznavanje oblasti Mongolov s strani staroruske Cerkve in tesno medsebojno sodelovanje kot obliko izdajstva ruskega naroda. Če že postavljamo razpravo v takšen kontekst, je treba omeniti tudi pozitiven odnos med Mongoli in velikim knezi, ki so jih skoraj skozi celotno obdobje nepretrgoma podpirali.⁹³ Aleksander Nevski je denimo obravnavan kot narodni heroj zaradi svojih podvigov, čeprav je redno sodeloval z Mongoli.⁹⁴ Morda je pri opredelitvi odnosa med Cerkvijo in Mongoli najbližje eden izmed novodobnih zgodovinarjev J. V. Sočnev, ki je mnenja, da je Cerkev že tradicionalno sodelovala v tesni zvezi z državno oblastjo na različnih nivojih, in da je ob mongolski osvojitvi šlo bolj za sodelovanje iz nuje v skladu z objektivnimi razmerami tedanjega časa kot pa za osebno željo posameznih metropolitov. Verska politika mongolskih kanov je sicer določala privilegiran položaj pravoslavne cerkve, kljub vsemu pa so njeni predstavniki ravnali v skladu s knežjimi interesi v okviru svojih zmožnosti.⁹⁵

Številni ruski zgodovinarji v svojih delih vključujejo koncept »ruskega naroda«, ki ga nato povezujejo s samimi dogodki iz obravnavanega obdobja. Pozitivno in negativno vrednotenje dejanj Cerkve in njenih predstavnikov je tako pogosto razlagano glede na vpliv, ki so ga imeli pri združevanju ruskega naroda. Razprava o tem, ali lahko v tem obdobju govorimo o kakršnikoli narodni zavesti, je precej hipotetične narave. Razen tega je precej zahtevno takšne predloge dokazati. Zgodovinski viri namreč v ospredje postavljajo bolj vero kot pa narod. Če vzamemo za primer pripoved o Kulikovski bitki, sta bili nasprotujoči strani »veliki knez Dimitrij Ivanovič in vsi pravoslavni kristjani« ter »pogan Mamaj« ali »brezbožni Mamaj«. Kana se nasploh omenja kot »brezbožnega« in »kneza vzhodne dežele«. Če se že omenja »rusko zemljo«, »ruske kneze« in »Tatare«, je to navadno v povezavi z vero ali geografsko lego.⁹⁶ Tako se zdi malo verjetno, da je takrat katera koli izmed teh dveh političnih sil pri širjenju svojega vpliva delovala po načelih, ki so pomembna za sodobno zgodovino. Če bi že lahko v primeru velikih knezov in tudi metropolitov prej izpostavili oportunističen in željo po večjem političnem statusu, se za Cerkev kot institucijo zdi verjetneje, da je delovala v želji po širitvi

⁹³ Anton Anatoljevič Gorski, *Moskva i Orda*, (Moskva, 2003), str. 68.

⁹⁴ C. J. Halperin, *Soviet Historiography*, str. 315.

⁹⁵ J. V. Sočnev, *Pravoslavna cerkev*, str. 72 in 77.

⁹⁶ Skazanie o Mamaevom pobojšče, *Izbornik (Sbornik proizvedenij literatury Drevnej Rusi)* (Moskva, 1969).

svojega vpliva med vsemi pravoslavnimi verniki – pogosto tudi pod taktirko bizantinske cerkve.

VIRI IN LITERATURA

Viri

PSRL, knjiga 3, Novgorodskaja pervaja letopis' staršego i mladšego izvodov. Moskva, 1950.

PSRL, knjiga 15, druga izdaja, št. 1. Rogožskij Letopisec'. Sankt Peterburg, 1922.

PSRL, knjiga 18, prva izdaja. Simeonovskaja letopis'. Sankt Peterburg, 1913.

PSRL, knjiga 25, Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka. Moskva, 1949.

1274 g. Opređenija vladimirskago sobora, izložennyja v' gramote mitropolita Kirilla II. *Pamjatniki drevnerusskogo kanoničeskogo prava*, 6. zvezek, 1. del, 2. izdaja. Sankt Peterburg, 1908, str. 83–102.

Skazanie o Mamaevom poboišče. *Izbornik (Sbornik proizvedenij literatury Drevnej Rusi)*. Moskva, 1969.

Literatura

Ivan Belozjorov, Russkie mitropolity i hany Zolotoj Ordy: sistema otnošenij. *Vestnik MGU*, št. 3, (Moskva, 2003).

Nikolaj Sergejevič Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe XIV–XV vekov*. Moskva, 1986.

Jan Brandeys, The Russian Aid to Byzantium during the Turkish Siege of Constantinople, 1394–1402. *Prague Papers on the History of International Relations*, št. 1, (Praga, 2015), str. 7–16.

Izak Urjelevič Budovnic, Duhovenstvo i tatarskoe igo. *Religija i cerkov' v istorii Rossii*, ur. Anatolij Mihajlovič Saharov. Moskva, 1975, str. 97–105.

Izak Urjelevič Budovnic, Russkoe duhovenstvo v pervoe stoletie mongolo-tatarskogo iga. *Voprosy istorii religii i ateizma*, št. 7, (Moskva, 1959), str. 284–302.

Mihail Petrovič Bulgakov (Makarij), *Istorija Russkoj Cerkvi*, 1. del, 3. knjiga, elektronsko prilagojena oblika. Kijev, 2012.

Lev Vladimirovič Čerepnin, Mongolo-Tatary na Rusi (XIII v.). *Tataro-mongoly v Azii i Evrope*, ur. L. V. Matvejeva, 2. izdaja. Moskva, 1977, str. 186–209.

John Fennell, *The Crisis of Medieval Russia 1200–1304*. New York, 1983.

Jevgenij Evsignejevič Golubinski, *Istorija Russkoj Cerkvi*, 2. del, št. 2. Moskva, 1900.

Anton Anatoljevič Gorski, *Moskva i Orda*. Moskva, 2003.

Aleksej Viktorovič Grebenjuk, *Pravoslavnaja cerkov' i gosudarstvennoe ob"edinenie Severo-Vostočnoj Rusi v konce XIV – načale XVI stoletij: problemy otečestvennoj istoriografii*. Nižni Novgorod, 2014.

Charles J. Halperin, Soviet Historiography on Russia and the Mongols. *The Russian Review*, izdaja 41, št. 3, (1982), str. 306–322.

Geoffrey Hosking, *Russia and Russians, From Earliest Times to the Present*. London, 2012.

Dustin Hosseini, *The Mongol Empire's Impacts on Russia*. Teksas, 2005.

Nikolaj Mihajlovič Karamzin, *Istorija gosudarstva rossijskago*, 5. zvezek. Sankt Peterburg, 1819.

Anton Vladimirovič Kartašev, *Očerki po istorii rusскоj cerkvi*. Pariz, 1959.

Michael Khodarkovsky, The non-Christian peoples on the Muscovite frontiers. *The Cambridge History of Russia. From Early Rus' to 1689*, ur. Maureen Perrie. Cambridge, 2006, 317–337.

Boris Vadimovič Kričevski, *Mitropolič'ja vlast' v srednevekovoj Rusi (XIV)*. Sankt Peterburg, 2003.

Vladimir Andrejevič Kučkin, Dmitrij Donskoj. *Voprosy istorii*, št. 5–6 (1995), str. 62–83.

Peter Georgijevič Levšin (Platon), *Kratkaja Cerkovnaja Rossijskaja Istorija*. Moskva, 1805.

Simon Malmenvall, Razvoj cerkvene organizacije v Kijevski Rusiji do sredine 12. stoletja. *Bogoslovni vestnik*, letnik 76, št. 3/4 (2016), str. 547–558.

Janet Martin, North-eastern Russia and the Golden Horde (1246–1359). *The Cambridge History of Russia. From Early Rus' to 1689*, ur. Maureen Perrie. Cambridge, 2006, str. 127–157.

Nikolaj Mihajlovič Nikoljski, *Istorija rusскоj cerkvi*. Moskva, 1985.

Donald Ostrowski, The growth of Muscovy (1462–1533). *The Cambridge History of Russia. From Early Rus' to 1689*, ur. Maureen Perrie. Cambridge, 2006, str. 213–239.

Roman Juljanovič Počekajev, Jarliki hanov Zolotoj Ordy rusскоj cerkvi: k voprosu o hronologii i količestve. *Naučnyj Tatarstan*, št. 2, (2010), str. 156–167.

Mihail Nikolajevič Pokrovski, Feodalizacija pravoslavnoj cerkvi i tatarskoe igo. *Religija i cerkov' v istorii Rossii*, ur. Anatolij Mihajlovič Saharov. Moskva, 1975, str. 106–114.

Anatolij Mihajlovič Saharov, Predislovie. *Religija i cerkov' v istorii Rossii*, ur. Anatolij Mihajlovič Saharov. Moskva, 1975, str. 5–14.

Jurij Vjačeslavovič Sočnev, Pravoslavnaja cerkov' v sisteme vzaimootnošenij Rusi i Zolotoj Ordy. *Istorija v podrobnostjah*, št. 8, (Moskva, 2013), str. 72–79.

Jurij Vjačeslavovič Sočnev, *Russkaja cerkov' i Zolotaja Orda*, Avtoreferat. Moskva, 1993.

Platon Petrovič Sokolov, *Russkij arhieriej iz Bizantii I pravo ego naznačeniija do načala XV veka*. Kijev, 1913.

Georgij Vladimirovič Vernadski, *Mongoly i Rus'*. Tver, 1997.

Stepan Borisovič Veselovski, Perekhod mitropolič'ej kafedry iz Kieva v Moskvu. *Religija i cerkov' v istorii Rossii*, ur. Anatolij Mihajlovič Saharov. Moskva, 1975.

Peter Vasiljevič Znamenski, *Istorija Rusскоj Cerkvi*. Sergijev Posad, 2006.

THE OLD-RUSSIAN CHURCH UNDER THE MONGOL AUTHORITIES FROM THE POINT OF VIEW OF THE RUSSIAN HISTORIOGRAPHY

Summary

The Mongols' invasions on the 13th century old-Russian territory shook the former political relations between the church and secular authorities. The religiously tolerant conquerors expanded the already existent privileges of the old-Russian Church, which, at least until the end of the 14th century, assured its representatives a quite autonomous political life that was independent from the princes. In this period the church and the grand principality of Moscow, which was with its successful politics the only real representative of the future Russian state, experienced a simultaneous steeply rise. Due to nationalistic views of the future historians, who saw the grand principality of Moscow as the forerunner of the Russian state and who in this period searched for sources of the national identity of the Russian nation, the interpretations of the old-Russian church activities are also put in the same context. The Russian historiography was concentrated on questions on its role and contribution to the establishment of the Russian state. We can differentiate between two main historiography schools, which dealt with this topic with the delimitation of the October Revolution. The pre-revolutionary historiography showed the church in a positive light, as the leading power of the Russian nation, which in the hard times presented the religious and national identity of the Russian nation. The earliest historic works were uncritically based on the annals, they attributed credibility to miracles, and the events were often explained with great providence. In years and centuries, the quality of the pre-revolutionary historiography got better and it reached its peak with two historians, the Metropolitan Macarius and Yevgeny Y. Golubinsky. Their extensive collections of their eponymous work (*The History of the Russian Church*) can, according to its comprehensiveness and detailed presentation of the topic, only be compared with a small number of works. After the revolution the Soviet historiography prevailed and it was critical towards the church and it reproached the church with cooperation with the conquerors – the Mongols. Between the 1920s and the 1940s the church was, under the lead of the historian Mikhail N. Pokrovsky, presented under the Marxist doctrine. Between the 1950s and 1980s the feudal process was stressed and the church was discussed as an independent feudal institution. In the last years of the Soviet Union the stress was on the struggle between the church and the princely power for the supremacy on the old-Russian territory. Some common points of view that were represented by all historians can still be emphasised. The old-Russian church was in this period already quite independent and with its influence it shaped the politics on the old-Russian territory. Questionable are explanations that evaluate the church in the connection with the understanding of the concept of the Russian nation, for at least a church institution should be described on the basis of the religious identity.

DIE AKTIVITÄTEN DER ALTRUSSISCHEN KIRCHE UNTER DER MONGOLISCHEN HERRSCHAFT AUS DER SICHT DER RUSSISCHEN GESCHICHTSSCHREIBUNG

Zusammenfassung

Im 13. Jahrhundert erschütterten die Einbrüche der Mongole auf das altrussische Land die ehemaligen politischen Verhältnisse zwischen der kirchlichen und weltlichen Macht. Die religiös toleranten Eroberer erweiterten der altrussischen Kirche die schon ohnehin existierenden Privilegien, die wenigstens bis zum Ende des 14. Jahrhunderts ihren

Vertretern ein von den Fürsten unabhängiges politisches Handeln ermöglichten. In dieser Zeit erlebte gleichzeitig mit dem erweiterten Einfluss der Kirche auch das Moskauer Fürstentum seinen Aufstieg; das Moskauer Fürstentum erwies sich mit seiner erfolgreichen Politik als der einzige mögliche Vertreter des zukünftigen russischen Staates. Wegen nationalistischer Denkweise der späteren Historiker, die das Moskauer Fürstentum als den Vorläufer des nachkommenden russischen Staates einschätzten und in dieser Zeit auch den Ursprung der Identität des russischen Volkes suchten, werden die Erläuterungen über die russische Kirche in entsprechende Rahmen eingesetzt. Die russische Historiographie stellt in den Mittelpunkt die Frage ihrer Rolle und ihres Beitrages zu der Entstehung des russischen Staates. Im groben kann man zwischen zwei historiographischen Schulen, die sich mit diesem Thema befassten und die die Oktoberrevolution abgrenzt, unterscheiden. Die Historiographie vor der Revolution zeigte die Kirche aus der positiven Sicht, als die Leitmacht des russischen Volkes, die in den schweren Zeiten die religiöse und nationale Identität des russischen Volkes darstellte. Die neueren geschichtlichen Werke lehnten sich unkritisch an die Annalen, sie bezeichneten die Wunder als glaubwürdig, ihre Erklärungen der Geschehnisse waren oft der Vorsehung unterworfen. Im Verlauf der Jahre wurde die Qualität der Historiographie der Vorrevolutionszeit immer besser und sie erreichte mit zwei Historiographen, dem Metropolit Macarius und Ewgeni E. Golubinski, ihren Höhepunkt. Mit ihrer umfangreichen Sammlung des gleichnamigen Werkes (*Die Geschichte der russischen Kirche*) lassen sich nur sehr wenige andere Werke vergleichen. Nach der Revolution prädominierte die sowjetische Geschichtsschreibung, die die Kirche zahlreichen Kritiken unterwarf, unter denen vor allem die Vorwürfe über ihre Kooperation mit den Besatzern – mit den Mongolen – herausragten. Zwischen den 1920er und 1940er wurde unter der Leitung von Michail N. Pokrowski die Kirche in Angesicht der marxistischen Doktrin geschildert. Zwischen den 1950er und 1980er wurde der feudale Prozess betont und die Kirche als selbstständige feudale Institution behandelt. In den letzten Jahren der Sowjetunion schrieb man am meisten über den Kampf zwischen der kirchlichen und fürstlichen Macht um die Herrschaft über das altrussische Gebiet. Man kann einige gemeinsame Stellungen aller Historiker feststellen. Die altrussische Kirche genoss in dieser Zeit große Unabhängigkeit und beeinflusste mit ihrem Wirken die Politik auf dem Gebiet von Altrussland. Fraglich sind Erläuterungen, die die Kirche im Zusammenhang mit dem Verstehen des Konzeptes des russischen Volkes bewerten, denn wenigstens bei einer kirchlichen Institution würde man denken, dass ihre Aktivitäten auf der Basis der religiösen Identität beschrieben werden müssten.

»Od rojstva do vojaške suknje«: k biografskim podatkom o Lojzetu Udetu st. (1896–1980)

Miha Šimac*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 929Ude L. st.

Miha Šimac: »Od rojstva do vojaške suknje«: k biografskim podatkom o Lojzetu Udetu st. (1896–1980). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 88=53(2017), 2–3, str. 25–46

Prispevek osvetljuje prva leta Udetovega življenja, njegovo šolanje v Trzinu in v Ljubljani, zaznamovano s prvo svetovno vojno in odhodom na fronto. To obdobje je bilo v biografskih zapisih in prispevkih doslej slabo predstavljeno.

Ključne besede: Lojze Ude, Trzin, Zavod sv. Stanislava, prva svetovna vojna, cesarska vojska

1.01 Original Scientific Article
UDC 929Ude L. st.

Miha Šimac: "From Birth to the Military Coat": on Lojze Ude senior (1896–1980) Biographic Data. Review for History and Ethnography, Maribor 88=53(2017), 2–3, pp. 25–46

The treatise brings insight into Ude's first years, his schooling in Trzin and Ljubljana, which was characterised by World War I, and his departure for the front. This period was until now not presented in detail, not in biographic records, not in other papers.

Key words: Lojze Ude, Trzin, St. Stanislav's Institution, World War I, common army

* Miha Šimac, asist. dr., Teološka fakulteta UL, Katedra za zgodovino Cerkve in patrologijo, Poljanska c. 4, p. p. 2007, SI – 1001 Ljubljana, miha.simac@teof.uni-lj.si

Lojze Ude st. se je udejstvoval kot pravnik, publicist in zgodovinar, ki se je še posebej poglobljeno ukvarjal z narodnostnimi vprašanji, zlasti pa z vprašanjem Slovencev na Koroškem. Zanimivo pa je, da vse do danes o njem ni izšla temeljita biografija, ki bi predstavila njegovo viharno življenjsko pot in vlogo v slovenski družbi. Pričujoči prispevek tako skuša bolje osvetliti in predstaviti predvsem prva leta Udetovega življenja, njegovo šolanje v Tržiču in v Ljubljani, ki sta ga zaznamovala prva svetovna vojna in odhod na fronto. To obdobje je bilo v biografskih zapisih in prispevkih doslej dokaj slabo predstavljeno.

DRUŽINA

V Križah št. 29 je 16. avgusta 1872 ugledal luč sveta Lojzetov oče Jernej Ude, sin Marije Ude.¹ Kot mladenič je bil lepe zunanosti in – kot je v tržiškem koncu navada – se ga je prijelo ime »Ta lep' Jernej.«²

Slika 1: Lojzetova starša (vir: iz arhiva gospe Minke Ude, por. Mrhar).

Ob neki večji slovesnosti, morda ob novi maši ali sveti birmi, se je Jernej znašel na kraju, kjer so fantje imeli navado streljati z možnarji in topiči in tako

¹ NŠAL, ŽA Križe, Krstna matična knjiga 1840–1892, str. 93, zap. št. 29.

² Pričevanje Lojzetovega sina, prof. dr. Lojzeta Udeta ml., z dne 20. 9. 2011.

naznanjati slovesnost. Ob tej priložnosti se je zgodila nesreča in mladi Jernej je bil huje ranjen v obraz. Odpeljali so ga v ljubljansko bolnišnico in tam je ostal na zdravljenju.³ Po dokaj uspešnem okrevanju se je vrnil pod domači krov, le rahlo povešena ustnica mu je ostala za spomin na ta nesrečni dogodek. Kljub tej nezgodi pa se Jernej ni vdal in se je izučil za čevljarja. Pri 23. se je odločil, da si ustvari družino. Všeč mu je bila mlada vdova Marijana, roj. Perko. 27. januarja 1896 sta se v kriški farni cerkvi poročila.⁴ Že 18. junija t. l. pa se je v Križah št. 41 (Pri Lešnikarju) zaslíšal otroški jok. Rodil se jima je sin in še istega dne so ga v kriški farni cerkvi krstili za Alojzija.⁵

Zdelo se je, da se je v mladi družini naselila sreča, 12. maja 1897 jo je rojstvo hčerke Marijane še povečalo.⁶ Toda nad družino so se že zgrinjali temni oblaki. Mlada mati ni bila videti zdrava. V letu 1898 je družino doletela nesreča, 4. maja je umrla komaj 8 dni stara hčerka Katarina. V mrliški matični knjigi je zapisano, da je Katarina umrla zaradi oslabelosti.⁷ Niso se še posušile solze, ko je smrt čez nekaj tednov vnovič udarila. 27. junija t. l. je umrla Marijana Ude, žena Jerneja, gostača in čevljarja. Župnik je kot vzrok njene smrti v mrliško matično knjigo zapisal: jetika.⁸ Jernej je tako v kratkem času ostal brez hčerke in žene, mali Lojze pa brez sestrice in matere. Lojze je v svoji biografiji zapisal, da je mati umrla v l. 1899, najbrž pa je v resnici to bilo leto, ko se je njegov oče Jernej skupaj z njim preselil v Tržič k materi in tam odprl svojo čevljarstvo delavnico. Sestro Marijano je med tem k sebi vzela teta Alenka Naglič s Pristave.⁹

ČEZ ŠOLSKI PRAG ...

Kmalu je prišel čas, ko je mali Lojze moral oditi v šolo. Med 57 dečki, ki so v letu 1903 v Tržiču prvič prestopili šolski prag, je bil tudi Lojze Ude.¹⁰ Šola in predvsem knjige so ga očitno očarale: »Zelo rad sem bral, še posebej Jurčiča, Mohorjeve knjige in Sienkiewiczze romane. Včasih sem glasno bral delavcem v naši domači čevljarstvu delavnici.«¹¹ Lojzetu učenje torej ni

³ Pričevanje Jernejeve hčerke, Lojzetove polsestre, gospe Minke Ude, por. Mrhar, z dne 8. 9. 2011.

⁴ NŠAL, ŽA Križe, Poročna matična knjiga 1836–1907, str. 69, zap. št. 1.

⁵ NŠAL, ŽA Križe, Krstna matična knjiga – prepisi, l. 1896.

⁶ NŠAL, ŽA Križe, Krstna matična knjiga – prepisi, l. 1897, zap. št. 20.

⁷ NŠAL, ŽA Križe, Mrliška matična knjiga – prepisi, l. 1898, str. 42, zap. št. 24.

⁸ NŠAL, ŽA Križe, Mrliška matična knjiga – prepisi, l. 1898, str. 45, zap. št. 34.

⁹ Arhiv Slovenije, AS 1193 Lojze Ude, t.e. 2, ovoj 14: Vprašalna pola – življenjepis.

¹⁰ *Letno poročilo ljudske in obrtne nadaljevalne šole v Tržiču za šol. leto 1902/1903*, Verlag der Schulleitung Neumarktl, 1913, str. 12.

¹¹ Peter Likar, *Lojze Ude – moje bitke*, Obzorja, Maribor, 1980, str. 4.

delalo posebnih težav, to pa se je pozneje pokazalo tudi v šoli. V šolskem letu 1904/1905 je bil tako v svojem oddelku edini odličnjak.¹²

... V ŠKOFOVE ZAVODE

Šolanje v Trziču se je hitro bližalo koncu in treba je bilo misliti na nadaljnjo pot vedoželjnega Lojzeta. Očetu Jerneju je izobrazba veliko pomenila, zato je želel, da bi Lojzeta poslali v šole. V maju 1907 je časopis *Slovenec* objavil obvestilo o sprejemu učencev v Zavod sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano. Škofove zavode, kot so jih poimenovali ljudje, je z velikim trudom in ob obilni podpori vernikov in duhovnikov ustanovil ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič. *Dom in svet* je v l. 1905, prvem letu odprtja zavodske gimnazije, takole zapisal: »Ljubljanski knezoškof dr. A. B. Jeglič je iz doneskov cele škofije in iz svojih lastnih žrtev postavil na šentviškem polju krasno zgradbo, ki je namenjena vzgoji srednješolske mladine. Letos se je otvoril prvi razred, in vsako leto se bo zavod izpopolnjeval do celotne gimnazije. Poleg šolskih prostorov, stanovanj za profesorje in gospodinskega oddelka, imamo tu semenišče za mladeniče, ki se namenijo za duhovski stan, in konvikt za one, ki se pripravljajo za kak posvetni stan. Prostora bo za 400 gojencev in bo ta zavod največji te vrste v naši državi.«¹³

Oče Jernej je bil s tem nedvomno seznanjen, Lojzetova stara mati pa si je menda še posebej želela, da bi tudi Lojze končal takšne šole in nekoč postal duhovnik. V naznanilu, ki ga je 29. maja 1907 objavil *Slovenec* o pogojih za sprejem v Škofove zavode, med drugim beremo, da so v šolo sprejemali telesno zdrave in moralno neoporečne mladeniče, zlasti takšne, za katere je bilo upati, da se bodo po končani gimnaziji odločili za duhovniški poklic. Navedli so še podatke glede oskrbe in stroškov šolanja oziroma višino šolnine ter navodila, kako oddati prošnjo za sprejem ter kaj naj ta vsebuje. Na koncu zapisa pa so še dopisali: »Mladeniči, o katerih se bo sodilo, da bi se mogli sprejeti v zavod za I. gimnazijski razred, se bodo pozvali k izpitu, ki se bo vršil v ponedeljek, 8. julija (začetek ob 8. uri zjutraj) v šolskih prostorih kn. šk. Zavoda v Št. Vidu nad Ljubljano. /.../«¹⁴

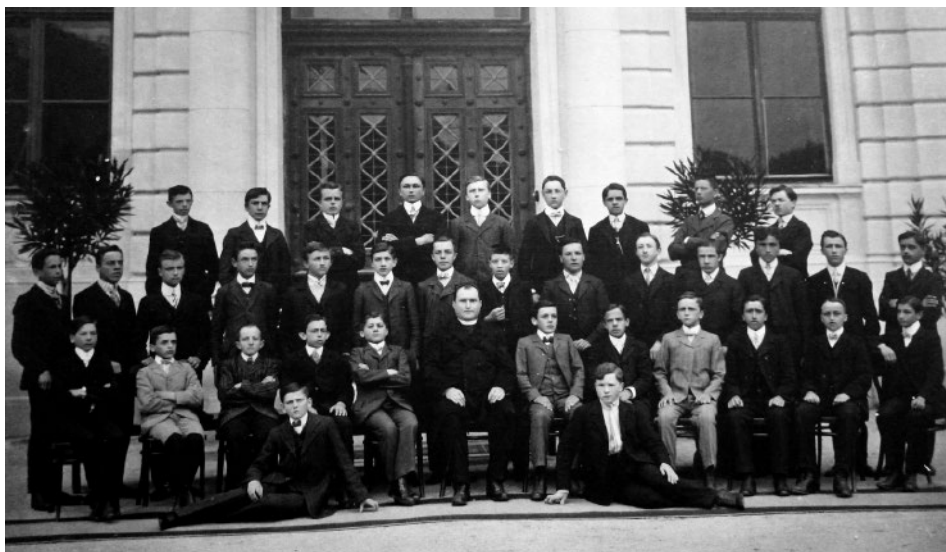
Tudi Lojzetov oče Jernej in stara mati sta kljub stroškom, ki jih je takšno šolanje terjalo, sklenila, da bo šel v Škofove zavode tudi Lojze. Pri tem ga je gmotno po svojih močeh podpirala predvsem stara mama, »žena čevljarskega

¹² Letno poročilo ljudske in obrtne nadaljevalne šole v Trziču za šol. leto 1904/1905, Verlag der Schulleitung Neumarktl, 1905, str. 12.

¹³ *Dom in svet*, 1905, l. 18, št. 10, str. 634.

¹⁴ *Slovenec*, 29. 5. 1907, str. 2–3.

mojstra».¹⁵ Za vstop v zavode pa je bilo, kakor so zapisali, treba opravljati sprejemni izpit, ki ga je Lojze uspešno opravil 8. julija 1907 v Škofovih zavodih. Šolsko leto 1907/08 se je v Škofovih zavodih začelo 18. septembra s sveto mašo.¹⁶ V prvem letniku gimnazije se je tistega prvega šolskega dne med 49 znanja željnimi fantiči znašel tudi Lojze. Toda Ude je med temi dijaki, ki so prihajali iz različnih krajev, že imel dobrega prijatelja. Skupaj z njim se je namreč v zavodsko gimnazijo vpisal sošolec iz osnovnošolskih klopi, Tržičan Kozma Ahačič.¹⁷

Slika 2: Udetov razred na škofijski klasični gimnaziji
(vir: iz arhiva gospe Minke Ude, por. Mrhar).

V prvem letu gimnazije so Lojzeta poučevali: dr. Jožef Demšar (verouk), dr. Ivan Knific (matematika), prof. Anton Koritnik (latinščina in slovenščina), prof. Jožef Koritnik (zemljepis) in prof. Frančišek Pengov (prirodopis in nemščina).¹⁸ Poleg tega so dijaki v zavodih imeli še neobvezne predmete: petje

¹⁵ Prim. Arhiv Slovenije, AS 1193 – Lojze Ude, t.e. 2, ovoj 14: Vprašalna pola – življenjepis.

¹⁶ Prim. II. *Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskem letu 1906/1907*, Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1907, str. 51.

¹⁷ Prim. III. *Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskem letu 1907/1908*, Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1908, str. 53–54.

¹⁸ Biografije profesorjev in prefektov kakor tudi obširneje o sami zgodovini Zavoda sv. Stanislava, učnem načrtu in dijaških aktivnostih glej: France M. Dolinar (ur.), *Sto let Zavoda sv. Stanislava*, Družina, Ljubljana, 2005.

je poučeval Vojteh Hybášek, profesor Anton Koritnik jih je uril v lepomislu, učitelju Frančišku Pengovu pa je bil zaupan še pouk v telovadbi.¹⁹

V naslednjih letih so se v zavodskih učilnicah pred dijaki znašli tudi še drugi izvrstni profesorji. Med njimi je bil gotovo najbolj opazen slavist dr. Anton Breznik, ki je v Lojzetov razred prvič vstopil v 5. gimnaziji, lepote slovenskega jezika pa je Lojzetu in njegovim sošolcem odkrival vse do mature. Prav dr. Breznik naj bi Lojzeta tudi »označil za liberalca«,²⁰ vendar ne v političnem smislu. O svojem šolanju v zavodih je Lojze dejal: »Tu sem v vsej klerikalni zaprtosti spoznal nekaj širokosrčnih in razgledanih mož.«²¹

Poleg obveznih in neobveznih predmetov je gimnazija imela tudi bogato knjižnico in Lojze je tudi v gimnaziji rad segal po knjigah: »To je bilo obdobje, ko sem ogromno bral: vse domače pesnike in pisatelje in nekatere tuje. Še posebej so mi bili všeč: Dickens, Shakespeare in Björnson, od domačih sem najbolj cenil Cankarja.«²² Gimnazija je zelo podpirala dijaško udejstvovanje na športnem in kulturnem področju. Vrstile so se predstave na domačem odru, pripravljali so svoje nastope in prosta predavanja, telovadne igre, ustvarjali svoj dijaški list. Predvsem je tu treba omeniti *Mentorja* in *Domače vaje*. Le-te so zavodariji prevzeli kot zapuščino ljubljanskega Alojzijevejšča. Prvič so izšle 22. oktobra 1910. Domače vaje so izhajale v okviru literarnega krožka, ki ga je sprva vodil dr. Breznik.²³ Tudi Lojze je bil dejaven pri literarnem ustvarjanju. V šolskem letu 1913/1914 je Ude v zavodskih *Domačih vajah* objavil večje število literarnih poskusov in pod različnimi psevdonimi ali kraticami (npr. C.U.K. in A. U.) najdemo naslednje prispevke: Ivanka, Iz vsakdanjosti, Kako se je potepuh po mnogih večerih srečal s svetim večerom in Zlati mamici na grob.²⁴ V slednji se občuti tudi Lojzetova osebna bolečina, ki jo je doživljal zaradi materine prezgodnje smrti. V tem letniku *Domačih vaj* je Lojze dijakom posebej predstavil tudi Baudelaira z naslovom: *Charles Baudelaire in njegova poezija*.²⁵ Že leto prej pa je v več nadaljevanjih predstavil življenje in delo ukrajinskega pesnika Tarasa Ševčenka.²⁶

¹⁹ Prim. III. Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskem letu 1907/1908, Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1908, str. 34–35.

²⁰ Ibidem.

²¹ Peter Likar, *Lojze Ude – moje bitke*, str. 5.

²² Ibidem.

²³ Lojze Štrubelj, *Še vedno živo drevo: Zavod svetega Stanislava skozi desetletja*, str. 156–157.

²⁴ Prim. NŠAL, Zavod sv. Stanislava, fasc. 13, *Domače vaje*, letnik XLIV, 1913–1914.

²⁵ Ibidem, str. 787.

²⁶ Prim. NŠAL, Zavod sv. Stanislava, fasc. 13, *Domače vaje*, letnik XLIII, 1912–1913.

V VIHARJU PRVE SVETOVNE VOJNE

V letu 1912/1913 so v gimnaziji prvikrat opravljali maturo v slovenskem jeziku in maturantje so odhajali v svet, da bi dosegli cilje, ki so si jih začrtali. Lojzeta sta takrat čakali še dve leti gimnazijskega študija, preden bi tudi on lahko začel uresničevati svoje sanje. Zdelo se je, da nič ne more zmotiti zavodskega vsakdana med menjavanjem molitev, učenjem in veselih trenutkov. Toda zgodilo se je drugače. Junija 1914 je Gavrilo Princip v Sarajevu ubil habsburškega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegovo ženo Sofijo. Že čez dober mesec je Avstro-Ogrska napovedala vojno Srbiji in kaj kmalu se je dobršen del Evrope znašel v primežu vojne. Vsi pa so pričakovali, da bo le-ta kratka. Prvim porazom cesarskih čet na Ceru in pozneje na ruskem bojišču je sledilo spoznanje, da bo vojna vse prej kot kratka. Ob hudih porazih in težkih izgubah so cesarske čete vedno znova potrebovale nove vojake. Mobilizacijski pozivi in izbiranja vojaških novincev so tako postajali del vsakdana. Na fronte so pošiljali nove čete, opremo in strelivo, od tam so se vračali ranjeni in bolni vojaki.

Tudi Škofovih zavodov vojna ni obšla. Že ob začetku vojne je v vojaške vrste vstopilo kar nekaj gojencev zavoda, še več pa maturantov. Dijaki pa so zbirali denarna sredstva v različne namene, za ranjene vojake ali njihove sorodnike, za Rdeči križ itd. Toda to še ni bilo vse. Knezoškof Jeglič je prostorni zavod že poleti 1914 ponudil Rdečemu križu, vojaška oblast pa je v zavodskih prostorih namestila vojaško bolnišnico. Prve ranjence so v zavod pripeljali 28. decembra 1914.²⁷ Tako so zavodski dijaki lahko od blizu videli, kaj zmore storiti vojna. S front so se z dopisnicami in pismi oglašali zavodski gojenci, na fronto so pošiljali pozdrave dijaki in profesorji. Na žalost pa so od tam prihajale tudi žalostne vesti. Ob koncu leta 1914 je v zavod prispela novica, da je 19. novembra na bojnem polju padel prvi zavodski abiturient Ivan Plevnik. Gojenci zavoda so se ga skupaj s profesorji in ostalimi zavodskimi uslužbenci spomnili pri sveti maši v zavodski kapeli.²⁸

MATURA

Vojaška oblast pa je še vedno potrebovala nove in nove vojake in je zato začela posegati po čedalje mlajših letnikih. Temu se je podredilo tudi šolstvo. Že v

²⁷ X. Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskem letu 1914/1915, Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1915, str. 3.

²⁸ XI. Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskem letu 1915/1916, Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1916, str. 9.

oktobru 1914 je šolski minister namreč izdal posebna navodila za opravljanje predčasne mature: »Z ozirom na sedanje izredne razmere je ministrstvo za uk in bogočastje izdalo v odloku na deželne šolske oblasti izjemne določbe za predčasno pripuščenje k zrelostnim izpitom onih srednješolskih dijakov, ki so pozvani v vojaško službo. – Dijaki višjega razreda, ki so za tekočo šolsko leto vpisani na popolni javni srednji šoli ali taki, ki ima pravico javnosti, se smejo na njih prošnjo takoj pripustiti k zrelostnemu izpitu, če dokažejo, da so bili na naboru rojenih 1. 1894. potrjeni k vojakom, da so vstopili ali da imajo vstopiti v aktivno službo ali pa da so dopolnili 18. leto in da so se po konstataciji usposobljenosti prijaviли za vojaško službo v fronti kot prostovoljci in da bodo po dobrem izidu zrelostnega izpita pozvani v aktivno službo. Takim dijakom 8. gimnazijskega, oziroma 7. razreda realke bodo vojaške oblasti po potrebi dovoljevale potrebni dopust, da morejo položiti izpit. – Na teh zrelostnih izpitih, ki se bodo vršili čim prej po predstavljanju kandidatov, se bo največ polagalo na splošno kulturo; ne bo se torej vpraševalo o stvareh, ki zahtevajo pripravljenost spomina, a onim dijakom, ki bodo izkazali nedvomno zrelost za višje študije, se bodo dovoljevale še druge obširne olajšave. – Te določbe sicer ne veljajo za eksterniste, a če so potrjeni k vojakom in če imajo vse druge predpogoje, se tudi oni takoj pripuste k zrelostnemu izpitu. – Oni kandidatje, ki so v zadnjem zasedanju zrelostnih izpitov prekinili izpit ali ki imajo ponoviti izpit po šestih mesecih, se smejo takoj pripustiti k novi skušnji. – Za one dijake, ki zaradi vojne ne morejo položiti izpita na svojem zavodu, se odredijo druge določbe. – Dijakom četrtega učiteljskega tečaja, ki so potrjeni k vojakom in ki so že vstopili ali imajo vstopiti v aktivno službo, se dovoljujejo iste olajšave, v kolikor to dovoljuje njih bodoči poklic.«²⁹

V februarju 1915 so ljubljanski časopisi vnovič prinesli novice o novem naboru: »Črnovojniško pregledovanje v Ljubljani. V četrtek dne 18. februarja t. 1. se prične črnovojniško pregledovanje v Ljubljani. V četrtek 18. februarja pride k pregledovanju letnik 1891., in sicer ob 8. uri domači, ob 9. uri tuji črnovojniki. V petek 19. februarja pride k pregledovanju letnik 1895. domačih in v soboto 20. februarja letnik 1895. tujih črnovojnikov. Marca 1915 je prišel na vrsto tudi Udetov letnik 1897.«³⁰ Med te nabornike pa je spadal tudi Lojze. Z maturo je bilo torej treba pohiteti. Zato je že v marcu 1915 tudi v Škofovih zavodih potekala t. i. vojna matura. Prijavilo se je 15 kandidatov. 9. marca so kandidati dobili nalogo iz nemščine. Naslednjega dne so opravljali izpit iz latinščine, izpit iz slovenščine pa je potekal 11. marca. Tu so kandidati imeli možnost izbire med temi nalogami:

- Mnogo je silnega na zemlji, silnejšega od človeka ni (Sofokles).

²⁹ *Učiteljski tovariš*, 23. 10. 1914, str. 3–4.

³⁰ *Slovenec*, 17. 2. 1915, str. 5.

- Pomen Janežičevega »Slov. Glasnika« za slovensko pripovedništvo.
- Gorjé narodu, ako neomajni
zakoni večni ne stojé več,
igrače so nesmrtni mu resnice (Stritar).

Za prvo temo se je odločilo enajst kandidatov, za drugo pa štirje.

Naslednjega dne jih je čakala še grščina, 13. marca pa ustni izpiti. Maturi je predsedoval takratni vladni svetnik, c. kr. deželni šolski nadzornik dr. Janko Bezjak. Pet kandidatov je maturo opravilo z odliko (*glej seznam – krepki tisk*), vsi drugi pa soglasno.

Seznam dijakov, ki so 13. marca 1915 uspešno opravili maturo:³¹

Priimek in ime	Rojstni kraj	Rojstno leto
Bidovec, Valentin	Zalog pri Goričah	1896
Cerar, Ivan	Dob	1895
Gašperšič, Jožef	Kropa	1896
Gerčar Jožef	Cvibel pri Žužemberku	1895
Grat, Mihael	Dragomelj pri Sv. Jakobu ob Savi	1895
Klinar, Frančišek	Javornik	1896
Končan, Anton	Domžale	1895
Lesar, Janez	Gorenja vas pri Ribnici	1895
Moder, Anton	Videm pri Dolu	1895
Oblak, Gabrijel	Vrhnika	1895
Perne, Jožef	Povlje pri Trsteniku	1896
Peterlin, Albin	Preserje pri Homcu	1895
Potočnik, Jakob	Št. Lenart	1895
Ude, Alojzij	Križe pri Trziču	1896
Verbič, Frančišek	Vrhnika	1895

Na seznamu je mogoče opaziti, da je med drugimi skupaj z Lojzetom maturiral tudi poznejši znani profesor in duhovnik Anton Moder.³²

³¹ O maturi, nalogah in seznamu maturantov – povzeto po: X. Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskem letu 1914/1915, Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1915, str. 18–21.

³² Obširneje o njem glej: Matjaž Ambrožič, *Profesorski zbor*, v: France M. Dolinar (ur.), *Sto let Zavoda sv. Stanislava*, Družina, Ljubljana, 2005, str. 449–450.

V CESARSKI ARMADI

Ob vseh teh maturantih je kot prihodnji poklic navedena vojaščina. Lojze se je v vojaški suknji znašel 15. aprila, kot je razbrati iz dokumentov, in sicer v 27. domobranskem pehotnem polku.³³ Tu je pristalo tudi precej drugih zavodskih fantov, nekateri pa so bili dodeljeni 17. pehotnemu polku ali drugim enotam. Če sodimo po navedbi njegovega čina v zavodskem letnem poročilu, se je očitno tudi Lojze znašel med enoletnimi prostovoljci, to pa so lahko postali vsi, ki so končali srednješolsko izobraževanje in opravili maturo. Možnost enoletnega služenja vojaščine in ugodnosti, ki so bile s tem povezane (npr. izbira enote, v kateri bi enoletni prostovoljec to službo opravljal), so v cesarski vojski poznali že vse od vojaških reform in preureditve države v dvojno monarhijo l. 1867/68.³⁴ Zakonska določila o enoletnih prostovoljcih so se med vojno le nekoliko spremenila. V njih je namreč pisalo, da »za vstop v po domovinstvu pristojni pešpolk, oziroma v polk tirolskih cesarskih lovcev ni potrebno posebnega dovoljenja in se vstop nikdar ne more zabraniti.« Za nekatere druge enote – kot npr. saniteto ali konjenico – so bili postavljeni posebni pogoji.³⁵

Morda si je Lojze enoletno prostovoljstvo izbral tudi zato, da bi si s tem odprl pot do višjega čina in položaja, saj je bilo to med vojno mogoče precej hitreje doseči. Niso bili redki enoletni prostovoljci, ki so jih kar takoj poslali v šole za rezervne častnike. Med takimi je bil npr. tudi Albin Peterlin. Ta je tudi na kratko opisal svoje šolanje v rezervni častniški šoli v Brežah na Koroškem.³⁶ Zavodski kronist je v času vojne vihre nasploh skušal o nekdanjih gojencih in njihovih vojaških uspehih imeti neke vrste pregled. V zavodskem *Izvestju* za l. 1915/1916 je tako med drugim zapisal:

»Dne 13. marca je napravilo maturo 15 osmošolcev, ki so nastopili vojaško službo 15. marca, oziroma 15. aprila. Izmed teh sta bila Klinar Franc in Perne Jožef kasneje superarbitrirana in odpuščena. Izmed ostalih je Ivan Cerar, poddesetnik – enoletni prostovoljec pri dom. pp. 27., 3. oktobra 1915 padel, zadet od laške krogle, na Rombonu. /.../ Drugi so različno napredovali: Potočnik Jakob je postal kadet (dom. pp. 27); Bidovec Valentin in Peterlin Albin sta kadeta-aspiranta (dom. pp. 27); enoletna prostov. četovodji sta Lesar Janez in Moder Anton (oba pri pp. 17.); enol. prost. desetnika pri pp. 17. sta Gašperšič Jožef (rekonvalescent v Gradcu) in Oblak Gabriel (pri stavb. Oddelku v

³³ Prim. ÖSTA/KA, Militärschulen, Karton 1704, ovoj LIR 27.

³⁴ Prim. *Slovenski narod*, 19. 12. 1868.

³⁵ Prim. *Slovenec*, 16. 2. 1915, str. 5.

³⁶ Prim. Miha Šimac, *Zapiski vojaka Albina Peterlina (1895–1916): iz župnijske kronike župnije Homec. V: Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, Letn. 32, št. 2 (2009), str. 359.

Judenburgu); pri dom. pp. 27 so enoletni prostov. desetniki Gerčar Jožef, Ude Alojzij in Verbič Franc. S temi služi Končan Anton kot enol. prostov. desetnik pri strojnih puškah pp. 59.; Grat Mihael je pa enol. prostov. desetnik pri trdnj. art. p. 1.«³⁷

Iz omenjenega zapisa tako izvemo, kje so služili vojaščino in kako so napredovali fantje, ki so maturirali istega dne. Lojze je bil tako v šolskem letu 1915/16 še vedno pri 27. domobranskem pehotnem polku, in sicer je napredoval v čin enoletnega prostovoljca desetnika. Vprašanje je le, kdaj je bil povišan v ta čin, pa tudi, kdaj je bil prvič poslan na bojišče. Vse dotlej namreč še niso bili odkriti dokumenti, ki bi na ti dve vprašanji odgovorili. Lahko torej le ugihamo, da je bil Lojze z enim od nadomestnih bataljonov poslan k polku. Polk se je do srede avgusta nahajal na ruskem bojišču, potem pa je bil premeščen na soško fronto. 20. avgusta 1915 se je 27. domobranski pehotni polk znašel na Koroškem, v Brnci (Fürnitz). Albin Peterlin, ki je bil tudi pripadnik tega polka, je o tem zapisal:

»Tu smo ostali pet dni, da so nas opremili z gorsko opravo in nas preiskali, ako nima kdo kake nalezljive bolezni. 25. avgusta smo se odpeljali v Trbiž, od tu pa nato korakali v Rabelj, od koder smo po 5 km dolgem rovi ondotnega rudnika ponoči prišli v Spodnji Log (Unterbreth). Do tu je korakal naš I. bataljon redno skupaj. V Logu so pa vsako stotnijo poslali kam drugam.«³⁸

27. domobranski pehotni polk so tu razbili, vsak bataljon je bil poslan na drug položaj: »Drugi bataljon se je zajedel na Šmohor (1931 m), tretji na Veliki lemež (2030 m), prvi je ostal tam daleč na Rombonu (2200 m), a 13. stotnija v bovški trdnjavi.«³⁹

Ker doslej nimamo podatkov, v katerem bataljonu je Lojze takrat služil, tako ni mogoče natančno povedati, na katerih položajih je bil.

V februarju 1916 je bil 27. domobranski pehotni polk vnovič premeščen, tokrat na tirolsko bojišče, v vojno črto na Findenig-Kofel (1216 m). Po nekaj dneh lepega vremena jih je zajelo močno sneženje, ki je povzročalo še dodatne težave, ki so dosegle vrhunec 12. marca 1916, ko je snežni plaz povzročil tudi smrtne žrtve med vojaki 27. domobranskega pehotnega polka.⁴⁰ Zato so bili

³⁷ XI. Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskem letu 1915/1916, Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1916, str. 10–11.

³⁸ Miha Šimac, Zapiski vojaka Albina Peterlina (1895–1916): iz župnijske kronike župnije Homec. V: *Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, Letn. 32, št. 2 (2009), str. 359–360.

³⁹ Ivan Matičič, *Na krvavih poljanah*, Karantanija, Ljubljana, 2006, str. 66.

⁴⁰ Miha Šimac, Zapiski vojaka Albina Peterlina (1895–1916): iz župnijske kronike župnije Homec. V: *Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, Letn. 32, št. 2 (2009), str. 364.

vojaki čez nekaj dni veseli, ko so jih poslali v zaledje. Prvi in tretji bataljon 27. domobranskega pehotnega polka sta se takrat znašla v vasi Auer, 2. bataljon pa je bil nastanjen v Branzollu. Tu so ostali ves čas priprav na avstro-ogrsko ofenzivo, poimenovano Kazenska ekspedicija (Strafexpedition),⁴¹ ki so jo začeli 15. maja 1916 in s katero so želeli presenetiti Italijane. Po začetku ofenzive so tudi 27. domobranski pehotni polk poslali na fronto. 3. junija 1916 se je v bojih za Mte Cengio še posebej izkazal njegov prvi bataljon. Že sredi junija pa so polk vnovič premestili na rusko bojišče.⁴²

V Lojzetovi biografiji lahko preberemo, da se je kot vojak znašel na »*ruskem, soškem in romunskem bojišču*«, nikjer pa ni mogoče najti časovnih okvirov, kdaj je bil kje.⁴³ Prav tako nikjer ni omenjeno tirolsko bojišče. Seveda je mogoče, da ga je pisec biografije kratko in malo prištel kar k soškemu, vendar bi bilo po drugi strani težko verjeti, da bi Lojze sam zagrešil prav takšno napako.⁴⁴ Na žalost tudi šolski kronist o tem obdobju molči, saj za l. 1916/1917 zavodska kronika *Izvestje* ni posebej izšla in tako nimamo nikakršnih dodatnih podatkov o napredovanju zavodarjev v vojaških vrstah in njihovem položaju.⁴⁵ Zato se postavlja vprašanje, ali bi bilo mogoče sklepati, da Lojzeta na Tirolskem ni bilo. Morda pa so prav tedaj, v drugi polovici leta 1916, Lojzeta poslali v šolo za rezervne častnike.

V ŠOLI ZA REZERVNE ČASTNIKE

V Vojnem arhivu na Dunaju se je našel droben dokument, ki priča, da je to šolo zagotovo obiskoval. Gre pravzaprav za dopis, ki ga je na poveljstvo nadomestnega bataljona 27. domobranskega pehotnega polka naslovilo domobransko ministrstvo in v katerem je spraševalo o Lojzetovem šolanju v rezervni šoli. S poveljstva (tedaj je bilo nastanjeno v Admontu) so 27. januarja 1917 poslali želeni odgovor in mu priložili izpitni protokol za takratnega enoletnega *prostovoljca, korporala – kadetnega aspiranta* Alojzija Udet. Od tod torej vemo, da je vsaj še v januarju 1917 imel omenjeni čin kadetnega aspiranta. Po žigu,

⁴¹ O tej ofenzivi glej: Marko Simić, *Po sledih soške fronte*, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1996, str. 113.

⁴² Kratek oris o zgodovini polka glej: Janez J. Švajncar, *Svetovna vojska 1914–1918*, Pokrajinski muzej Maribor, 1988, str. 41–42.

⁴³ Prim. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:4041/VIEW/> (zapis z dne 30. 9. 2011).

⁴⁴ Prim. *Curriculum vitae*, v: AS 1193 – Lojze Ude, t.e. 1, ovoj 5.

⁴⁵ So pa zato letno poročilo za to šolsko leto objavili združeno z naslednjo številko poročil. Glej: XII. in XIII. *Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskih letih 1916/17 in 1917/18*, Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1918.

ki ga najdemo na izpitnem protokolu, pa je mogoče sklepati, da je Lojze šolo za rezervne častnike obiskoval v Slovenski Bistrici. Tja je bil pozneje, in sicer v letu 1917, poslan tudi njegov tržiški rojak Milan Šter. V svojih spominih (zapisal jih je v letih 1968/69) je Šter opisal življenje na tej šoli, na kateri so se takrat znašli tudi drugi Slovenci, med njimi npr. tudi Božidar Jakac. V glavnem pa so bili na tej šoli poleg Slovencev takrat še fantje iz Koroške, Nemci in Bošnjaki. Poveljnik šole je bil tedaj Hrvat, polkovnik Majorkovič, bataljonski poveljnik pa stotnik Gruber iz Celovca. Kot je zapisal Šter, je šolanje potekalo tako:

»Vstajali smo ob $\frac{1}{2}$ 4, zaradi premaknitve ure ob $\frac{1}{2}$ 3. Zjutraj smo imeli do $\frac{1}{2}$ 7 vaje o salutiranju in za dvig discipline, te vaje je vodil Stabsfeldwebel. Za zajtrk je bil čaj in žlica marmelade. Nato smo imeli ves dopoldan manevre. Opoldne pa smo dobili za kosilo: čisto juho, solazo in majhen košček mesa. Toda, ko smo prikorakali iz manevrov domov, utrujen in zaspan, nisem mogel jesti ampak sem takoj zaspal in šele potem pojedel to skromno kosilo. Od 14–16h smo imeli telovadbo ali kakšen pohod. Ob 16–17h večerja, topel čaj in žlica marmelade. Od 17–19h pa smo imeli predavanja, o katerih vem samo toliko, da sem se ves čas ščipal, da ne bi zaspal. Na vsakih 5 dni pa smo prejeli hlebec kruha seveda črnega, katerega pa smo še isti dan pojedli. Tudi po 6 ogrskih cigaret smo dobivali vsak dan namesto kruha, toda samo nekaj časa. Toliko o sijajni hrani v oficirski avstroogrski šoli.«⁴⁶

Skoraj gotovo je tudi Lojze doživel takšno urjenje v šoli za rezervne častnike in doživel podobno oskrbo s hrano, kot jo je opisal Šter. Iz Lojzetovega izpitnega protokola lahko razberemo le še njegove ocene ob koncu šolanja, ki ga je najbrž zaključil ob koncu l. 1916. Iz protokola je mogoče videti, da je bil Lojze ocenjen s povprečnimi ocenami.⁴⁷

LETO 1917

Lojze sam je za svojo biografijo prispeval podatek, da naj bi bil v častnika povišan v februarju 1917,⁴⁸ v biografskem leksikonu pa najdemo podatek, da je bil povišan v januarju t. l.⁴⁹ To bi torej pomenilo, da je bil v prvih dveh mesecih 1917 Lojze v resnici povišan v praporščaka. Ti sicer res še niso bili čisto pravi častniki, so pa bili častniški kandidati in z določenimi omejitvami

⁴⁶ Milan Šter, *Spomini*, str. 10. Za prijazno pomoč in vpogled v njegovo zapuščino se iskreno zahvaljujem njegovi hčerki.

⁴⁷ ÖSTA/KA, Militärschulen, Karton 1704, ovoj LIR 27.

⁴⁸ Prim. *Curriculum vitae*, v: AS 1193 – Lojze Ude, t.e. 1, ovoj 5.

⁴⁹ Prim. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:4041/VIEW/> (zapis z dne 30. 9. 2011).

pravic so tudi njih že šteli k častniškemu zboru.⁵⁰ V uradnih seznamih, na katerih so zapisani tudi rezervni praporščaki, v l. 1917 Lojzeta še ni moč najti. Še več, v vojaškem uradnem listu najdemo zapis, da je bil v rezervnega praporščaka povišan šele 1. 1918.⁵¹ Seveda pa je pri tem mogoče upoštevati tudi to, da je čin prejel že prej, uradno pa mu je bil priznan s precej velikim zamikom.

Kje je preživel prve mesece leta 1917, doslej (še) ni bilo mogoče odkriti, lahko pa bi sklepali, da je z novim činom prejel tudi nove zadolžitve in se tako najbrž znašel pri nadomestnem bataljonu v Admontu, kjer je prevzel določene naloge pri urjenju in skrbi za vojaške novince. Že aprila 1917 je bilo znano, da ta pohodni bataljon 1. maja ne bo odšel k svoji enoti, kakor je bilo načrtovano, temveč bo moštvo 1., 2. in 3. stotnije moralo k črnovojnikom (Landsturmu).⁵² To se je dejansko zgodilo in precejšen del moštva iz 2. gorskega strelskega polka je potem sestavljal XXIX. pohodni bataljon,⁵³ s katerim so vojaške oblasti skušale okrepiti 27. črnovojniški pehotni polk. Ta je bil tedaj na romunskem bojišču in tja je bil poslan tudi pohodni bataljon, v katerem se je očitno znašel tudi Lojze. Že v avgustu so se udeležili hudih bojov. Med udeleženci teh spopadov je bil tudi nadporočnik Franc Zupančič, ki je v svojem dnevniku med drugim zapisal:

»9.8. Oblačno. Ob 4h zjutraj prične zopet močno naša artilerija. Nato se pričnemo premikati po jarku na desno. Moja kompanija je prva. S par šrapneli nas počasti Rus. Ob ½ 7h dopoldan prekoračimo reko Putna. Ob 7h pridemo v prve ruske jarke, kjer so jih že sinoči pregnali. Nimamo do sem nič izgub. Medtem postane vroče. Ob ¾ 12h dobim povelje napasti Ruse iz flanke pri Olesesti, medtem ko ji napadata dve kompaniji frontalno. Pred menoj je že dr. Goljevšček z Jagdkomdo; ta mi pove, da so se Rusi že tudi tam umaknili. In res nismo dobili več ujetnikov kot samo enega.

Zato gremo dalje in na sredi vasi Tifesti ustavim kompanijo in pa Jagdkommando, ki je že na severnem robu vasi. Na desno nimamo namreč zveze. Zato pošlje stotnik Nejedly kompanijo 8 (Oblt. Nalezinek) na desno stran od mene, da bi dobila zvezo. Ob 2.40h pride do regimenta povelje, da moramo spustiti do 2.30h bele rakete v zrak, ker bo ob 3h pričela streljati artilerija. Gremo, da bi premaknili vse kompanije v črto Jagdkompanije, v tem pa me opozori neki zugsführer, da se zbirajo v gozdu poldesno od nas k protinapadu.

⁵⁰ Prim. Rok Stergar, *Vojski prijazen in zaželen garnizon: ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno*, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 1999, str. 9.

⁵¹ *Personalverordnungsblatt für die k. k. Landwehr* Nr. 189 vom 24. 12. 1917, str. 3242: Rangbestimmungen für Fähnriche in der Reserve, Ranggruppe vom 1. 1. 1918: Alois Ude, Gebirgsschützenregiment Nr. 2 (Rang Nr. 55).

⁵² Prim. Franc Zupančič, *Dnevnik 1914–1918*, Slovenska matica, Ljubljana, 1998, str. 178.

⁵³ Ibidem, str. 181.

Žvižgam in vpijem, da bi to povedal stotniku Nejedlyju (baonskdtu), pa je že prepozno. Streljanje je že tu. Zasučem kompanijo, ki se res nadvse hrabro drži. Pa premoč je na strani Rusov. /.../«⁵⁴

Slika 3: Lojze Ude v vojaški suknji (vir: iz arhiva gospe Minke Ude, por. Mrhar).

Teh bojov pri Tifestiju se je udeležil tudi Ude. Seznam izgub 27. črnovojniškega polka nam kaže, da je bil prav v tem spopadu med drugimi ranjenci tudi rezervni praporščak Lojze Ude.⁵⁵ Polk je sicer imel hude izgube, še več mož pa je bilo zajetih, tudi nadporočnik Zupančič.⁵⁶ Toda Lojze ni bil med zajetimi. Kot ranjenca so ga oskrbeli avstrijski sanitejci in ga poslali v zaledje. Najverjetneje se je zdravil v kateri izmed garnizijskih bolnišnic na Ogrskem,

⁵⁴ Franc Zupančič, *Dnevnik 1914–1918*, str. 202–203.

⁵⁵ Prim. ÖSTA/KA, Verlustliste Ldst. IR 27 für die Zeit vom 5. August bis 2. September 1917, Karton 195.

⁵⁶ Ibidem.

Češkem ali v kateri drugi sanitetni ustanovi v takratni monarhiji, iz katere pa žal niso pošiljali bolniških listov v Vojni arhiv na Dunaju. V arhivu namreč tovrstnega dokumenta o Udetu vsaj doslej ni bilo mogoče najti.⁵⁷

Prav mogoče pa je, da je bil prav zaradi hrabrosti, ki jo je pokazal na romunskem bojišču, predlagan v odlikovanje, in sicer s srebrno medaljo za hrabrost 2. razreda. Omenjeno medaljo naj bi po poročanju zavodskega kronista tudi prejel.⁵⁸ Podobno nam poroča tudi notica, ki jo je časopis *Slovenec* objavil 29. 10. 1917: »Za hrabrost pred sovražnikom je bil odlikovan s srebrno hrabrostno svetinjo II. razreda c. kr. praporščak Al. Ude. Odlikovani je izvršil gimnazijo v Št. Vidu nad Ljubljano. Tovariši iskreno čestitamo!«⁵⁹ Pri tem je vnovič zanimivo opozoriti, da je tudi v časopisni notici Ude že naveden s činom praporščaka. Kljub trudu in prizadevanju pa predloga za to odlikovanje arhivistom ni uspelo najti. Zato pa zagotovo vemo, da je prejel medaljo za ranjence in pozneje še Karlov četni križec.

ZADNJE LETO VOJNE 1918

Kje je Lojze pozneje okrevail in preživel naslednje mesece, ni bilo mogoče ugotoviti, najverjetneje pa se je kar kmalu spet znašel pri nadomestnem bataljonu 2. gorskega strelskega polka. Pri poveljstvu si je Lojze spomladi 1918 izprosil študijski dopust in odšel na Dunaj, kjer se je vpisal na filozofsko fakulteto. O tem je zapisal: »Maja 1918 sem dobil študijski dopust, odšel na Dunaj in se vpisal na filozofsko fakulteto.«⁶⁰ Iz drugih virov pa je mogoče sklepati, da se je Lojze na Dunaju znašel že konec aprila. Ohranjeni indeks z Lojzetovo fotografijo in podpisom na prvi strani je datiran s 30. 4. 1918, na drugi strani pa je zapisano, da je bil inskribiran na filozofsko fakulteto 2. maja 1918.⁶¹

Po vpisu na fakulteto, se je Lojze vrnil v Tržič:

»Dne 1. maja 1918 je prišel v Tržič naš zavedni rojak Lojze Ude, tedaj narednik pri gorskem strelskem polku št. 2, z italijanske fronte na daljši študijski dopust. Čez nekaj dni se je pri njem oglasil odbornik Franc Vidic ter mu potožil, da je naš (sedaj Cankarjev) dom s staro hišo na Skali sedaj v rokah

⁵⁷ Za vso pomoč pri tem iskanju podatkov o Udetu gre moja zahvala pokojnemu dr. Josefu Jerku z Dunaja.

⁵⁸ XII. in XIII. *Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskih letih 1916/17 in 1917/18*, Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1918, str. 17.

⁵⁹ *Slovenec*, 29. 10. 1917, str. 5.

⁶⁰ *Curriculum vitae*, v: AS 1193 – Lojze Ude, t.e. 1, ovoj 5.

⁶¹ Prim. AS 1193 – Lojze Ude, t.e. 1, ovoj 11.

Slika 4: Zvonik v Codroipu 2011 (foto: Miha Šimac).

Vincencijeve konference, katere predsednik je tovarnar Andrej Gassner.⁶² Zato so tam nemške sestre iz Gradca, ki vodijo šolsko in vojno kuhinjo. Vidic je nadaljeval: »Nam, ki smo s prostovoljnim delom gradili naš dom, to ni všeč, ker sestre z otroki prirejajo igre in petje v nemškem jeziku sedaj ob zadnji uri Avstrije.« Prosil je Udet, naj kot gojenec zavoda v Št. Vidu spregovori na »Skali« nekaj o tem problemu.

Predavanje Lojzeta Udet na »Skali« je bilo 10. maja 1918.⁶³ – Namenjen je bil tako govoriti o vojnih doživljajih, trpljenju slovenskega vojaštva itd. Porabil je ugodno priliko in največ govoril o majski deklaraciji. Krepko je poudaril, da je napis »Naš dom«, s pol metra visokimi črkami zapisan na tem domu, laž! »Gassnerjev dom, nemški dom!« Župnik Potokar⁶⁴ je vstal in protestiral, da to ni res, da imajo vse naše organizacije in društva svoj prostor in tako dalje. Ude je nadaljeval in končal: »*Gorje tistim, ki nas sedaj prodajajo v zaledju, ko mi v strelskih jarkih sanjamo o mladi Jugoslaviji! Svoboda, Jugoslavija ali grob!*« Med navdušenimi klici občinstva se je končalo predavanje in se je spremenilo v manifestacijo za novo državo Jugoslavijo. Deputacija treh fantov na čelu s kaplanom Tomažem Javornikom⁶⁵ je stopila na oder in se Udetu v imenu vseh navzočih zahvalila. Po tem zborovanju je postal Tržič bolj razgiban, nemško misleči so sprevideli, da bo njihovega gospodstva kmalu konec. Lojze Ude je nato odpotoval na Dunaj in se v začetku avgusta vrnil na fronto k svojemu gorskemu strelskemu polku št. 2.⁶⁶

Seveda se tudi pri tem zapisu zastavlja vprašanje natančne datacije. A zanimivejše kot to vprašanje je, da je pisec Lojzeta navajal s činom narednika, to pa je gotovo napaka. Lojze je bil, kot smo omenili, takrat že rezervni praporščak, kar je seveda višji čin od narednika (Felwebel). Drug zanimiv podatek je, da se je Ude takrat vrnil z italijanske fronte in da je šele pozneje odpotoval na Dunaj. Kot je mogoče razbrati, je bil na Dunaju najverjetneje tudi že pred prihodom v Tržič, prav mogoče pa je, da se je tudi pozneje še vrnil v cesarsko prestolnico. Zagotovo pa lahko potrdimo, da se je v avgustu spet znašel pri svojem polku. Tam pa so ga čakale nevšečnosti in težave.

⁶² Andrej Gassner st. (8. 7. 1847–26. 12. 1925) je bil veleindustrialec, l. 1881 je kot družabnik vstopil v bombažno predilnico in tkalnico. Obširneje o njem in pomenu za Tržič glej: Viktor Kragl, *Zgodovinski drobci župnije Tržič*, Zavod za kulturo in izobraževanje Tržič, Tržič, 1994, str. 128–129.

⁶³ O tem govoru in Lojzetovem nastopu v tržiški farni kroniki ni nobenega zapisa.

⁶⁴ Jožef Potokar (17. 12. 1874–19. 6. 1922). Tržiški župnik je bil od 25. 11. 1909 do 19. 6. 1922. Glej: Viktor Kragl, *Zgodovinski drobci župnije Tržič*, str. 198.

⁶⁵ Tomaž Javornik je bil II. tržiški kaplan v l. 1915–1918. Glej: Viktor Kragl, *Zgodovinski drobci župnije Tržič*, str. 212.

⁶⁶ Andrej Tišler, Spomini na leto 1918. V: *Tržiški vestnik*, 1. 9. 1958, str. 6.

»Začetek avgusta 1918 sem bil aretiran in postavljen pred vojno sodišče 44. Schützendivision v Furlaniji, osumljen »jugoslovanske propagande, ščuvanje k uporabi in dezertaciji.«⁶⁷ V drugem poročilu Lojze navaja, da je bil aretiran 10. avgusta.⁶⁸ Lahko bi sklepali, da so bile oblasti obveščene o njegovem predavanju v Trzinu, to pa je povzročilo tako ostro ravnanje: »Prvih 14 dni je zadeva zanj kazala zelo resno, nato pa se je polegla pod vplivom vojnih in drugih dogodkov.«⁶⁹ Zanimivo je, da je prav v tem času, ko je bil Lojze zaprt, 13. avgusta v vojaškem uradnem listu izšla napoved, da bo rezervni praporščak Alojzij Ude s 1. novembrom 1918 povišan v rezervnega poročnika.⁷⁰

V priporu in preiskavi je Lojze ostal vse do oktobra, ko se je vrnil k svojemu polku. Ta pa se je konec tega meseca v Codroipu uprl. Svoje doživetje upora je Lojze opisal v Avtonomistu, pozneje pa se je v različnih razpravah še večkrat posvetil prav dogodkom v letu 1918. Ob koncu vojne se je znašel na domačih tleh in se v vojaški suknji bojeval za slovensko stvar v bojih za severno mejo.⁷¹

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL)

NŠAL, Župnijski arhiv (ŽA) Križe, Poročna matična knjiga 1836–1907, str. 69, zap. št. 1.

NŠAL, ŽA Križe, Krstna matična knjiga – prepisi, l. 1896.

NŠAL, ŽA Križe, Krstna matična knjiga – prepisi, l. 1897, zap. št. 20.

NŠAL, ŽA Križe, Mrliška matična knjiga – prepisi, l. 1898, str. 42, zap. št. 24.

NŠAL, ŽA Križe, Mrliška matična knjiga – prepisi, l. 1898, str. 45, zap. št. 34.

NŠAL, ŽA Križe, Krstna matična knjiga 1840–1892, str. 93, zap. št. 29.

NŠAL, Zavod sv. Stanislava, fasc. 13, Domače vaje, letnik XLIII, 1912–1913.

NŠAL, Zavod sv. Stanislava, fasc. 13, Domače vaje, letnik XLIV, 1913–1914.

⁶⁷ *Curriculum vitae*, v: AS 1193 – Lojze Ude, t.e. 1, ovoj 5.

⁶⁸ Prim. AS 1193 – Lojze Ude, t.e. 2, ovoj 14: Vprašalna pola – življenjepis.

⁶⁹ Andrej Tišler, *Spomini na leto 1918*. V: *Trzinški vestnik*, 1. 9. 1958, str. 6.

⁷⁰ *Personalverordnungsblatt für die k. k. Landwehr* Nr. 106 vom 13. 8. 1918, str. 3087: Ernennung zum Leutnant in der Reserve, die Fähnriche mit Range vom 1. 11. 1918: Alois Ude, Gebirgsschützenregiment Nr. 2 (Rang Nr. 55).

⁷¹ O Udetovem prispevku v teh bojih glej: Matjaž Ravbar, *Poročnik Lojze Ude – borec za slovensko severno mejo*, rkp.

Arhiv Slovenije (AS)

Arhiv Slovenije, AS 1193 Lojze Ude, t.e. 2, ovoj 14: Vprašalna pola – življenjepis.

Curriculum vitae, v: AS 1193 – Lojze Ude, t.e. 1, ovoj 5.

AS 1193 – Lojze Ude, t.e. 1, ovoj 11.

Avstrijski vojni arhiv na Dunaju (ÖSTA/KA)

ÖSTA/KA, Militärschulen, Karton 1704, ovoj LIR 27.

ÖSTA/KA, Verlustliste Ldst. IR 27 für die Zeit vom 5. August bis 2. September 1917, Karton 195.

Zasebni arhiv družine Šter

Milan Šter, *Spomini*.

Rokopisi

Matjaž Ravbar, *Poročnik Lojze Ude – borec za slovensko severno mejo*, rkp.

Pričevanja

Pričevanje Jernejeve hčerke, Lojzetove polsestre, gospe Minke Ude, por. Mrhar, z dne 8. 9. 2011.

Časopisi, drugi tiskani viri in literatura

Matjaž Ambrožič, Profesorski zbor. V: France M. Dolinar (ur.), *Sto let Zavoda sv. Stanislava*. Družina, Ljubljana, 2005, str. 449–450.

France M. Dolinar, (ur.), *Sto let Zavoda sv. Stanislava*. Družina, Ljubljana, 2005.

Dom in svet, 1905, l. 18, št. 10, str. 634.

<http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:4041/VIEW/> (zapis z dne 30. 9. 2011).

II. Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskem letu 1906/1907. Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1907.

III. Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskem letu 1907/1908. Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1908.

Viktor Kragl, *Zgodovinski drobci župnije Tržič*. Zavod za kulturo in izobraževanje Tržič, Tržič, 1994.

Letno poročilo ljudske in obrtne nadaljevalne šole v Tržiču za šol. leto 1902/1903. Verlag der Schulleitung Neumarkt, 1913.

Letno poročilo ljudske in obrtne nadaljevalne šole v Trziču za šol. leto 1904/1905. Verlag der Schulleitung Neumarktl, 1905.

Peter Likar, *Lojze Ude – moje bitke.* Obzorja, Maribor, 1980.

Ivan Matičič, *Na krvavih poljanah.* Karantanija, Ljubljana, 2006.

Personalverordnungsblatt für die k. k. Landwehr Nr. 106 vom 13. 8. 1918, str. 3087

Personalverordnungsblatt für die k. k. Landwehr Nr. 189 vom 24. 12. 1917.

Marko Simić, *Po sledeh soške fronte.* Mladinska knjiga, Ljubljana, 1996.

Slovenec, 16. 2. 1915, str. 5.

Slovenec, 17. 2. 1915, str. 5.

Slovenec, 29. 10. 1917, str. 5.

Slovenec, 29. 5. 1907, str. 2–3.

Slovenski narod, 19. 12. 1868.

Miha Šimac, *Zapiski vojaka Albina Peterlina (1895–1916): iz župnijske kronike župnije Homec. Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, letn. 32, št. 2 (2009).

Lojze Štrubelj, *Še vedno živo drevo: Zavod svetega Stanislava skozi desetletja*, Ljubljana, Družina, 1996.

Janez J. Švajncar, *Svetovna vojska 1914–1918.* Pokrajinski muzej Maribor, 1988.

Andrej Tišler, *Spomini na leto 1918. Tržiški vestnik*, 1. 9. 1958.

Učiteljski tovariš, 23. 10. 1914, str. 3–4.

X. Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskem letu 1914/1915. Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1915.

XI. Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskem letu 1915/1916. Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1916.

XII. in XIII. Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskih letih 1916/17 in 1917/18. Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1918.

Franc Zupančič, *Dnevnik 1914–1918.* Slovenska matica, Ljubljana, 1998.

“FROM BIRTH TO THE MILITARY COAT”: ON LOJZE UDE SENIOR (1896–1980) BIOGRAPHIC DATA

Summary

Lojze Ude senior (1896–1980) was in Slovenia active mostly as jurist, publicist, and was well known for dealing with questions connected with Slovenians and Carinthia. It is very interesting that data in his biography on his family, on his childhood years that characterised him, on his school years that shaped his character, as well as on his World War I experiences and the fights for the northern border were until now pretty sparing. This treatise tries to give a more detailed insight into these first years of Ude's life.

„VON GEBURT BIS ZUM SOLDATENMANTEL“: ZU BIOGRAPHISCHEN DATEN VON LOJZE UDE SENIOR (1896–1980)

Zusammenfassung

Lojze Ude Senior (1896–1980) war in Slowenien vor allem als Jurist, Publizist und angesehener Forscher der Fragen der Slowenen und des Kärntens tätig. Es ist interessant, dass die Daten aus seiner Biographie über seine Familie, seine Kindheit, die ihn prägte, über seine Schulzeit, die tiefe Spuren bei seinem Charakter lies, wie auch über seine Erfahrungen als Soldat im Ersten Weltkrieg und den Kärntner Abwehrkampf bis jetzt ziemlich karg waren. Die vorliegende Abhandlung ist ein Versuch, die ersten Jahre im Udes Leben etwas genauer zu schildern.

Meščanski habitus, narodna identiteta, verski profil

Aspekti socialno-nacionalnega procesa diferenciacije na primeru družine iz Kanalske doline

Peter Wiesflecker*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.52Ehrlich, 94(436.5=163.6)"18/20"

Peter Wiesflecker: Meščanski habitus, narodna identiteta, verski profil. Aspekti socialno-nacionalnega procesa diferenciacije na primeru družine iz Kanalske doline. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 88=53(2017), 2–3, str. 47–69

Razprava prikazuje razvoj in propad družine Ehrlich iz Kanalske doline. Povzpela se je iz kmečkega gospodarstva v vaško meščanstvo in nato v sto letih zaradi različnih vzrokov propadla. Razen nekaterih članov intelektualne elite v družini, ki so se uveljavili zlasti kot duhovniki, izhajajoči iz Žabnic v Kanalski dolini, so ves čas ohranili nacionalno slovensko zavest in pripadnosti slovenstvu.

Ključne besede: Kanalska dolina, Žabnice, Lambert Ehrlich, Koroški Slovenci, narodno-politično življenje

1.01 Original Scientific Article

UDC 929.52Ehrlich, 94(436.5=163.6)"18/20"

Peter Wiesflecker: Bourgeoisie Habitus, National Identity, Religious Profile. The Aspects of the Social and National Process of Differentiation on the Example of a Family from the Kanal Valley. Review for History and Ethnography, Maribor 88=53(2017), 2–3, pp. 47–69

The treatise presents the development and the decline of the Ehrlich family from Kanal Valley. The family moved up from farming estate to country bourgeoisie and within

* Mag. Dr. Peter Wiesflecker, Steiermarkisches Landesarchiv, Karmeliterplatz 3, 8010 Graz, Österreich, peter.wiesflecker@stmk.gv.at

100 years reached its decline due to different reasons. Except of some family members, who were members of the intellectual elite and were mostly priests from Žabnice in Kanal Valley, the family stayed true to the Slovene national consciousness.

Key words: Kanal Valley, Žabnice, Lambert Ehrlich, Carinthia Slovenes, national-political life

Proces socialne diferenciacije na podeželju, izoblikovanje vaškega meščanstva in konkretna resničnost življenja kmečko-meščanskega sloja ter obrtništva na periferiji je bil v avstrijskih raziskavah doslej pretežno neupoštevano.¹ Posledično so tudi raziskave o procesu socialne diferenciacije v mestih in trgih kot tudi v vaseh osrednje jezikovno mešanega področja Koroške vse do danes desiderat znanstvenega diskurza. Aspekti asimilacije posesti in mehanizmi etabliranja v političnem in nacionalnem profilu pretežno homogenega, liberalnega in nemško orientiranega podeželskega meščanstva so v svojih raziskavah tematizirali Andreas Moritsch in njegova šola v raziskavah procesa meščanskega diferenciranja v južni Koroški.²

Sergej Vilfan je v svoji študiji o podeželskem meščanstvu v Sloveniji v 19. stol.³ opozoril, da so po revoluciji 1848 in posebej po zemljiški odvezi »tudi v

¹ Kot primer k tej tematiki naj tu navedem med drugim: Hanes Stekl (hrsg.): *Kleinstadt Bürgertum in Niederösterreich. Horn, Eggenburg und Retz um 1900*. Wien 1994. (Worschungen zur Landeskunde von Niederösterreich, Bd. 27); Peter Urbanitsch, Hannes Stekl (hrsg.): *Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862–1914*. Wien-Köln-Weimar 2000. Poleg primerov v navedenih delih predvsem povzetek v Hans Heiss, Hannes Stekl, Peter Urbanitsch: *Kleinstadt und Bürgertum in Cisleithanien 1862–1914*, str. 465–504.

² Andreas Moritsch (hrsg.): *Vom Ethnos zur Nationalität. Die nationale Differenzierungsprozess am Beispiel ausgewählter Orte in Kärnten und im Burgenland*. Wien-München 1991. (Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit, Bd. 18). Primerjaj k temu Andreas Moritsch: Socialgeografski razvoj katastrske občine Šentpavel na Zilji od leta 1836 do danes. V: *Geografski vestnik*, 43 (1971) str. 79–95; Heidi Grafenauer: *Geschichte der Katastralgemeinde Vorderberg (Blače) von 1830 bis zur zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Sozialwirtschaftliche Entwicklung und nationaler Differenzierungsprozess*. Geisteswiss. Dipl. A. Klagenfurt 1899; Astrid Eichwalder: *Geschichte der Katastralgemeinde St. Stefan im Gailtal von 1830 bis zur zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Sozialwirtschaftliche Entwicklung und nationaler Differenzierungsprozess*. Geisteswiss. Dipl. A. Klagenfurt 1988.

³ Sergej Vilfan: *Unternehmer und Gutsbesitzer. Ländliches Bürgertum in Slowenien im 19. Jahrhundert*. V Hannes Stekl, Peter Urbanitsch, Ernst Bruckmüller, Hans Heiss (hrsg.): *»Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit.«* Wien-Köln-Weimar 1999, str. 244–253. O socialnem ozadju novih meščanskih slojev v Sloveniji od konca 19. in v zgodnjem 20. stol. glej paradigmatski prispevek Andreja Studena: *»Wille zur Arbeit ist Reichtum.«* Der Laibacher Bauunternehmer Matko Curk (1885–1953) und seine Familie. V: Hannes Stekl (hrsg.): *Bürgerliche Familien. Lebenswege im 10. und 20. Jahrhundert*. Wien-Köln-Weimar 2000, str. 183–208.

vaseh in majhnih trgih nastali novi sloji, ki jih lahko označimo za meščanske.«⁴ H klasičnim zastopnikom tega podeželskega zgornjega sloja, za katerega je Hans Hass v raziskavah utrdil pojem agrarnega vaškega meščanstva, sodijo zlasti trgovci, gostilničarji, trgovci z lesom, deloma lastniki manjših tovarn in obrti, v najmanjši meri pa osebe, katerih dohodki so izvirali izključno iz kmetijstva.⁵

Celo takrat, ko so z akumulacijo posesti nastale večje ali celo velike kmečke enote, so bili njihovi dohodki iz te dejavnosti le del zaslužka, ki je bil praviloma povezan s trgovino z lesom ali z gostilniško dejavnostjo.

Pričujoči prispevek nas pelje v Kanalsko dolino, na področje, ki je do razmejitve po prvi svetovni vojni spadalo v kronovino Koroško. Čeprav je ležalo na že od antike živahno frekventirani trgovski in prometni poti, pa to področje med današnjo avstrijsko in italijansko mejo med Thörl – Maglern (Vrata – Megvarje) in Pontafeljem lahko označimo za periferno ozemlje.⁶

Družina, katere zgodovino sledimo od srede 19. stol. do 20. stol., v svojem narodnem zavedanju vsekakor ni, ali vsaj ni v veliki meri, tipična za podeželsko meščanstvo mešanega jezikovnega področja, ki je bilo značilno za liberalni, deloma antiklerikalni in antislovenski profil.

Da bo 24. maja 2017 že 75 let od smrti slovenskega duhovnika in politika Lamberta Ehrliche, je bil to povod, da se znova ukvarjam s pred leti začeto raziskavo njegove družine, njegovega socialnega okolja, njegovega narodnega in posebej tudi verskega profila. Ehrlichova osebna in politična življenjska pot, njegovo družinsko in socialno ozadje ter vse do 21. stol. dejavno zgodovino njegove družine omogočajo osvetliti v konkretnih biografijah njegov politični in socialni razvoj v trikotniku Koroška – Slovenija – Furlanija

⁴ Vilfan: *Ländliches Bürgertum*, str. 245.

⁵ Hans Hass: *Postmeister, Wirt, Kramer, Brauer, Müller und Wundarzt. Trägerschichten und Organisationsformen des Liberalismus. Das Salzburger Beispiel – vom frühen Konstitutionalismus bis zum Kulturkampf*. V: Ernst Bruckmüller, Ulrike Docker, Hannes Stekl, Peter Urbanitsch (hrsg.): *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*. Wien-Köln 1900, str. 257–273.

⁶ Za Kanalsko dolino strnjen prispevek v Katja Sturm-Schnabl, Bojib Ilija Schnabl (hrsg.): *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška. Von den Anfängen bis 1942, Bd. 2*. Wien-Köln-Weimar 2016, str. 562–587 z obširno literaturo; Ernst Steinacke: *Das Kanaltal – Val Canale. Sozialgeographie einer alpinen Minderheitenregion*. Innsbruck 1984. (Innsbrucker geographische Studien, Bd. 11); Karl Migglautsch, Ingomar Pust: *Das Kanaltal und seine Geschichte*. Klagenfurt 1995. Za vsakdanje življenje prim.: Raimondo Domenig: *Tradizione e leggende della Valcanale. L'uomo, la sua vita*. Parte I. Tarvisio/Tarvis 1990. Za to področje kot mejno regijo neposredno po 1918 gl. Alfred Ogris: *Als Thörl noch Porticina hieß ... V: Österreich in Geschichte und Literatur*, 42 (1998), 6, str. 356–362; Wilhelm Schasché: *Die Thörl-Frage (1918–1924)* v prav tam, str. 362–367; Peter Wiesflecker: *Leben mit der Grenze. Thörl – Maglern 1914–2014. Ein Nachlese*. V: *Nachrichtenblatt der Marktgemeinde Arnoldstein*, Bd. 52/2 (2014), str. 22–25.

v obdobju procesa nacionalne in socialne diferenciacije. Njegov življenjepis je dobro povzet v posameznih študijah: Marija Vrečar mu je leta 2003 posvetila naklonjen portret v seriji *Faszinierende Gestalten der Kirche Österreichs*.⁷ Izpod peresa koroškega zgodovinarja Avgušтина Malleja izhaja predstavitev družinskega okolja, ki je izšla v zborniku simpozija, posvečenega Lambertu Ehrlichu leta 2000.⁸ Ta družinsko-zgodovinski pregled dopolnjuje pričujoči prispevek, posebej z raziskavo posestne zgodovine in naslednjih generacij Lamberta Ehrlicha. Predstavitev osebnega življenja je bilo mogoče zaokrožiti s prispevki sodobnih pričevalcev, med njimi Ehrlichove nečakinje, misijonarske zdravnice in redovnice sestre Gabriele Ehrlich, ki živi danes v podružnici reda v Essnu stara 101 leto, in ki ji je avtor jeseni 2014⁹ poslal vprašalnik in so njeni odgovori upoštevani v razpravi.

Ehrlichovo politično delo je predstavljeno v strnjeni obliki že v simpozijemskem zborniku iz leta 2002. Kratek biografski oris o njem in njegovem starejšem bratu dr. Martinu Ehrlichu, ki je umrl kot prošt v Tinjah in stolni kanonik leta 1929,¹⁰ je izšel 1968 v zborniku *Naši rajni duhovniki*, ki ga izdala Krščanska kulturna zveza v Celovcu.¹¹

Nedvomno spada Lambert Ehrlich med najbolj pomembne predstavnike slovenske duhovščine v prvi polovici 20. stol. Po neodvisnosti Slovenije je

⁷ Marija Vrečar: Ein slowenisches Priesterleben. Zwischen Deutschnationalismus, Faschismus und Kommunismus. Lambert Erlich (1878–1942), v Jan Mikrut (hrsg.): *Faszinierende Gestalten der Kirche Österreichs*. Wien 2003, str. 85–110.

⁸ Avguštin Malle: Ehrlichov rod in koroška leta Lamberta Ehrlicha, v Edo Škulj (ur.) *Ehrlichov simpozij v Rimu*. Celje 2002, str. 9–22. K biografiji Lamberta Ehrlicha še: Ehrlich, Lambert, v: ÖBL, 1 str. 230; Avguštin Malle: Ehrlich Lambert, v: Katja Sturm-Schnabl, Bojan Ilija Schnabl (hrsg.): *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška. Von den Anfängen bis 1942*, Bd. 1. Wien-Köln-Weimar 2016, str. 296–297; Valentin Sima: Ehrlich Lampert, skupaj z Janezom Stergarjem v prispevku *Wer war wer? Slowenen in Kärnten – Deutschkärntner in Slowenien*, v: Stefan Karner, Andreas Moritsch (hrsg.): *Aussiedlung – Verschleppung – nationaler Kampf* (Kärnten und die nationale Frage, Bd. 1). Klagenfurt – Ljubljana/Laibach – Wien 2005, str. 293–326, tu 296–297.

⁹ Na tem mestu se moram pristrčno zahvaliti s. Gabrieli Ehrlich za odgovore na moja vprašanja. Pristrčna zahvala velja tudi njeni sosestri s. Mechtildi Dresch, ki je omogočila elektronske kontakte s s. Gabrielo, prepisala njene odgovore in mi jih posredovala.

¹⁰ K temu primerjam med drugim tudi Ehrlich Martin v ÖBL, 1, str. 230; Avguštin Malle: Ehrlich Martin v Katja Sturm-Schnabl, Bojan Ilija Schnabl (hrsg.) *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška. Von den Anfängen bis 1942*, Bd. 1. Wien-Köln-Weimar 2016, str. 297–298; Gregor Rožman: *Naši življenjepisi*. Prelat dr. Martin Ehrlich v: *Koledar Družbe svetega Mohorja v Celju*. Celje/Cilli 1930, str. 110–112; Peter Tropper: Ehrlich Martin v Karl Heinz, Frankl, Peter g. Tropper (hrsg.): *Das »Fritaneum« in Wien und seine Mitglieder aus den Kirchenprovinzen Wien, Salzburg und Görz (1816–1918). Ein biographisches Lexikon*. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2006, str. 98–99. (Studien zum Fritaneum, Bd. 1).

¹¹ *Naši rajni duhovniki. Kratki orisi njihovega trudapolnega dela in življenja*. Izdala Krščanska kulturna zveza v Celovcu. Celovec 1968, str. 62–76.

s svojim delom spet stopil v zavest širše slovenske javnosti. Ob 60. letnici smrti ga je ljubljanska univerza počastila z odkritjem spominske plošče, ki so jo odkrili 21. maja 2002 v navzočnosti takratnega ljubljanskega nadškofa in sedanjega kurialnega kardinala Franca Rodeta.¹² V njegovi neposredni domovini Kanalski dolini je spomin nanj že šibek, prav tako v krški škofiji, s katerima je bil povezan po rojstvu (Kanalska dolina je bila do konca prve svetovne vojne del krške škofije in tudi še v prvih desetletjih njegovega duhovniškega delovanja).

Lambert Ehrlich je bil rojen v Žabnicah 18. septembra 1878 kot deveti od desetih otrok. Od jeseni 1889 je obiskoval gimnazijo v Celovcu in jo zaključil 1897. Po maturi je do 1902 na jezuitski teološki fakulteti univerze v Innsbrucku študiral teologijo. Leto pred posvetitvijo 1903 je študiral v Rimu. V leto duhovniške posvetitve spada tudi promocija v Innsbrucku.¹³

V pretežno kmečkem okolju Žabnice, ki so ob koncu 19. stol. štejele okrog 800 prebivalcev, je bila takšna pot izobraževanja izjema, ne pa za Lambertovo družino. Ni bil niti prvi iz te hiše, ki je obiskoval višjo šolo, niti ne prvi iz te družine, ki se je odločil za študij bogoslovja. Dohodki družine so prihajali iz trgovine z lesom, trgovine in gostilne, ne pa le iz zaslužka skromnega kmetovanja v Kanalski dolini. Zato je bila družina relativno premožna, kar je omogočalo izobrazbo Lambertu in večini njegovih bratov in sestra.¹⁴ Družina Ehrlich je izhajala iz Rateč na Gorenjskem¹⁵ in je preko Bele peči prišla v Kanalsko dolino, kjer se je ustalila v več družinskih vejah.¹⁶ Lambertov ded Josef Ehrlich (1807–1878) je imel posestvo v Wolfsbachu.¹⁷ Kasneje se je družina

¹² Vrečar, str. 107.

¹³ Malle: Ehrlichov rod, str. 17–18; Vrečar, str. 86–87.

¹⁴ Malle: Ehrlichov rod, str. 12.

¹⁵ Duhovniki, str. 62.

¹⁶ Primerjaj poimenovanja nosilcev družinskih imen v seznamih hiš v posameznih krajih današnje politične občine Malborghetto-Valbruna/Malborgetto-Wolfsbach, ki jih je objavil Alessandro Oman v delu *La toponomastica del comune di Malborghetto – Valbruna*. Malborghetto/Malborget 2016. Nosilce imen najdemo v 2. polovici 19. stol. v krajih Lussnitz (1884 Anton Ehrlich, po domače Juri, Uggowitz, Lorenz Ehrlich, po domače Tontsch, Nikolaus Ehrlich, po domače Müllner, Jakob Ehrlich, po domače Jokitsch, Karl Ehrlich, po domače Krainz) in Wolfsbach (1882 Johann Ehrlich, po domače Franzl in po domače Schaga). Gl. Oman: str. 21, 99–100, 102–103, 125–126.

¹⁷ To posestvo je po njegovi smrti prešlo na njegovega sina Johanna, ki je bil 1882 izpričan kot lastnik (gl. Oman, str. 125–126.). O Josefu in njegovi ženi Katarini Martinz (1811–1870) glej kratko navedbo v Malle, Ehrlichov rod, str. 10.

naselila tudi v Ukvah¹⁸ in Žabnicah.¹⁹ Ta kraj je postal središče življenja in gospodarstva tistega dela družine, ki ga je osnoval Lambertov oče Johann (1841–1931), ko se je poročil s hčerjo posestnika iz Wolfsbacha Magdaleno Mikosch (1841–1917).²⁰ V tem zakonu se je v letih med 1864 in 1880 rodilo deset otrok, sedem sinov in tri hčere.²¹

Postopna povezava železnice s Kanalsko dolino – ena od železniških postaj so bile tudi Žabnice – je povzročila prometno priključitev na osrednji koroški prostor,²² pa tudi na Furlanijo, kar je bilo koristno predvsem za trgovino z lesom, ki je vedno bolj predstavljala glavno pridobitništvo. Druga oporna točka sta bili pošta in gostilna v Žabnicah. Kraj leži ob vznožju skoraj 1800 m visoko ležečih romarskih Višarj, ki so bile že od 1360 Mariji posvečeno svetišče,²³ ki še danes privlači romarje iz vseh krajev tromeje, še zlasti iz Koroške in Slovenije. V 19. stol. je število romarjev doseglo več deset tisoč, v jubilejnem letu 1860 naj bi jih bilo celo več kot 100.000.²⁴

Svoj višek je povečanje posestva doseglo tik pred prelomom stoletja. Družina je decembra 1901 pridobila posestvo Čaški grad v Spodnji Ziljski dolini, ki je bil dotlej v lasti družine Erazma Holenia.²⁵ To je bilo okrog 250 ha gozda na senčni strani te doline na področju Bistriškega grabna ter Zahomske in Gorjanske planine.²⁶ Kupnina 77.000 kron je bila kar ugodna

¹⁸ Malle: Ehrlichov rod, str. 10; Oman, str. 99–100, 102–103. V Ukvah (Uggowitz) je bil več desetletij župan posestnik Franz Ehrlich (nastopli kot župan 1882). Prim.: *Bürgermeister-almanach 1908*, str. 656, gl. tudi nekrolog 7. marca 1931 v *Alpenländische Rundschau* za Lorenza Ehrlicha, po domače Jokitscha.

¹⁹ Malle: Ehrlichov rod, str. 10; Duhovniki, str. 62.

²⁰ Za starše in njihovo okolje glej Malle: Ehrlichov rod, str. 10–11. Za mater tudi Duhovniki, str. 62, in Vrečar, str. 85.

²¹ Malle: Ehrlichov rod, str. 11–12. Prim. tudi Malleju priključen rodovnik, str. 22.

²² O železnicah v tej obmejni regiji strnjeno Peter Wiesflecker ... das einzige Mittel zur Hebung der gegenwärtig sehr darniederliegenden wirtschaftliche Verhältnisse ... »Zur Erinnerung an die Eröffnung der Gailtalbahn vor 120 Jahren. V: *Nachrichtenblatt der Marktgemeinde Arnoldstein* 52/3 (2014), str. 62–63.

²³ T. Moschitz (iz) Svete Višarje. Kratek zgodovinski pregled. Trbiž b. l. (1960). Tu piše o nastanku božje poti: Legenda pravi, da je poleti 1360 neki pastir našel v grmu, pri katerem je iskal svoje ovce, soho Matere Božje z Detetom Jezusom. O zgodovini božjepotnega kraja primerjaj tudi spremni zvezek ob romanju na Tromejo 19. avgusta 2006 »Pellegrinatio di tre popoli / Pilgrinac dai tre popoli / Romanje treh dežel / Dreiländer Wallfahrt« z zgodovinskim povzetkom o zgodovini božje poti in svetišča v italijanščini, slovenščini in nemščini, str. 2–7.

²⁴ Moschitz: Svete Višarje piše o jubilejnem letu 1860: kronist piše, da je bilo od 24. maja do prve oktobrske nedelje 86 procesij in 1477 svetih maš. Nad 100.000 romarjev je prejelo sveto obhajilo.

²⁵ KLA (Kärntner Landesarchiv), Landtafel, EZ 634.

²⁶ KLA, Urkundensammlung der Landtafel, US 7912/1901. Prim. tudi KLA BG Arnoldstein, KG Dreulach EZ 3 in EZ 48.

in je najprej postavila v ospredje osebne interese nekaterih iz Zahomca in zahomske soseske, ki so dali kupno ponudbo Romualdu Holeniju, stricu pesnika Alexandra Lernet-Holenia.²⁷ Usklajena akcija, da bi posestvo pridobil deloma za privatno namembnost deloma za privatno last, je vendarle propadla zaradi financiranja.

Nakup družine Ehrlich, na katero so se zahomski kmetje obrnili za posojilo, naj bi že desetletja spremljala pravica lova. Soglasje za posojilo sta Lambertov oče Johann in verjetni dedič Albin (1873–1927) zavlačevala in nakup izpeljala sama.

IZOBRAŽEVANJE IN KARIERE

Z nakupom gozda v Ziljski dolini, s katerim so zaokrožili ugledno posest v Kanalski dolini, z dohodki od trgovine z lesom, žage, pošte in gostilne, je družina dokončno zapustila svojo kmečko okolico. To lahko razberemo tudi iz poimenovanj poklicev v cerkvenih knjigah. Ob poroki leta 1908 je bil Albin Ehrlich še zapisan kot sin posestnika, osem let kasneje ob vpisu rojstva hčere Gabriele pa kot posestnik v Žabnicah. Njegov oče Johann je bil leta 1908 zaveden kot posestnik in trgovec, 1916 kot trgovec z lesom, mati pa leta 1917 kot žena poštnega mojstra.²⁸

S šolanjem in izbiro poklica otrok se je družina že prej dvignila nad svojo kmečko okolico. Kot kraj šolanja za več sinov je bil primeren Celovec. Ne le najmlajši Lambert, tudi njegova brata Martin (1871–1929) in Alois (1876–1947) sta bila dijaka celovške gimnazije.²⁹ Lambert in Alois, ki je bil za razliko od svojega mlajšega brata, s katerim naj bi skupaj maturirala, manj bleščeč dijak, sta bila gojenca knezoškofijskega Marianuma.³⁰ Njun starejši brat, ki je umrl že v mladih letih, Johann Anton (1864–1899), je bil v službi pri poštni upravi in s tem začel pot, značilno za podeželsko meščanstvo. Tudi pri sinovih družin v bližnjem Trbižu ali Podkloštru lahko opazimo takšno izbiro poklica,

²⁷ Archiv Wiesflecker/Schnabl (Achomitz), dalje AWS z označbo dela fonda in zaporedno številko zvezka (H), družine Ehrlich, H.2. (Besitz- und Jagdangelegenheiten): Konzept eines Kaufangebots der Agrargemeinschaft Achomitz an Romuald Holenia vom 13. September 1901.

²⁸ Glej vpis v poročno knjigo fare Feistritz an der Gail o poroki Albina Ehrlicha 3. junija 1908, rojstno knjigo deželne bolnišnice Celovec, vpis 26. marca 1916 in mrliško knjigo mestne fare St. Lorenzen v Celovcu, 19. oktobra 1917.

²⁹ Malle: Ehrlichov rod, str. 12.

³⁰ Malle: Ehrlichov rod, str. 11–12.

ki je obetal srednjo uradniško kariero.³¹ Alois Ehrlich se je odločil za pravniško kariero in je bil sodnik na Koroškem.³²

Za tri sinove te generacije je postala Kanalska dolina neposredni življenjski prostor. Josef (1866–1942) je kot trgovec živel v bližnjem Trbižu in je bil kasneje tudi župan.³³ Bil je eden najbolj uglednih zagovornikov Trbiža v Avstriji, kar vidimo iz pisma, ki ga je v imenu trbiškega občinskega sveta januarja 1919 poslal koroškemu deželnemu odboru s sporočilom, da je občinsko zastopstvo »trdno sklenilo, da se odloči za nedeljivo Koroško in za Nemško Avstrijo. Prebivalci mestne občine so povsem nemški in hočejo v kakršnih koli razmerah tudi ostati nemški in se nočejo priključiti ne Italiji in ne Jugoslaviji.«³⁴ Josefu je sledil brat Rudolf (1969–1949), ki je prevzel družinsko posest v Wolfsbachu.³⁵ Že večkrat omenjeni Albin je nasledil očetovo posest v Žabnicah. V njegovem imenu je bil odkupljen gozd v Spodnji Ziljski dolini.

Med tremi hčerami te generacije (Magdalena, Maria in Johanna) sta odrasli dve. Maria (1874–1964) je preživela vse brate in sestre. Ostala je neporočena in družinsko izročilo pravi, da je v mladosti veliko potovala, med drugim je bila v ZDA in Palestini.³⁶ Njena sestra Johanna (1880–1958) se je 1907 poročila s Franzem Ehrlichom (1882–1957) iz Ukove.³⁷ Njen mož je po šolanju v Celovcu in po kmetijski strokovni šoli v Istri³⁸ služboval kot gozdni uradnik. V letu poroke je bil Franz Ehrlich komisar gozdne inšpekcije v Kotorju³⁹ kot vodja gozdarske tehnične inšpekcije in se je kasneje preselil v Šmohor⁴⁰ in še

³¹ Primerjaj za to področje Peter Wiesflecker: Kaufleute, Beamte, Offiziere. Aus der Geschichte der Trörl Kaufmannsfamilie Aprissnigg-Franceschini. V: *Nachrichtenblatt der Marktgemeinde Arnoldstein* 54/4 (2016), str. 12–17. Naslednji primer za izbiro poklica sinov v t. i. vmesnem okolju na podeželju oz. nastajajočega podeželske meščanstva je v KLA, BG Arnoldstein, Verlässe, A-85/1903: zapuščinska obravnava za podkloštrskim trgovcem in posestnikom Andreasom Grumom, ki je bil nekaj časa tudi župan. Od njegovih šestih sinov je bil eden vodja ekspoziture okrajnega glavarstva, drugi davkar, tretji gozdar v državni službi, dva sta bila trgovca, eden pa oficir. Dve hčeri sta bili takrat še neporočeni in sta gospodinjili v domači hiši, ena (že je bila poročena z rudarskim uradnikom, v tem času ni bila več živa). Prim. tudi zapuščino Grumove vdove (prav tam, A-26/1918).

³² Malle: Ehrlichov rod, str. 12, 16–17, 21.

³³ Malle: Ehrlichov rod, str. 12, 19, 21.

³⁴ Cit. po Christine M. Gigler: *Die Berichte der Coolidge-Mission im Jahr 1919. Die mitteleuropäischen Interessen der Vereinigten Staaten von Amerika nach dem Ersten Weltkrieg*. Klagenfurt 2001, str. 215. (Das Kärntner Landesarchiv, Bd. 26).

³⁵ Malle: Ehrlichov rod, str. 12.

³⁶ Malle: Ehrlichov rod, str. 12–13.

³⁷ Malle: Ehrlichov rod, str. 13.

³⁸ Irmgard Lapan: *Der Kärntner Landtag von 1918–1938 und die Tätigkeit der Abgeordneten*. Diss. Phil. Graz 1982, str. 189.

³⁹ Hof- und Staatshandbuch 1908, str. 921.

⁴⁰ Hof- und Staatshandbuch 1913, str. 660 in 1918, str. 718.

kasneje v Spittal na Dravi, kjer je služboval kot civilni inženir za gozdarstvo. Spittal na Dravi je postal tudi središče njegovega življenja.⁴¹ V času med vojnama je Franz Ehrlich spadal v vodstveno strukturo koroških krščanskih socialcev. Med letoma 1920–1927 in 1934 je bil deželni poslanec, od leta 1934 kot finančni referent član koroške deželne vlade.⁴²

Brata Martin in Lambert sta se odločila za študij teologije, kar je bila družinska tradicija, saj je bil že stari stric Anton Ehrlich duhovnik,⁴³ posvečen leta 1835.⁴⁴ V otroštvu obeh žabniških Ehrlichov je kot kanonik spadal v kolegiatni samostan Sv. Nikolaja v Strassburgu.⁴⁵ Kot imetnik proštijeke prebende je bil tudi član krškega stolnega kapitlja. Duhovniške funkcije so prevzeli posamezni kanoniki. Končno je prišel v krški stolni kapitelj in je kot stolni kapitular prevzel funkcijo krškega samostanskega župnika. Obenem je bil dekan krškega dekanata.⁴⁶

Pri odločitvah Martina in Lamberta za študij teologije je treba opozoriti, ne da bi pri tem zmanjševali pomena osebne poklicanosti, na vedno znova poudarjeno posebno versko profiliranost njune matere,⁴⁷ pa tudi na pomen in skrb katoliške duhovščine v političnem, kulturnem in narodnem okolju pri Slovencih v tem času.

Martin Ehrlich je študij začel v škofijskem učnem zavodu v Celovcu, po posvetitvi 8. septembra 1893 pa je odšel na Dunaj, kjer je nadaljeval svoje študije do 1897 na t. im. Fritaneumu (tudi Auguštineju).⁴⁸ Ta študijski kolegij je 1816 na pobudo tedanjega dvornega župnika Jakoba Frinta ustanovil cesar Franc I. in ga namestil v nekdanjem avguštinskem samostanu blizu dvora. Veljal je za kovačnico bodočih cerkvenih dostojanstvenikov in funkcionarjev, ki so v okviru izobrazbe imeli možnost spletati politične povezave na dvoru.

Po promociji 1897 se je vrnil na Koroško. Po letih kaplanovanja v Pliberku in delovanju kot prefekt v škofijskem deškem seminarju je že leta 1902 sledil vzpon v karieri,⁴⁹ ko je postal vicerektor v avstrijskem hospicu v Jeruzalemu,

⁴¹ Lapan, str. 98; Malle: Ehrlichov rod, str. 13. Malle poroča, da naj bi Ehrlich vstopil v gozdno upravo knezov Porcia, ki so pa svoj fideikomis v Spittalu prodali že 1918. Lahko pa bi bil logar pri baronski družini baronov Klinger, ki so to posest kupili 1918.

⁴² Lapan, str. 89; Malle: Ehrlichov rod, str. 13.

⁴³ Malle: Ehrlichov rod, str. 10.

⁴⁴ Schematismus der Diözese Gurk (1871), str. 117 in 144.

⁴⁵ Schematismus der Diözese Gurk (1871), str. 24.

⁴⁶ Schematismus der Diözese Gurk (1884), str. 19; Hof- und Staatshandbuch (1880), str. 462 in (1883), str. 462; prim. Malle: Ehrlichov rod, str. 10.

⁴⁷ Vrečar, str. 85–86; Duhovniki, str. 62.

⁴⁸ Tropper: Ehrlich, str. 98.

⁴⁹ Naslov njegove disertacije je: *Dereligionis fundamento subjectivo et origine, speciali cum respectu ad theorias modernas naturalisticas* (Wien 1897).

ki je bil pod pokroviteljstvom avstrijskega cesarja.⁵⁰ Leta 1906 je bil imenovan za rektorja, 1909 mu je papež Pij X. podelil naslov papeškega hišnega prelata. Marsikaj je napovedovalo njegovo cerkveno kariero, toda že naslednje leto se je Martin vrnil na Koroško in bil imenovan za profesorja biblicistike na škofijskem bogoslovju.⁵¹ »Skok v karieri« to ni bil.

V tem času je njegov mlajši brat Lambert že veljal za najbolj privilegirano osebo v koroški duhovščini. Po koncu študija v Rimu in Innsbrucku 1903 se je vrnil v domačo škofijo. Najprej so temu sledila leta pastorage, ko je bil kaplan v Beljaku, in kmalu nato stolni kaplan v Celovcu.⁵² Že v tem času je postal pomemben v slovenskem društvenem življenju. Pastorage in politično delo sta se zanj prepletala, ker po njegovem mnenju narodni indiferenci sledi verska – tako meni ena od njegovih biografij.⁵³ Narodno in versko uveljavljanje sta se medsebojno pogojevali in naj bi se uveljavili zlasti s kulturnim in društvenim delovanjem na lokalni in širši ravni. Politične razmere v deželi, v kateri sta si cerkev in politično vodstvo koroških Slovencev stali nasproti s široko liberalno, deloma antiklerikalno, vsekakor pa Nemcem prijazno oz. nemško nacionalno orientirano večino, so mu, kot kaže, dale prav.

Vzgojno in kulturno delo zlasti z novimi možnostmi: z izobrazbo in nadaljnjim izobraževanjem deklet in žena na podeželju, s povezavo mladine s cerkvijo, skupaj z istočasnim narodnim profiliranjem, s povezavo laikov v društva in cerkvene stanovske organizacije, z ustanovitvijo in pospeševanjem gospodarskih združenj in s tesnimi stiki z vodilnimi osebnostmi slovenskega političnega gibanja so bili jedro programa. Kot osnova naj bi bila 1907 ustanovljena Slovenska krščanska socialna zveza za Koroško.⁵⁴ Intencije Ehrliche in njegovih somišljenikov, med njimi državnozborskega poslanca Franca Grafenauerja, so se ujele s katoliško cerkvijo v deželi pod škofom Josefom Kahnem. Kahn je postavil 1907 Ehrliche za svojega tajnika in ga 1910

⁵⁰ Tropper: Ehrlich, str. 98–99; Malle: Ehrlichov rod, str. 14; Duhovniki, str. 73. O zgodovini hospica Helmut Wahnout: *Das österreichische Hospiz in Jerusalem. Geschichte des Pilgerhauses in der Via Dolorosa*. Wien-Köln-Weimar 2000. Na str. 185 je fotografija, ki kaže Ehrliche na vrtu hospica, ko je bil vicedirektor.

⁵¹ Tropper: Ehrlich, str. 99; Malle: Ehrlichov rod, str. 14; Duhovniki, str. 74.

⁵² Malle: Ehrlichov rod, str. 17–18.

⁵³ Vrečar, str. 88.

⁵⁴ O Ehrlichovem političnem programu podrobneje Vrečar, str. 88–95, tudi Malle: Ehrlichov rod, str. 17–18; Duhovniki, str. 65–66. O pomenu koroškega glavnega mesta za kulturno življenje koroških Slovencev in za slovensko društveno življenje Peter Wieseflecker: *Klagenfurt als Sitz kultureller Institutionen der Kärntner Slowenen, v 800 Jahre Klagenfurt. Festschrift zum Jubiläum der ersten urkundlichen Nennung*. Klagenfurt 1996, str. 421–438, predvsem str. 430–431. (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 77).

imenoval za profesorja fundamentalne teologije v škofijskem bogoslovju, kjer se je izobraževala bodoča katoliška duhovščina.⁵⁵

POLITIČNI PROFILI

Izobrazba in izbor poklica sta sedem sinov iz Kanalske doline vodila na različna življenjska pota. Tudi njihov politični profil je bil različen, tistega o Lambertu Ehrlichu smo na kratko že opisali. Ujema se s tistim, ki ga je imel njegov nadpastir, škof Kahn.

Ustanovitev Marijine družbe in pospeševanje katoliškega društvenega življenja in tiska so bili koraki, ki so na slovenski strani dobili ustrezne in dopolnilne pendante.⁵⁶

Notranjepolitični položaj je zaostрила prva svetovna vojna. Vodstvo koroških Slovencev je doletel splošen sum o politični nezanesljivosti. To je veljalo tudi za duhovnike, med vodilnimi predstavniki le-teh je bil Lambert Ehrlich.⁵⁷ V zadnjem letu miru je vzbudil veliko pozornost in politično turbulenco spis *Aus dem Vilajet Kärnten*, katerega anonumni avtor je bil. Naslov je vzet iz turške uprave in je pomenil upravni kraj ter se je navezal na besede poslanca Franca Grafenauerja iz leta 1907, ki je označil Koroško za avstrijsko Turčijo.⁵⁸ Lambert Ehrlich je konec vojne doživel kot kurat v Bukovini.⁵⁹

Po koncu monarhije in nastanku Države SHS je Ehrlich stopil v politične vode. Slovenska deželna vlada ga je imenovala za zastopnika za t. i. Misijo Miles, ki je obiskala tiste kraje na Koroškem, ki sta jih takrat zahtevali tako Avstrija kot Kraljevina SHS. Videnje Lamberta Ehrlicha je bilo povsem drugačno kot videnje delegacije. Poročilu komisije je dodal svoje in ga deponiral na mirovnih pogajanjih v Parizu.⁶⁰ Kot odličen poznavalec jezikov je bil član delegacije SHS, ki je razpravljala o koroški južni meji. Njegovo stališče je bilo

⁵⁵ Vrečar, str. 95; Duhovniki, str. 66–67.

⁵⁶ O Kahnovem cerkveno-političnem programu med drugim Johann Unterluggauer: Bischof »Deo gratias«. Kahns Leben und Werk. Klagenfurt 1952; Christian Cvetko: Josef Kahn und das Bischöfliche Knabenseminar Marianum. V *Carinthia I* 206 (2016), str. 349–367. Isti »von allen Klöstern und Schlössern für uns am günstigsten.« *Die Geschichte der Olivetaner-Benediktiner-Abtei St. Josef auf Tanzenberg*. Klagenfurt 2014; Alexander Appenroth: *Bischof Kahn und das Apostolat des gedruckten Wortes. Zur Geschichte des deutschsprachigen katholischen Pressewesens in Kärnten*. St. Josef-Verein, Druck- und Verlagshaus Carinthia, St. Josef-Bücherbruderschaft Carinthia, Klagenfurt 1991.

⁵⁷ O tem Peter G. Tropper: *Kirche an der Front. Die Diözese Gurk im Ersten Weltkrieg (1914–1918)*. Klagenfurt/Celovec-Ljubljana/Laibach-Wien/Dunaj 2015.

⁵⁸ Vrečar, str. 96–97.

⁵⁹ Vrečar, str. 99.

⁶⁰ Za ta razdelek gl. v Ehrlichovi biografiji Malle: Ehrlichov rod, str. 18; Vrečar, str. 97–100.

jasno in enopomensko. Bil je za priključitev tega področja Kraljevini SHS, kar je utemeljeval v spomenici krškemu knezoškofu Hafnerju, ki je segla do Vatikana.⁶¹ Koroški plebiscit 10. oktobra 1920 je dal drugačen rezultat, kot si ga je upal napovedati Ehrlich.

V teh pogojih mu povratek v krško škofijo ni bil več mogoč. Po pariški mirovni konferenci je Lambert Ehrlich nadaljeval študij na Sorboni, v Londonu in Oxfordu.⁶² Leta 1922 je bil poklican na teološko fakulteto ljubljanske univerze za profesorja primerjalnega veroslovja.⁶³ Posebna strast v njegovem življenju je bila poleg znanstvenega raziskovanja delo z mladimi. Kot dušni pastir mladih in študentov naj bi imel posebno karizmo, ne glede na to, da je veljal za strogega in da »je od študentov veliko zahteval.«⁶⁴ Vera kot življenjsko prizadevanje, jasna in ne indiferentna narodna identiteta ter odklanjanje totalitarizma so bili osnovni principi, ki jih je imel za nujne za srečen načrt življenja. Njegova nečakinja Gabriele Ehrlich je nekaj desetletij pozneje na vprašanje, kaj jo je pri njenem stricu najbolj očaralo, dejala: »Njegova tiha in globoka pobožnost, ne da bi bila pred njim kot izvesek, kot tudi njegova skrb za katoliške študente, ki jim je posredoval versko vzgojo.«⁶⁵ Politika ga je stalno spremljala. Odprto in ostro je odklanjal komunizem in fašizem. Zlasti je svaril pred možnim prevzemom oblasti v Jugoslaviji po koncu vojne.⁶⁶ Brez odziva pa je ostal njegov nasprotni načrt o samostojni in neodvisni Sloveniji, ki ga je oblikoval v spomenici Slovenski problem. Aprila 1942 je italijanskim okupacijskim oblastem predložil memorandum, ki vsebuje oceno položaja in »predloge za uničenje partizanov.«⁶⁷ Zato je bil osovražen pri jugoslovanskih komunistih. 26. maja 1952 so ga ilegalci v Ljubljani na cesti ustrelili. Tistega dne je kot ponavadi šel k jutranji maši na teološko fakulteto ljubljanske univerze.⁶⁸

Življenje in delovanje njegovih bratov je bilo skromno glede na njegovo znanstveno delovanje v Ljubljani, Parizu in Londonu kot tudi na njegovo razširjeno politično aktivnost in dušnopastirsko dejavnost.

Martin Ehrlich je bil po svojem poučevanju julija 1920 imenovan za administratorja proštiske fare v Tinjah. V času plebiscita mu je bilo poverjeno upravljanje cerkvene posesti v Zakumu pri Vetrinju, ki ga je upravljala kraljevina SHS. Novembra 1920 je postal prelat v Tinjah, 1928 pa član krškega

⁶¹ Vrečar, str. 99–100.

⁶² Vrečar, str. 100.

⁶³ Vrečar, str. 100–102.

⁶⁴ Vrečar, str. 105.

⁶⁵ Sporočilo s. Gabriele Ehrlich 23. novembra 2014.

⁶⁶ Vrečar, str. 102–106.

⁶⁷ Sima: Ehrlich, str. 297.

⁶⁸ Vrečar, str. 106.

stolnega kapitlja.⁶⁹ Že leto pozneje je umrl v Celovcu, star komaj 58 let. Politični profil Josefa Ehrlicha, trbiškega trgovca in župana, je bil povsem drugačen. Avguštin Malle je v svoji razpravi iz 2002 o družini Ehrlich omenil, da se je »Josef v takratnih razmerah tudi v političnem oziru prilagodil«⁷⁰ oz. veljal za Nemca.⁷¹ Tudi Alois Ehrlich, sodnik na Koroškem, politično ni nastopal. Malle je o njem zapisal: »Cena, ki jo je moral plačati Alojz za svojo namestitve na Koroškem, pa je bil njegov narodnostni molk.«⁷² Ostaja odprto vprašanje, če gre Malleju v vsem slediti, ker družina vendarle kaže širok politični in tudi narodni profil, ki se ni nujno kazal z zunanjim okvirom, kot bomo videli pri Franzu, možu Johanne Ehrlich, ki se je po Malleju orientiral po načelih (nemške) krščansko socialne stranke in kot politik po letu 1934 ni kazal nobene distance do avtoritativnega stanovskega sistema.⁷³

NOVE GENERACIJE

Žabniško domačijo, kamor je spadal tudi gozd v Spodnji Ziljski dolini, je prevzel Albin Ehrlich (1873–1937).

V prvi svetovni vojni so bile višine nad Kanalsko dolino področja fronte. Po koncu monarhije je to področje pripadlo kraljevini Italiji in to je prineslo globoke zareze v gospodarske, politične in tudi socialne razmere v regiji. Politični profil Albina Ehrlicha se tudi v novi državi ni spremenil. »Moj oče je bil narodno zaveden Slovenec«, je na vprašanje o njegovem političnem credu odgovorila njegova hči Gabriela. Vendar se politično ni angažiral. O tem pravi njegova hči: »Naša družina se politično ni angažirala, vsi so vedeli, kam spadajo, v Slovenijo, namreč.« V svoji narodnopolitični usmeritvi pa sta Albin Ehrlich in njegova družina vendarle predstavljala izjemo, kajti »v dolini so bile le dve ali tri družine, ki so bile prav tako slovensko zavedne. Nasploh se okolica ni zanimala za politiko, vedno je šlo le za gospodarstvo.«⁷⁴ Zgodovinar Avguštin Malle drugače ocenjuje politično držo Albina Ehrlicha. Podobno kot v primeru krščansko socialnega politika Franza Ehrlicha, za katerega meni, da ni pokazal niti najmanjše distance do avtoritarne stanovske države v času Dollfussa in Schuschnigga⁷⁵ in dodaja to tudi za Albinovo politično

⁶⁹ Malle: Ehrlichov rod, str. 1516; Tropper: Ehrlich, str. 99; Duhovniki, str. 74–76.

⁷⁰ Malle: Ehrlichov rod, str. 21.

⁷¹ Malle: Ehrlichov rod, str. 12.

⁷² Malle: Ehrlichov rod, str. 16, 20.

⁷³ Malle: Ehrlichov rod, str. 20.

⁷⁴ Sporočilo s. Gabriele Ehrlich 23. novembra 2014.

⁷⁵ Malle: Ehrlichov rod, str. 21.

držo v obdobju med vojnama. »Te distance do fašizma tudi pri Albinu ne moremo zaznati.« Vendar pa fašizem ta čas opaža narodno zavest družine v Žabnicah.⁷⁶

Albin Ehrlich se je v Bistrici na Zilji junija 1908 poročil s Friedo Achatz (1889–1974).⁷⁷ Mlada žena je bila hči bistriškega trgovca Antona Achatza in je bila iz podobnega socialnega okolja kot njen mož, njena družina pa je bila politično drugače usmerjena.⁷⁸ Spadala je v tisti socialni segment, ki je bil značilen za pretežno agrarno Spodnjo Ziljsko dolino (če odmislimo trg Šmohor in nastajajoči industrijski kraj Podklošter), ki so ga raziskovalci poimenovali agrarno vaško meščanstvo ali medokolje. S tem je označen višji podeželski sloj, katerega dohodki so izhajali predvsem iz neagrarne dejavnosti, zlasti iz trgovine z lesom in gostilničarstva, in ki predstavlja na podeželju edini sloj z deloma močnim kapitalom. Ta kapital se je deloma usmerjal v akumulacijo deloma v posojanje.⁷⁹

Stari oče Friede Achatz Anton (1832–1909) je bil kmečki sin iz sosednjih Blač. V začetku petdesetih let 19. stol je podedoval manjšo posest v Bistrici⁸⁰ in tam odprl manjše krošnjarstvo. V začetku je bil tudi sam krošnjar. Že leta 1868 je svojo dejavnost označil za trgovsko firmo in jo razširil. Leta 1891 je dobila koncesijo za gostilno, trgovino z železom, usnjem, žitom, moko in mešanim blagom.⁸¹ Sredi osemdesetih let 19. stol. je skupaj s sinom Antonom (1857–1924) kupil tamkajšnjo gostilno, s katero je bila včasih združena pivovarna za pridobivanje kamenega piva (Steinbier).⁸² Njegov sin je gospodarsko

⁷⁶ Malle: Ehrlichov rod, str. 21.

⁷⁷ Poročna knjiga fare Feistritz an der Gail (Bistrica na Zilji), 3. junija 1908.

⁷⁸ Podatki za družinsko zgodovino družine temeljijo med drugim na osnovi družinskih in posestnih virov, ki jih je uporabljal avtor in niso podrobneje navedeni. Dokumenti o genealogiji in družinski zgodovini se nahajajo v privatnem arhivu avtorja: ASW, Genealogische Sammlung Feistritz/Gail H. 85 (Achatz).

⁷⁹ Moritsch, str. 46; Peter Wiesflecker: *Feistritz an der Gail. Ein Dorf im Schnittpunkt dreier Kulturen*. Klagenfurt 2003, str. 215–216.

⁸⁰ Herbert Michor: *Geschichte des Dorfes Feistritz an der Gail*. Feistritz/Nötsch 1950/51, II, str. 348. Prim. KLA, BG Arnoldstein, KG Feistritz/Gail, EZ 1.

⁸¹ Wiesflecker: Feistritz, str. 255.

⁸² Michor: Feistritz, II, str. 297–298. Prim. KLA, BG Arnoldstein, KG Feistritz/Gail, EZ 95. Steinbier je posebno pivo, kjer so ob varjenju sladu dodajali segrete kamne. Ker so bili kotli za varjenje piva nekoč leseni in jih zato niso mogli direktno segrevati, je ta postopek predstavljal edino možnost za segrevanje prevretka. Steinbier je bil vse do zgodnjega 20. stol. prevladujoča vrsta piva zlasti na Koroškem. V *Etimološkem slovarju slovenskega jezika* Franceta Bezlaja, zv. 3, Ljubljana 1982, str. 12 se Steinbier poimenuje po Gutsmanu in Janežiču kamba, kar naj bi izhajalo iz srednjeveške latinščine cambia, vrsta piva. *Wolfov Deutsch-slovenisches Wörterbuch II*, Laibach 1860, str. 1545, imenuje kamni ol in koritnjak. Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar I*, Ljubljana 1974, ponatis, na str. 439 se sklicuje na Gutsmanna, Murka, Cigaleta, Janežiča. Na Koroškem so ga poznali tudi kot Trogobier in Steinbier-ausbruch.

spretnost svojega očeta še presegel. Predelavi in povečanju domačije sta sledili še izgradnja mlina⁸³ in planinskega doma na 1760 m visoki Bistriški planini, ki je bila po dograditvi spremenjena v Almhotel Oisternig⁸⁴ in je po svoji opreми ustrezala potrebam meščanov iz osrednjega dela Koroške, Primorja, okolice Trsta in Gorice. Širitev posesti se je zaključila s pridobitvijo še ene gostilne v vasi Smerče pri Čajni in s hišo v Gorici, ki so jo deloma dajali v najem deloma pa je bila gostilna.⁸⁵

Mati Friede Achatz je bila iz Blač, rojena Theresia Pipp (1868–1927). Pripadala je približno enakemu socialnemu okolju kot njen mož. Tudi njen oče, sin malega kmeta, rojen 1831, je zapustil izključno kmetijsko dejavnost svojih sodobnikov⁸⁶ in se je ukvarjal z gostilno, trgovino z mešanim blagom, trgovino z lesom, žago in bil tudi poštni mojster. V nasprotju z družino Achatz je družina Pipp podobno kot Ehrlichova skušala kapital vlagati v posestva,⁸⁷ čeprav to ni doseglo obsega kanalske družine.

Po materini strani je Frieda Achatz ustvarila povezavo Ehrlichov s kasnejšim koroškim krščansko socialnim deželnim politikom Franzem Ehrlichom. Njena teta Aloisia Luise Pipp (1873–1933) se je poročila z županom Trebinja, trgovcem in podjetnikom Hansom Zernattom (1867–1960).⁸⁸ Guido Zernatto ml. (1903–1943), njun sin, je bil od 1934 kot državni tajnik in generalni sekretar Domovinske fronte predstavnik vodilne strukture v stanovski državi. V zadnji vladi Kurta Schuschnigga⁸⁹ je bil 1938 nekaj časa minister brez listnice. Ena od njenih sestrčen, Helene Pipp (1906–1996), je bila poročena s kmetijskim politikom Hansom Ferlitschem (1890–1968), ki je bil od 1927 kot kandidat Deželne zveze deželnozborski poslanec in od 1934 do 1937 kot deželni svetnik tudi član koroške deželne vlade. V letih 1954 do 1960 je bil

⁸³ Michor: Feistritz, II, str. 352.

⁸⁴ Wiesflecker: Feistritz, str. 255, tudi 264–265.

⁸⁵ AWS, Gästebuch des Almhotels Oisternig (kopie); Wiesflecker: Feistritz, str. 263–266. Tudi Hogo Mori (hrsg.): *Das Gailtal mit dem Gitsch- und Lessachthale in Kärnten*. Hrsg. von Comite der Gailthal Bahn. Hermagor 1894, Anzeigenteil mit der Annonce von Anton Achatz. O tujskem prometu na tem področju: Peter Wiesflecker: Planšarstvo in letoviščarstvo. Nekaj iz zgodovine treh spodnjeziških planin. V: *Koledar Mohorjeve družbe 2010*, Klagenfurt 2009, str. 55–61.

⁸⁶ AWS, Genealogische Sammlung Vorderberg. H.8 (Pipp vulgo Prideč). Tudi Ingeborg Zimmer, Guido Zernatto: *Leben und dichterisches Werk*. Phil. Diss., Graz 1966, str. 12, 15.

⁸⁷ Grafenauer: Vorderberg, str. 38–39, 43, kot tudi dodatek s podatki o velikosti posesti, tu hiše št. 8, 9 in 56. Za družino Pipp so za posesti št. 8 in 56 v Vorderbergu za leto 1879 54 ha, za 1910 130 ha in za 1934 112 ha, za posestvo Vorderberg št. 9 pa za 1896 33 ha.

⁸⁸ Zimmer: Zernatto, str. 11–12.

⁸⁹ Zanj glej izčrpno Zimmer: Zernatto.

kot namestnik deželnega glavarja in kot referent za kmetijstvo ponovno član koroške deželne vlade.⁹⁰

Narodnopolitično je bila družina Friede Achatz-Ehrlich homogena, vendar drugače kot njen mož in svaki. Tako njena domača hiša kot bližnje sorodstvo sta se jasno nagibala k liberalnim strujam in sta ostro nasprotovala klerikalno-konservativnemu narodnemu slovenskemu gibanju. Njen oče in stari oče sta veljala kot naklonjena Nemcem in kot zastopnika liberalne in antiklerikalne politike v vasi. Politična nasprotja med konservativno slovensko in liberalno strujo, prijazno Nemcem, so bila opazna tudi v lokalni politiki. Občinske volitve z nasprotujočimi si večinami so povzročile nemir v Spodnji Ziljski dolini več kot enkrat.⁹¹ Župnik v Gorjah v Ziljski dolini je po volilnem uspehu slovenske strani v Straji vasi, v kateri je bil Anton Achatz st. zagovornik liberalne, t. i. Nemcem prijazne struje, posmehljivo označil uspeh slovenske strani, da je bil »Achatz tako prizadet, da ni mogel ne spati niti jesti.«⁹²

S tem sta družinsko okolje in socialna mreža družine lep primer kompleksnega procesa narodne diferenciacije koroških Slovencev v zadnjih desetletjih habsburške monarhije. Prelomnice so razdvajale družine,⁹³ še posebej tiste, ki so kot Ehrlichi imeli v svojih vrstah vodilne predstavnike narodnega gibanja. Politični profil Lamberta in Martina Ehrlicha je bil jasen in enoznačen, nasprotovala sta neodločnosti, povezovala sta slovensko narodnost in nazadnjaštvo. Drugi člani družine, njuna brata Albin in Alois, sta sicer tudi pokazala jasen nacionalni profil, vendar se nista izrazila v političnem delovanju. Zopet drugi, kot Josef Ehrlich, ki je v pretežno nemško govorečem oz. nemško-slovensko jezikovno mešanem Trbižu postal uspešen trgovec, so se v političnem smislu orientirali glede na liberalne večinske razmere v deželi. Enako velja za kasnejšega politika Franza Ehrlicha, ki je izbral poklic, ki bi lahko vsaj po govoricah pogojeval njegovo socialno politično socializacijo. Raba slovenskega jezika, posebno raba narečja v slovenskem družinskem okolju, seveda ni bil izključni kriterij za nacionalno pripadnost, daje pa v tem času jasen vpogled v Spodnjo Ziljsko in Kanalsko dolino. Vendar pa niso bili le politični pogoji tisti, ki so bili odločilni za razlikovanje posamezne narodnopolitične identitete, ampak tudi konkretne življenjske danosti, izobrazba

⁹⁰ Anton Kreuzer: *Kärntner biographische Skizzen, 20. Jahrhundert*. Klagenfurt 1955, str. 134–136; Lapan, str. 193–194; AWS, Familie Ferlitsch: *Lebenserinnerungen von Hans Ferlitsch* (Kopie des Typoskripts).

⁹¹ Wiesflecker: Feistritz, str. 163–169. Za narodnopolitični profil vaškega meščanstva Vorderberga (Blače) Grafenauer: Vorderberg, str. 188–189, kot tudi Moritsch, str. 84–89.

⁹² Farna kronika Göriach (Gorje) I, vpis za leto 1891.

⁹³ Kot naslednji primer naj navedem, da je bil stric Friede Ehrlich-Achatz, trgovec z lesom v Blačah, Valentin Pipp st., poročen s sestro slovenskega pravnika in politika Franza Schaubacha (1881–1954).

in poklici, gospodarske osnove in samo razumevanje novega socialnega segmenta podeželskega meščanstva, ki se je oblikovalo v zadnji tretjini 19. stol. Ta »habitus« se je orientiral pretežno na vsakdanjo kulturo in še posebej tudi na politični in nacionalni profil meščanstva. Tega se je dotaknil tudi Guido Zernatto v svojem literarnem prvencu, romanu *Der Weg über den Berg*, ki ne daje samo literarnega vpogleda v raznovrstnost novega meščanskega habitusa in narodne identitete: »Pri drugih so bile stvari drugačne. Izhajali so iz skromnih razmer, iz drugega ljudstva, toda ker so takorekoč iz nič nekaj ustvarili, so verjeli, da je za obstoj njihovega gospodarskega položaja nemštvo nujno. Biti Nemec je pomenilo zanje biti izobražen, imeniten in imeti ugled. Zato so venomer poudarjali svoje nemštvo, ne iz zlaganosti ali oportunitizma: ne, pošteno! Verjeli so, da so se v dolgoletnem prizadevanju izoblikovali v trgovce, meščane in se s tem povzpeli med Nemce, sicer so še dobro razumeli jezik svojih očetov, toda svoja poslovna pisma so lahko pisali le v nemškem jeziku, brali so lahko le nemške časnike in knjige. In bili so dobri Nemci. Imeli so dovolj denarja za obrambna društva in brali so nacionalne liste. Če bi jim kdo očital, da niso nemškega pokoljenja, bi to imeli za razžalitev časti.«⁹⁴

V zakonu Albina Ehrlicha in Friede Achatz se je rodilo sedem otrok, od katerih sta prvo- in zadnje rojeni hčerki umrli že v otroštvu. Hčeri Friedi (rojena in umrla 1909) sta sledila 1910 sin Janez in 1911 sin, ki je dobil ime po očetu, 1913 se je rodila Ida (Loister), decembra 1914 pa druga hči Valeria Maria. Rojstvo hčere Gabriele je že sodilo v čas svetovne vojne. Rojena ni bila v Kanalski dolini, ampak 23. maja 1916 v Celovcu. Zadnja se je rodila oktobra 1923 hči Brigita, ki je umrla že naslednje leto.⁹⁵

Biografske skice o Lambertu Ehrlichu poudarjajo posebno vernost v njegovi domači hiši, kar pripisujejo predvsem njegovi materi Magdaleni.⁹⁶ Versko atmosfero v naslednji generaciji označuje njegova nečakinja Gabriela kot bolj tradicionalno. O verski in osebni podobi očeta meni: »Oče je bil globoko verujoč človek in v pozitivnem smislu pravi vzor svojim otrokom. Njegova vernost je bila avtohtona. Jezik družine je bila slovenščina. Molili smo samo slovensko. Tudi sicer je versko življenje družine potekalo tradicionalno. Praznike in godove smo praznovali, ravno tako praznike cerkvenega leta. Nedelje ni bilo brez maše.«⁹⁷ Svojo mater je označila za globoko občuteno, ne pretirano verno žensko. Posebno poudarja še druge materine značajske poteze. Ne le v

⁹⁴ Guido Zernatto: *Der Weg über den Berg*. V: *Der Bergsteiger I* (1930/31), Bd. 1, str. 304. Tu citirano po Zimmer: Zernatto, str. 160–161. O romanu, ki ga je Zernatto napisal po družinski zgodovini na str. 156–164.

⁹⁵ Prim. navedbe pri Malle: Ehrlichov rod, str. 18, kot tudi njegov rodovnik na koncu njegovega prispevka.

⁹⁶ Vrečar, str. 85–86; Duhovniki, str. 62.

⁹⁷ Sporočilo s. Gabriele Ehrlich 23. novembra 2014.

verskem življenju, tudi sicer je bila v bistvu življenjska, tako rekoč 'down to earth'.⁹⁸

ŽIVLJENJSKI NAČRTI

Novi politični položaj in nova meja leta 1920 gospodarskega položaja družine nista prizadela in ekonomsko ozadje je tudi tej generaciji dovoljevalo izobraževanje tudi daleč od Kanalske doline. Najstarejši sin Janez (1910–1978) je tako kot trije bratje njegovega očeta končal najprej gimnazijo v Celovcu in nadaljeval šolanje v Ljubljani in Genovi.⁹⁹ Namenjen je bil prevzeti očetovo posestvo. Vendar je bila njegova življenjska pot povsem drugačna. Leta 1930 je v Gorici stopil v jezuitski red. To za starše, kot kasneje pravi sestra, ni predstavljalo težave, sicer pa bi ga glede na njegove sposobnosti radi imeli doma. Dediščino je nato prevzel njegov brat Albin.¹⁰⁰ Po prvih letih noviciata v Gorici in visokošolskem študiju v nemškem Pullachu je Janez postal prefekt za mladinsko vzgojno delo v t. i. nižjem seminarju v bosanskem Travniku in sodeloval pri Glasniku Srca Jezusovega v Ljubljani. Oktobra 1937 je Janez Ehrlich zapustil Evropo in šel v Indijo ter tam nadaljeval svoje življenje. Po nadaljnjem študiju in izobraževanju je bil leta 1941 posvečen v duhovnika in nadaljeval dušnopastirsko in administrativno dejavnost v različnih krajih. Tako je bil med drugim vodja katoliške tiskarne, tehniške šole, tajnik redovne province in vodja knjižnice v Kolegiju sv. Frančiška Ksaverija v Kalkuti, kamor sta spadala tudi visoka šola in internat. V tem času je doživel tudi ganljivo srečanje z Materjo Terezijo.¹⁰¹ Med drugo svetovno vojno mu je težave povzročalo njegovo italijansko državljanstvo, ki je privedlo celo do internacije s strani Angležev, končalo pa se je šele s podelitvijo jugoslovanskega državljanstva, ki mu ga je podelila jugoslovanska begunska vlada v Londonu. V nekrologu ob njegovi nenadni smrti januarja 1978 je bilo zapisano, da je bil zelo »sposoben, organizatoričen in natančen«.¹⁰²

V tujino je odšla tudi njegova sestra Gabriela. Kot njene sestre je tudi ona nadaljevala študij zunaj Kanalske doline, najprej leto dni v uršulinskem konviktu v Celovcu, nato v Internatu angleških gospodičen v St. Pöltnu. Temu je sledil študij medicine. »Starši niso delali problema iz mojega študija, četudi

⁹⁸ Sporočilo s. Gabriele Ehrlich 23. novembra 2014.

⁹⁹ Malle: Ehrlichov rod, str. 19, z nadaljnjo literaturo. Kratek življenjepis Janeza Ehrlicha je tudi v: https://sl.wikipedia.org/wiki/Janez_Ehrlich.

¹⁰⁰ Sporočilo s. Gabriele Ehrlich 23. novembra 2014.

¹⁰¹ Malle: Ehrlichov rod, str. 19, z nadaljnjimi biografskimi podatki o njem.

¹⁰² Cit. po Malle: Ehrlichov rod, str. 19.

bi me raje obdržali doma»,¹⁰³ je zapisala desetletja pozneje. Študij je začela v Ljubljani in ga po izbruhu druge svetovne vojne nadaljevala v Padovi, kjer je spomladi 1945 promovirala. Potem se je specializirala v Bologni. Gabriela Ehrlich je kot zdravnica našla svoje mesto v redovni skupnosti misijonskih zdravniških sester. To duhovniško žensko skupnost je v ZDA leta 1925 ustanovila tirolska zdravnica Anna Dengel.¹⁰⁴ Ta apostolat je bil povsem nov, ker je bil usmerjen v povezavo misijonarskega dela z zdravniško službo.

Apostolat zdravljenja in skrbstva za najrevnejše med revnimi, vendar profesionalno, naj bi jo navdušil, pravi Gabriela Ehrlich,¹⁰⁵ in s tem istočasno opisuje osnovno smer, ki jo je določila Anna Dengel, katere osebnost, preprostost in energičen način so jo močno prevzele. Izhajala je iz apostolata nege bolnikov in se je dotikala tiste cerkvenopravne zapovedi, ki je od 1215 prepovedovala duhovnikom in redovnikom opravljanje medicinskega dela. Več kot devetdeset let po nastanku deluje danes več kot 500 sester v 19 državah, kjer so zdravnice, psihoterapevtke in socialne delavke, v Evropi tudi v okviru oskrbe v velemestih, ki se zavzemajo za družbeno marginalne skupine.¹⁰⁶ Gabriela Ehrlich je bila zdravnica v Indiji, Afriki, pozneje je izobraževala redovniški naraščaj v Nemčiji. Danes živi v podružnici redovne skupnosti v Essnu.¹⁰⁷ Prav tako naj bi jo pritegnil zlasti naravni pristop sester, brez pobožnjaštva. Zanj je bilo redovno poslanstvo najboljši način, da s svojim talentom smiselno udejanja svoje versko življenje, kot je zapisala pri 98. letih.¹⁰⁸

Življenjski načrti njenih sester so sledili običajnim vzorcem. Ida Aloisia (1913–2000), doma so jo klicali Loiser, je svoje šolanje absolvirala v Salzburgu

¹⁰³ Sporočilo s. Gabriele Ehrlich 23. novembra 2014.

¹⁰⁴ O Anni Dengel in njeni skupnosti med drugim Pia Maria Plechl: *Dr. med. Anna Dengel und die Missionsärztlichen Schwestern*. Wien-München 1967; Hans-Peter Rhomberg: *Anna Dengel. Ärztin und Ordengründerin. Mit einem Vorwort von Mutter Theresa*. Innsbruck 1993; Ingeborg Schödl: *Anna Dengel, Ärztin, Missionarin, Ordensgründerin. Das Unmögliche Wagen*. Innsbruck 2014; ista: »Ich war Feuer und Flamme.« Anna Dengel – Ärztin, Missionarin und Ordensgründerin aus dem Ausserfern. V: Julia Stabentheiner (hrsg.): *Der Himmel so weit. Tiroler Missionarinnen und das Aufbrechen in die Eine Welt. Berichte, Gespräche und Gedanken*. Innsbruck 2015, str. 16–20; Thomas Stahl: Dengel, Anna, v *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon (BBKL)* 30, (2009), str. 219–222.

¹⁰⁵ Sporočilo s. Gabriele Ehrlich 23. novembra 2014.

¹⁰⁶ Za zgodovino redovne skupnosti <http://missionsaerztlicheschwestern.org/index.php?id=152>, za historičen pregled pa <http://www.katholisch.at/aktuelles> 2015/10/0/90-jahre-missionsaerztlicheschwestern.

¹⁰⁷ Malle: Ehrlichov rod, str. 19 z opozorili na biografijo. Gl. tudi zanj kratko obvestilo v »Mitteilungen der Missionsärztlichen Schwestern« ob njeni 90 letnici 2006 (*Missionsärztliche Schwestern* 3 (2006), 4; v *Jahresrückblick 2010*, 9; poročilo o njenem 95. rojstnem dnevu 2011 v *Jahresrückblick 2011*, 8, kot tudi ob njeni stoletnici v *Missionsärztliche Schwestern* 4, 2016, 2; Kratka biografija na <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1008420> in http://sl.wikipedia.org/wiki/Gabrijela_Ehrlich.

¹⁰⁸ Sporočilo s. Gabriele Ehrlich 23. novembra 2014.

in se hitro poročila.¹⁰⁹ Edina od sester je ostala doma, v Kanalski dolini, tudi po poroki z dr. Jankom Dolharjem, ki je bil zdravnik v Trbižu. Oba z možem sta našla svoje zadnje počivališče na pokopališču v Žabnicah. Valerie je najprej kot gostja v gospodinjstvu tete Johanne Ehrlich, žene koroškega deželnega politika, obiskovala šolo v Spittalu na Dravi in končala višjo trgovsko šolo. Njen mož je izviral iz Trsta in je služboval v trgovski mornarici. Sklenitev zakona z Italijanom kljub posebnemu položaju v Kanalski dolini za družino ni bila problematična. Plinio je bil pri trgovski mornarici in je bil doma v spornem mestu Trstu, sicer pa ni bil nikdar politično dejaven. Družina ga je sprejela. Z Valerijinim možem se o političnih vprašanjih niso pogovarjali.¹¹⁰ V drugih družinah v dolini pa mešani zakoni do druge svetovne vojne niso bili zaželeni, kot se spominja sodobnik z gospodarskimi koreninami v tej regiji, je marsikateri svak vedel, da ni posebno dobrodošel.¹¹¹

Po vstopu starejšega sina v redovništvo je bilo nasledstvo določeno mlajšemu bratu Albinu (1911–1984). Po osnovni šoli v Kanalski dolini je obiskoval gimnazijo v Celovcu in nato študiral v Padovi. Ko je 1937 umrl oče, ga je nasledil takrat 26-letni Albin. Spadal je med tiste, ki so se 1939 zavzemali za obstanek v Kanalski dolini.¹¹² Poleg gozda v Spodnji Ziljski dolini, ki je leta 1949 obsegal cca 270 hektarjev,¹¹³ in je k njemu spadala tudi žaga, je imel še posest v Avstriji, kar je po drugi svetovni vojni zaradi njene lege na meji znal dobro izkoristiti. Dovoljeno mu je bilo, da je svoj les, ki ga je doma posekal, deloma pa kupil, smel prevažati preko t. i. zelene meje, kar je stroške spravila bistveno zmanjšalo. Ta izjemni položaj je dobil, zahvaljujoč svojim dobrim stikom z avstrijskimi oblastmi, pa tudi svojim sorodstvenim vezem s takratnim kmetijskim referentom pri koroški deželni vladi ÖVP politikom Hansom Ferlitschem in njegovi vlogi v vsekakor difuzni strukturi regije, v gospodarskih enotah, še posebej v posestih spodnjeziljskih agrarnih skupnosti, razdeljenih z mejo 1920 in 1939, ko so bile razdeljene posesti na italijanskem ozemlju.¹¹⁴ Ker so nekdanji posestniki za uporabo pašnikov na italijanskem

¹⁰⁹ Sporočilo s. Gabriele Ehrlich 23. novembra 2014.

¹¹⁰ Sporočilo s. Gabriele Ehrlich 23. novembra 2014.

¹¹¹ AWS, Familie Millonigg: *Wilhelm Millonigg, Lebenserinnerungen*. Vorderberg 2008, str. 85, neobjavljeni rokopis.

¹¹² Krajša biografija je tudi na <https://sl.wikipedia.org/wiki/AlbinEhrlich>.

¹¹³ *Forstlicher Schematismus für Steiermark und Kärnten* 1949. Graz 1949, str. 269.

¹¹⁴ Za vprašanje o koroških zemljiščih v Italiji prim. Peter Wiesflecker: Im Schatten Südtirols oder »Wir sind keine Bombenwerfer und subversiven Elemente!« Enteignung und Entschädigung der sogenannten Kärntner Ueberlandsgrundstücke in Italien am Beispiel der Gailtaler Agrargemeinschaften. V: Barbara Felsner, Christine Tropper u.a. (hrsg.): *Archivwissenschaft Geschichte. Festschrift für Wilhelm Wadl zum 60. Geburtstag* (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 106). Klagenfurt 2014, str. 771–787.

ozemlju za morebitni primer zahtev za uporabo zemljišč potrebovali italijansko državljanstvo, je Ehrlich, ki je imel na obeh straneh meje ustrezne kontakte, nastopil proti italijanskim oblastem. To je bilo ugodno zaradi njegovih poslovnih stikov z Avstrijo in še posebej zaradi njegovega položaja lesnega trgovca v Spodnji Ziljski dolini. Njegovi sodobniki pri atestiranju upravljanja njegove posesti niso ugotovili nobene *Laissez faire* in da naj bi bil na posesti stalno prisoten.¹¹⁵ Vse življenje naj bi se izkazoval kot dober upravitelj, ki je svoj obrat vodil uspešno in spretno. Dolgo časa je bil član občinskega odbora v Trbižu in nekaj let tudi podžupan.

Albin Ehrlich se je leta 1945 poročil s Thereso Keil (1919–2007),¹¹⁶ ki je bila tudi doma iz Kanalske doline. Družina njegove žene je bila drugačnega narodnopolitičnega profila kot Ehrlichovi in Albinov tast Egidius Keil, čigar oče je prišel iz Sudetov in se je po vojaščini ustalil v Kanalski dolini, ni bil posebno vesel svojega zeta Albina Ehrlicha, ki je bil zaveden Slovenec. Med njimi je bilo nasprotovanje jasno vidno. Tudi pod Italijo se je vedno čutil Staroavstrijca, predvsem kot kanalski dolinec, in je vse življenje gojil enako odklonilen odnos tako do Italijanov kot do Slovencev.¹¹⁷ Stari oče Therese Keil, Wenzel Keil, se je 1871 po koncu vojaščine kot gasilec v Malborghetu poročil v družino v Wolfsbachu (Valbruni), kupil v Žabnicah mlin in žago in se ukvarjal s trgovino z lesom in kmetijstvom. Eden njegovih sinov je 1911. zgradil hotel Seisera pri Wolfsbachu (Valbruni),¹¹⁸ drugi sin je bil oficir v c.kr. armadi.¹¹⁹ Ehrlichov tast je imel v Valbruni kmetijo in gostilno.¹²⁰

KONEC

Dedič Albina Ehrlicha, ki je umrl decembra 1984,¹²¹ je bil njegov najstarejši sin Niko (1946–2008), ki je končal gimnazijo v Asolu in nato nekaj let študiral v Trstu.¹²² Januarja 1980 je Albin Ehrlich svojo posest, gozd v Spodnji

¹¹⁵ AWS, Familie Ehrlich, H.2 (Besitz- und Jagdangelegenheiten): Schriftverkehr betreffend Grenzverlauf und Einweidungen.

¹¹⁶ Kratka biografija Theresie Ehrlich - Keil je na https://sl.wikipedia.org/wiki/Terezina_Ehrlich.

¹¹⁷ Millonigg, Lebenserinnerungen, str. 47.

¹¹⁸ Millonigg, Lebenserinnerungen, str. 56.

¹¹⁹ Millonigg, Lebenserinnerungen, str. 63–67. Kopije dekretov o vojaškem imenovanju je v lasti avtorja v AWS, Familie Keil: Personaldokumente Major Markus Keil.

¹²⁰ Millonigg, Lebenserinnerungen, str. 43–47.

¹²¹ AWS, Familie Ehrlich, H.6 (Albin Ehrlich): osmrtnica 7. decembra 1984 v nemščini in slovenščini.

¹²² Millonigg, Lebenserinnerungen, str. 53.

Ziljski dolini je takrat obsegal cca 310 hektarjev, predal sinu.¹²³ Poleg manjših raztresenih delov sta posest sestavljali dve veliki gozdarski enoti,¹²⁴ pri čemer je Albin Ehrlich predvidel opcijo poznejše razdelitve v korist mlajšega sina Marca, ki je študiral gozdarstvo, in ki naj bi kasneje kot gozdarski strokovnjak deloval v čezmorskih deželah.¹²⁵

Od zgodnjih 90. let je celotna posest vedno bolj prihajala v gospodarske težave. Niko Ehrlich se ni odločil za odločilne sanacijske korake, ki bi del posestva dolgoročno zavarovali. Tudi poskus, da bi del, ki ga je oče z opcijo namenil mlajšemu bratu, preklicali, je bil prepozen.¹²⁶ Kmalu nato je moral gozd prodati in je bil razdeljen na več lastnikov. Danes je v privatnih rokah.¹²⁷

Razlogov za hiter gospodarski propad je več, poleg napačnih investicij na gospodarskem področju v tuja podjetja, tudi v veliki meri v pomanjkanju nadzora vodenja s strani lastnika in nezmožnosti realistične ocene dejanskih razmer, možnosti in nujnosti.

Na nekdanji gospodarski in socialni položaj družine še danes spominja kovinska ploščica v farni cerkvi v Žabnicah z napisom Družina Ehrlich v prvi vrsti cerkvenih klopi na strani epistela. Domačija je ob likvidaciji celotnega posestva prav tako prišla v tuje roke in so jo odtlej večkrat prodali. Žalostni zaključni akord razgibane družinske zgodovine je bila 2010 zgodnja smrt Jan-ka, sina Nika Ehrlicha. V nekrologu komaj tridesetletnemu pravniku, ki je nekaj let prej kandidiral tudi za župana v Trbižu piše: »Njegova velika strast je bila politika,«¹²⁸ strast, ki jo je delil zadnji v dolgi vrsti z marsikaterim članom te svetovljanske družine.

Prevedel dr. Franc Rozman

¹²³ AWS, Familie Ehrlich, H.2 (Besitz- und Jagdangelegenheiten), pogodba o predaji 18. januarja 1980.

¹²⁴ KLA, BG Arnoldstein, KG Dreulach, EZ 3, 115, 163 in 206 kot tudi KG Feistritz/Gail, EZ 134 in 201. Leta 1980 se je to posest gozda, poleg manjšega dislociranega zemljiškega posestva iz večjih pripadajočih delov okrog 68 ha v katastrski občini Bistrica in okrog 90 ha v Drevljah združilo v okrog 185 ha velik lastni lovski revir, drugi okrog 138 ha velik gozd v Drevljah, pa je z najemanjem postal drugi lovski revir z okoli 165 ha. Prim AWS, Familie Ehrlich, H.2 (Besitz- und Jagdangelegenheiten). Sklepa o priznanju lastnega lovskega revirja iz let 1970 in 1980.

¹²⁵ AWS, Familie Ehrlich, H.2 (Besitz- und Jagdangelegenheiten): pogodba o predaji 18. januarja 1980.

¹²⁶ AWS, Familie Ehrlich, H.2 (Besitz- und Jagdangelegenheiten): pogodba o prepustitvi 16. januarja 1996 kot tudi načrt Forstgut Marco Ehrlich.

¹²⁷ KLA, BG Arnoldstein/Villach, KG Dreulach, EZ 3 in 285 kot tudi KG Feistritz, EZ 201; AWS Familie Ehrlich, H.2 (Besitz- und Jagdangelegenheiten) kupne pogodbe 27. decembra 1996.

¹²⁸ Nekrolog v koroškem slovenskem časniku *Nedelja* 28. februarja 2010, str. 14.

BOURGEOISIE HABITUS, NATIONAL IDENTITY, RELIGIOUS PROFILE. THE ASPECTS OF THE SOCIAL AND NATIONAL PROCESS OF DIFFERENTIATION ON THE EXAMPLE OF A FAMILY FROM THE KANAL VALLEY

Summary

The treatise describes the process of differentiation in the country and the forming of country bourgeoisie on the outskirts of the Slovene national territory in Kanal Valley. This process is described on the example of the Ehrlich family in the period from the middle of the 19th century to the 21st century. The family managed to develop from a solid farming family to a type of country bourgeoisie with inn keeping, later on with tourism, brewing, and mostly with sawmill and wood and forest merchandising. Their children were sent to schools and some of them achieved remarkable careers in the university and clerical life (Lambert Ehrlich). Some women became nuns, men priests, other established their names in political and social life. Most of them stayed true to their nationality. In the 21st century their estate had an economic crisis and got new owners. The treatise presents a typical example of ascent and decline of a country bourgeoisie family that experienced this faith due to different reasons.

BÜRGERLICHES HABITUS, NATIONALE IDENTITÄT, RELIGIÖSES PROFIL. ASPEKTE DES PROZESSES DER SOZIAL-NATIONALEN DIFFERENZIERUNG AM BEISPIEL EINER FAMILIE AUS DEM KANALTAL

Zusammenfassung

Die Abhandlung verfolgt den Differenzierungsprozess am Land und die Formierung des Dorfbürgertums am Rande des slowenischen nationalen Territoriums im Kanaltal, und zwar am Beispiel der Familie Ehrlich in der Zeit von der Mitte des 19. bis zum 21. Jahrhundert. Die Ehrlich Familie schaffte es, mit Gastwirtschaft, später mit dem Tourismus, der Bierbrauerei, vor allem aber mit Sägewerk und Holz- und Waldhandel, von einer Bauernfamilie bis zum Dorfbürgertum aufzusteigen. Die Kinder wurden in Schulen geschickt, einige von ihnen erreichten beneidenswerte Karrieren im Universitäts- und Priesterleben (Lambert Ehrlich). Einige Frauen wurden Nonnen, Männer Priester, die anderen wiederum waren im politischen und gesellschaftlichen Leben erfolgreich. Meistens blieben sie jedoch ihrer Nationalität treu. Der Familienbesitz hatte im 21. Jahrhundert finanzielle Schwierigkeiten und kam in fremde Hände. Die Abhandlung zeigt ein typisches Beispiel des Aufstiegs und des Falls einer Familie aus dem Dorfbürgertum, die dieses Schicksal aus verschiedenen Gründen erlebte.

SK Ilirija – *zeleno-beli* paradni konj slovenskega nogometa v prvi polovici 20. stoletja (1911–1936)

Tin Mudražija*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 796.332(497.4)"1911/1936"

Tin Mudražija: SK Ilirija – zeleno-beli paradni konj slovenskega nogometa v prvi polovici 20. stoletja (1911–1936). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 88=53(2017), 2–3, str. 71–92

Avtor v svojem prispevku nudi vpogled v bogato zgodovino največjega, najuspešnejšega in vseh pogledih najdominantnejšega slovenskega nogometnega kluba prve polovice dvajsetega stoletja z imenom SK Ilirija (*Sportni klub Ilirija*). V nadaljevanju skuša avtor orisati ozadje nogometnega rivalstva med SK Ilirijo in njenim največjim konkurentom, osrednjim nogometnim klubom ljubljanskih Primorcev z imenom AŠK Primorje (*Akademski športni klub Primorje*). Glavni namen prispevka je predstaviti ključne zgodovinske mejnike nogometnega kluba SK Ilirija, ki je s svojo vizionarsko strategijo klubskega delovanja postavil trdne temelje za nadaljnji razvoj nogometa na tem prostoru, ter komentirati okoliščine, ki so leta 1936 pripeljale do združitve nogometnih sekcij SK Ilirije in AŠK Primorja in nastanka novega, reprezentančnega ljubljanskega nogometnega moštva z imenom SK Ljubljana (*Sport klub Ljubljana*).

Ključne besede: nogomet, Sportni klub Ilirija, Akademski športni klub Primorje, Ljubljanska nogometna podzveza, Stanko Bloudek

1.01 Original Scientific Article
UDC 796.332(497.4)"1911/1936"

Tin Mudražija: SK Ilirija – the Green-White Star of the Slovene Football in the first Half of the 20th Century (1911–1936). Review for History and Ethnography, Maribor 88=53(2017), 2–3, pp. 71–92

In his treatise, the author offers insight into the rich history of the biggest, the most successful, and in every way, the most dominant Slovene football club in the first half

* dr. Tin Mudražija, asistent, Univerza v Mariboru, Filozofska Fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija, tinmudrazija@yahoo.com

of the 20th century called SK Ilirija (*Sportni klub Ilirija*). Further on the author tries to present the background of the football rivalry between SK Ilirija and its greatest opponent, the central football club of Ljubljana Primorci (people from the coastal region) with the name AŠK Primorje (*Akademski športni klub Primorje*). The main aim of this treatise is to present the key historic milestones of SK Ilirija, which, with its visionary strategy of club activities, set solid foundations for the future football development in its area. The treatise also comments on circumstances, which in 1936 led to a merger of the football sections SK Ilirija and AŠK Primorje as well as to the establishment of a new, representative Ljubljana football club called SK Ljubljana (*Sport klub Ljubljana*).

Key words: football, Sportni klub Ilirija, Akademski športni klub Primorje, Ljubljana football subdivision, Stanko Bloudek

»Dne 9. maja 1911 se je zbralo v restavraciji 'Pri Roži' v Židovski ulici ne baš veliko število mladih navdušenih ljudi, ki so ustanovili Slovenski Football klub 'Ilirija', predhodnika današnjega jubilaranta S. K. Ilirije. Ustanovitev kluba ni imela v širši javnosti večjega odmeva. Šport se je takrat smatral pri nas še za nekaj nepotrebneega. Toda ustanovitelji tega športnega kluba, ki so si postavili za cilj organizacijo tedanjega športnega gibanja naše mladine, se niso strašili preziranja in drugih težkoč. S krepko voljo in velikimi žrtvami so hodili svojo pot, ki so si jo začrtali. Njihovo prizadevanje in njihov trud ni bil zaman. Ti pionirji slovenskega športa so pravilno razumeli cilje in idejo športa, ki se da obeležiti v teh-le besedah nemškega športnega pisatelja Meyer-Absberga: 'Šport ni identičen z enostavno vežbo telesa. Kakor sočlovek razlikuje od svoje okolice po svoji duši, tako postane vežba telesa šele takrat šport, ko se ji pridruži živa ideja. Ako izgine ta ideja, postaja nesmiselna tudi vežba telesa in športna kultura postane civilizacija.' Ta živa športna ideja naših prvih športnih organizatorjev je premostila vse zapreke in težkoče in 9. maj 1911 je postal mejnik v življenju naše mladine. Ustanovitev 'Ilirije' je pravzaprav začetek našega športa. Radi tega moramo tudi poudarjati veliki pomen 15 letnice Ilirije. Iz majhnega kroga prvih športnikov je nastala velika organizacija. Danes lahko gleda s ponosom na svoje dosedanje delovanje, ki ni bilo sebično. Imelo je pred očmi samo koristi našega naroda, predvsem koristi naše mladine.«¹

Citirane besede neimenovanega novinarja časnika *Jutro*, ki so bile zapisane ob 15-letnici klubskega delovanja (1926), verjetno še najbolj opisujejo bogato in s trofejami ter uspehi ovenčano zgodovinsko pot slovenskega nogometnega velikana SK Ilirije, ki je tako bogata s številnimi zanimivimi dogodki, tekmami, legendami, anekdotami in karizmatičnimi klubskimi igralci, da jo je preprosto nemogoče opisati v enem članku. SK Ilirija je vsekakor naš največji, najuspešnejši in v vseh pogledih najbolj ugleden nogometni klub prve

¹ 1911/S.K. Ilirija/1926, *Jutro*, št. 105, 9. 5. 1926, str. 4.

polovice dvajsetega stoletja, ki je s svojo (za tiste čase) vizionarsko strategijo klubskega delovanja postavil trdne temelje za nadaljnji razvoj nogometa na našem območju.

USTANOVNI OBČNI ZBOR NOVEGA »SLOVENSKEGA FOOTBALL KLUBA SPARTA (ILIRIJA)«

Železo je treba kovati, dokler je vroče, so si verjetno mislili nekateri ljubljanski meščani, ki so nasvet časnika *Slovenski narod* z dne 8. maja 1911 – da naj bi se ustanovil zunajšolski nogometni klub² – vzeli resno. Že dober mesec po prvi ljubljanski javni nogometni tekmi³ – slednjo sta 7. maja 1911 na igrišču ob Lettermanovem drevoredu v Ljubljani odigrali dijaški moštvi ljubljanskega SFK Hermesa in tržaške Studentesce sportive – so bralci *Slovenskega Naroda* in *Jutra* lahko prebrali vabilo na ustanovni občni zbor novega Slovenskega »football kluba Sparta«. Dogodek je bil napovedan za petek, 9. junija 1911, ob 8. uri zvečer, potekal pa naj bi v zgornjem salonu ljubljanske gostilne *Pri Roži*.⁴

Napovedanega dne se je v priljubljenem zbirališču ljubljanskih meščanov na vogalu Židovske steze in Židovske ulice in v neposredni bližini Ljubljanice zbrala vrsta nogometa željnih meščanov. Sestavili so odbor in za predsednika izbrali odvetniškega pripravnika Franca Kandareta. Podpredsednik je postal knjigovodja Josip Rohrman, ki si je tudi najbolj prizadeval za ustanovitev tega kluba.⁵ Iz razpoložljivih virov je prav tako mogoče razbrati, da je ljubljanski policijski komisar po koncu seje podal poročilo, ki med drugim navaja: »... Predsednik pripravljalnega odbora Rohrman⁶ Josip je odprl klubske zborovanje in prisotne obvestil o nadaljnjih korakih delovanja (...) Klub ima 32 članov, po poročilu klubskega blagajnika Rudolfa Esta se v klubski blagajni nahaja capital 25 kron ...«⁷

² Dnevne vesti, *Slovenski narod*, št. 160, 8. 5. 1911, str. 3.

³ Gre za prvo tekmo moštev, v katerih so nastopali izključno dijaki slovenske narodnosti. Ljubljanski Nemci, pri katerih je nogometni razvoj potekal popolnoma ločeno od slovenskih moštev, so svojo prvo tekmo odigrali že desetletje prej, natančneje leta 1900 (op. a.).

⁴ Drago Krajnc, Vrebovanje gablecom, *Sportske novosti*, št. 3576, 13. 1. 1969, str. 5 (v nadaljevanju: Krajnc, Vrebovanje gablecom); Slovenski football klub Sparta, *Jutro*, št. 459, 9. 6. 1911, str. 2; Slovenski football klub Sparta, *Slovenski narod*, št. 132, 9. 6. 1911, str. 7; Arhiv Jugoslavije, fond FSJ, škatla K-110 (Slovenija), Nogometna podzveza Ljubljana, Splošni vprašalnik; <https://www.rtvsl.si/kultura/razglednice-preteklosti/zacetno-poglavje-slovenske-nogometne-pravljice/308645> (pridobljeno: 8. 1. 2017).

⁵ Prav tam.

⁶ V literaturi lahko najdemo tako zapis priimka Rohrman kot tudi Rohrmann. V besedilu ga poenoteno zapisujemo Rohrman (op. a.).

⁷ Krajnc, Vrebovanje gablecom.

Pri tem je pomembno poudariti, da je na ustanovni skupščini – žal podrobnosti o tem, kako je do tega prišlo, ni mogoče zaslediti – prišlo do spremembe imena kluba. Iz »Sparte« je bil preimenovan v »Ilirijo«, ljubljanski magistrat pa je spremembo imena nato še uradno potrdil z dokumentom številka 18084/1911.⁸

O ustanovitvi novega kluba so poročali časniki *Jutro*, *Slovenski narod* in *Laibacher Zeitung*. Največ zanimivih podrobnosti z ustanovne skupščine je mogoče razbrati iz poročila v časniku *Slovenski narod*. Ta med drugim navede, da je bila udeležba na ustanovni skupščini, organizirani v gornjem salonu restavracije *Pri roži*, »nepričakovano številna«. Časnik med drugim poroča tudi o otvoritvenem nagovoru Josipa Rohrmana, ki je prisotne seznanil z nogometnimi začetki v Angliji, na Dunaju, na Češkem ter Hrvaškem. Na seji so potrdili klubske *zeleno-bele* barve in se dogovorili, da bodo Mestno občino zaprosili za uporabo ljubljanskega mestnega grba na majicah. Prisotne je pozdravil tudi predstavnik leta 1908 ustanovljenega Ljubljanskega športnega kluba in kasnejši vplivni funkcionar Jugoslovanskega olimpijskega odbora dr. Fran Zupanc,⁹ ki jim je zaželel veliko uspehov in jim v imenu kluba obljubil podporo pri nadaljnjem delu.¹⁰

Po sprejemu klubskega statuta so potekale še volitve vseh organov kluba. Iz zapisov v časnikih je mogoče razbrati, da je prvi klubski predsednik postal dr. Franc Kandare, podpredsednik Josip Rohrman, v upravni odbor pa so bili izvoljeni Rudolf Est, Karol Jurman, Edvin Rozman, dr. Ivan Lah, Milan Kenda, Josip Počivavnik, Julij Dev in dr. Josip Cerkl. Klubski računovodji sta postala Vladimir Veršec in Alojzij Lenček, sodniki pa dr. Janko Berce, J. Hodko, J. Dekval, Janko Jež, Bernard Ceseutti in Josip Zupan. Novo klubsko vodstvo je še določilo, kot navaja *Slovenski narod*, da se »trenira odslej na prostoru gimnazijcev in sicer vsako jutro ob lepem vremenu ob 6,« časnik pa je nato svoje poročilo končal z optimističnimi besedami: »Mlademu društvu obilo sreče in uspeha ter krepak slovenski Hip! Hip! Hura!«¹¹

Nekoliko manj so bili v svojih zapisih optimistični pri ljubljanskemu *Jutru*, na straneh katerega je neimenovani novinar med drugim tudi vizionarsko opozoril na tedanje družbeno ozračje okoli nogometa in (novega) športa sploh: »In vendar je naloga, ki pripada prvemu in edinemu slovenskemu football klubu, težka. V prvi vrsti mora premagati težkoče v sebi samem. Training zahteva vztrajnosti in potrpežljivosti – in te dostikrat manjka! Ko se bo pa ojačil

⁸ Prav tam.

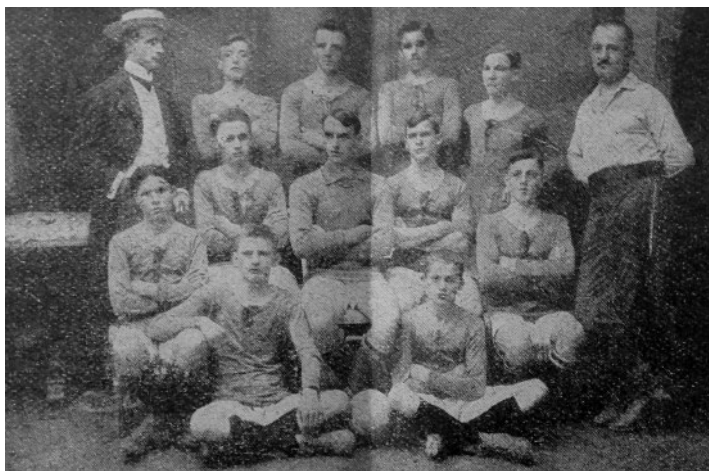
⁹ Jugoslovanski olimpijski odbor, *Slovenski narod*, št. 47, 27. 2. 1920, str. 3.

¹⁰ Dnevne vesti, *Slovenski narod*, št. 133, 10. 6. 1911, str. 8; Ustanovni občni zbor Slovenskega nogometnega društva Ilirija, *Jutro*, št. 460, 10. 6. 1911, str. 2; Fußballklub Ilirija, *Laibacher Zeitung*, št. 133, 12. 6. 1911, str. 4.

¹¹ Prav tam.

na znotraj, mora začeti brezobziren boj in odstraniti predsodke, ki jih ima javnost proti temu športu. Naraščaja iz dijaških vrst bo imel vedno dovolj in ta ga bo krepko podpiral v njegovem stremljenju – v doglednem času uveljaviti Slovence na polju football-športa.«¹²

Kot zanimivost naj mimogrede tudi omenim, da so se pri *Jutru* s kratke časovne distance na duhovit in izredno pronicljiv način spominjali uvodnih klubskih korakov *zeleno-belih*, ki so bili s strani tedanje javnosti – med katero lahko štejemo tudi številne tedanje člane dijaškega moštva SFK Hermesa – pospremljeni s precejšnjo mero skepse: »Dijaštvo pa je znalo zainteresovati za football-šport tudi slovensko javnost in neposredno po tržaški tekmi se je začelo govoriti o slovenskem football klubu. Ideja se je nepričakovano hitro izpeljala, ustanovil se je slovenski football klub 'Ilirija' v Ljubljani. To vam je bilo takrat smeha ... 'Taki stari osli se bodo podili okrog!' S temi besedami je pozdravila slovenska javnost ta korak nekaterih odločnih in energičnih ljudi, ki so pričeli trenirati ne oziraje se na pikre in puhle opazke teh in onih. In danes je že vesele pogledati, kako lepo so v tem kratkem času napredovali posamezni člani v trainingu. Napredek je zasiguran.«¹³

Slika 1: Najstarejša fotografija moštva Ilirije, okrepljenega z nekaj *Hermežani* iz leta 1911. V prvi vrsti: Kirin, Benedik; v drugi vrsti: Bregar, Betetto, Pelan, Bremec, Beltram; v zadnji vrsti: Rohrmann (predsednik), Tavčar, Jankovič, Turk, Kušar, Mencinger (sodnik). Vir: *Slovenski sport*, posebna izdaja, 9. maj 1926, str. 8–9.

Ne smemo prezreti tudi dejstva, da novoustanovljena Ilirija – klub, ki je kasneje odigral eno najvidnejših vlog v razvoju slovenskega nogometa – na

¹² Football – šport in Slovenci, *Jutro*, št. 483, 3. 7. 1911, str. 2–3.

¹³ Prav tam.

začetku skorajda ni imela razpoložljivih igralcev, imela pa je zadostna finančna sredstva in predvsem spretnne klubske funkcionarje, ki jim ni bilo težko storiti vsega, da bi v svoje vrste privabili predvsem nogometno dobro podkovane dijake iz vrst Hermesa. Zanimiv je podatek, da naj bi Ilirija prve bolj kakovostne nogometaše v svoje vrste privabila s povabilom na malico. Klubsko vodstvo naj bi jih povabilo v Hotel Tivoli, kjer se je med obedom – ob spretnem prepričevanju agilnega Ilirijinega vodstva – kar trideset mladih Hermežanov včlanilo v njihove vrste (!).¹⁴

Med letoma 1911–1914 so ilirijani odigrali 47 tekem, večino v Ljubljani, in sicer 39. Osemkrat so gostovali, in to leta 1911 v Kranju, leta 1912 na Sušaku, v letih 1912, 1913 in 1914 v Zagrebu in leta 1914 v Opatiji.¹⁵ Svojo zadnjo tekmo je Ilirija odigrala 25. oktobra 1914, ko so se *zeleno-beli* pomerili s kombiniranim moštvom Olimpije in Slovana, okrepljenim z nekaterimi tujimi nogometaši, ki so bili v tistem trenutku v Ljubljani. To je bila tekma, na kateri so zbirali sredstva za Rdeči križ, bila obenem tudi zadnja tekma Ilirije pred krvavim začetkom prve svetovne vojne.¹⁶

Slika 2: Moštvi SFK Ilirije in SK Slavije iz Prage pred tekmo v Ljubljani 2. julija 1913. Vir: *Slovenski ilustrovani tednik*, št. 28, 10. julij 1913, str. 5.

¹⁴ Krajnc, Vrbovanje gablecom.

¹⁵ Tomaž Pavlin, Včeraj bi bil tudi Napoleon lahko ponosen na svojo Ilirijo, *Zgodovina za vse* 8, št. 2 (2001), str. 54 (v nadaljevanju: Pavlin, Včeraj bi bil tudi Napoleon lahko ponosen na svojo Ilirijo); Nekaj podrobnosti o delovanju S.K. Ilirija, *Jutro*, št. 105, 9. 5. 1926, str. 4.

¹⁶ Football-tekma v korist rdečemu križu, *Slovenski narod*, št. 251, 22. 10. 1914, str. 3; Football-tekma v prid Rdečemu križu, *Slovenski narod*, št. 252, 23. 10. 1914, str. 3.

ZELENO – BELI IN NJIHOVI IZJEMNI USPEHI V NOVI DRŽAVI

S koncem prve svetovne vojne in po nastanku jugoslovanske države¹⁷ so se spomladi 1919 zbrali preživeli ilirijani na občnem zboru. Potrdili so predvojno usmeritev v širjenje športnega programa ter sklenili preurediti Ilirijo iz nogometnega v športni klub, iz enovitega ali homogenega v raznovrstni ali heterogeni športni klub.

Slika 3: Moštvo SK Ilirije, ki je osvojilo premierno prvenstvo Ljubljanske nogometne podzveze leta 1920. Vir: *Sport*, št. 8, 14. 8. 1920, str. 1.

Ponovno so se soočili z vprašanjem športnega prostora, kajti stari prostor ob Tivolskem drevoredu je avstrijska vojaška oblast v obdobju 1914–1918 z vsem klubskim inventarjem uporabljala za vojaške namene in je bil le-ta posledično za šport začasno povsem neuporaben. Pri iskanju novega zemljišča so Stanko Bloudek, Evgen Betetto in dr. Janko Berce, ki so bili istočasno pobudniki obnavljanja Ilirije, navezali stike z rodbino Kozler, lastnico posesti Cekinov grad. Ilirijani so se s Kozlerji dogovorili za najem travnika ob Pivovarni Union, na katerem so še v istem letu uredili nogometno igrišče. Lokacija travnika med današnjo Celovško cesto ter Rusko, Medvedovo in Malgajevo ulico, je bila za Ilirijo ugodna, kajti če so želeli imeti dober obisk na svojih tekmah, so morali iskati lokacijo blizu mesta, dostopno peš ali z javnim

¹⁷ Janez Cvirn, Jure Gašparič, Neizbežnost razpada Habsburške monarhije – slovenski pogled, *Studia Historica Slovenica* 5, št. 1–2–3 (2005), str. 443–456.

prevozom, slednje pa jim je s pridobitvijo travnika ob Celovski cesti tudi uspelo. To igrišče je Ilirija uporabljala vse do leta 1933, ko so Kozlerji zemljišče prodali in so bili na območju dotedanjega Ilirijinega igrišča zgrajeni bloki, med tedanjimi Ljubljancami bolj znani po imenu »ilirijanski bloki«.¹⁸ Med letoma 1919 in 1921 (ko je bilo zgrajeno igrišče Primorja ob Tyrševi cesti¹⁹) je bilo Ilirijino igrišče ob Celovski cesti sploh edino urejeno ljubljansko nogometno igrišče, na katerem so svoje prvenstvene tekme igrali prav vsi tedaj obstoječi ljubljanski nogometni klubi. Slednje so Ilirijani s pridom izkoriščali, saj so uporabo svojega igrišča pogojevali z relativno visokimi odškodninami in prestopi nekaterih igralcev v njihove vrste. Ilirija je tudi sicer vseskozi svojim konkurentom »kradla« najboljša igralce (npr. Vekoslav Dolinar in Josip Pleš iz SK Hermes), velikokrat pa so *zeleno-beli* v svoje vrste pripeljali tudi kakšnega nogometaša le zato, da bi s tem oslabili svojega nasprotnika. Na to je na izredni seji Ljubljanske nogometne podzveze že decembra 1921 opozarjalo tudi vodstvo delavske SK Svobode.²⁰ O tem, kako dominantna je bila vloga Ilirije v začetnem poglavju pisanja ljubljanske in slovenske nogometne zgodovine, priča tudi izjava dolgoletnega tajnika ljubljanskega kluba SK Slovan Antona Bucika: »Igrali smo prvenstveno tekmo proti Iliriji. Rezultat prvega polčasa je bil zaslužen vodstvo Slovana z 1:0, za nadaljnji potek tekme pa so poskrbeli emisarji, ki so kar med odmorom skaprali k Iliriji naša dva najboljša igralca. Končni rezultat tekme je bil 8:1 za Ilirijo. Takih in podobnih primerov pa je bilo še veliko.«²¹

SK Ilirija na čelu z Evgenom Betettom je bila glavni pobudnik ideje o ustanovitvi foruma, v katerem bi bili včlanjeni vsi nogometni klubi z območja Slovenskih dežel, *Ilirijani* pa so bili prav tako najzaslužnejši, da je prišlo 24. aprila 1920 do nastanka krovnega slovenskega nogometnega telesa – Ljubljanske nogometne podzveze.²² Vodstvo kluba se je ob ustanovitvi Ljubljanske nogometne podzveze in kasneje tudi drugih strokovnih teles vedno zavedalo, da je Ilirija ne samo najstarejši, ampak tudi matični klub, jedro, iz katerega izhajajo poleg nogometa tudi skoraj vse druge športne panoge, ki jih gojimo v našem športu. To naj bi opravičevalo klub – ki mu njegovega matičnega značaja sicer

¹⁸ Tomaž Pavlin, »Šport v Kozlerjevem vrtu: razvoj športnih igrišč pod Cekinovim gradom in ob njem«, *Kronika* 55, št. 3 (2007), str. 470 (dalje: Pavlin, »Šport v Kozlerjevem vrtu«).

¹⁹ Otvoritev sportnega prostora, *Sport*, št. 22, 27. 5. 1921, str. 175; Otvoritev igrišča S.S.K. Šparta – SK. Primorje, *Sport*, št. 23, 3. 6. 1921, str. 178.

²⁰ Izredna glavna skupščina L.N.P., *Sport*, št. 49–50, 31. 12. 1921, str. 376–380.

²¹ Evgen Bergant, *Zveza športnih društev Slovan 1913–2013*, Zveza športnih društev Slovan (Ljubljana, 2013), str. 12 (dalje: Bergant, *Zveza športnih društev Slovan 1913–2013*).

²² Deset let ljubljanskega nogometnega podsaveza 1920–1930, *Sportni list*, št. 16, 31. 5. 1930, str. 2.

ni mogoče odrekati – do vodilnih položajev v višjih organizacijskih telesih, zlasti podzvezah, ki so vse imele svoj sedež v Ljubljani. Velik del klubov se s takimi nazori upravičeno ni strinjal. Zlasti so Iliriji nasprotovali delavski klubi, predvsem zato, ker je slednja ob sleherni priložnosti poudarjala, da je Ilirija klub ljubljanskih meščanov. Delavski klubi so se zato pridružili drugemu jedru, ki je predstavljalo opozicijo in ki je začelo nastajati okoli leta 1920 ustanovljenega SK Primorje. Nasprotja so se kmalu sprevrgla v najostrejšo, športu škodljivo borbo; poleg ljubljanskih je hitro zajela tudi vse zunanje klube, ki se tej nesreči ne bi mogli izogniti, tudi če bi hoteli. V borbi za oblast v podzvezi se je bilo treba opredeliti za eno ali drugo stran. Nevtralnost je pomenila toliko kot nasprotovanje in zamero pri vsakokratnem vodstvu, kar je neizogibno prinašalo neprijetne posledice: neupravičeno kaznovanje igralcev in funkcionarjev, globe, nagajanje pri uporabi igrišč in določanju sodnikov, sploh vse, kar je lahko vladajoči uporabljal v borbi proti nasprotniku. Ta nenacionalna, nešportna in zato skrajno škodljiva medklubska borba je pripeljala leta 1936 ljubljanski nogomet na rob propada, škodo pa so občutili vsi slovenski klubi. Dejstvo je, da bi lahko tako SK Ilirija kot njen največji konkurent, moštvo AŠK Primorje,²³ v normalnem in predvsem bolj mirnem nogometnem okolju, kjer ne bi prihajalo do škodljivih borb, po rezultatih dosegla veliko več, s skupnimi močmi pa bi morda celo lahko posegala po najvišjih mestih v jugoslovanski konkurenci, od katerih so bili oboji vseskozi milje oddaljeni.²⁴

V Iliriji je igralo nekaj resničnih legend slovenskega nogometa: osrednje ime slovenskega nogometa v prvi polovici preteklega stoletja Evgen Betetto – odlični vratar, znan po svojih izjemnih refleksih, Stane Pelan²⁵ – rekorder po številu nastopov na prvenstvenih tekmah, Hugo Beltram – edini slovenski član izbrane jugoslovanske nogometne vrste na njenem premiernem nastopu na olimpijskih igrah v Antwerpnu leta 1920, Stanko Tavčar – eden najboljših slovenskih napadalcev vseh časov, ki je zbral tudi več kot 300 nastopov v zeleno-belem dresu SK Ilirija, Oto Oman – najvidnejši in najboljši igralec

²³ Arhiv Jugoslavije, fond Dvor Kraljevine Jugoslavije, škatla 74 (Kancelarija kralja), Akademski športni klub Primorje: prošnja na Njeg. Vel. Kralja Petra II. za sprejem pokroviteljstva proslave 15 letnice obstoja; Arhiv Jugoslavije, fond Dvor Kraljevine Jugoslavije, škatla 74 (Kancelarija kralja), dokument 412 – AŠK Primorje; Arhiv Jugoslavije, fond Dvor Kraljevine Jugoslavije, škatla 74 (Kancelarija kralja), dokument 413 – AŠK Primorje; Arhiv Jugoslavije, fond Dvor Kraljevine Jugoslavije, škatla 74 (Kancelarija kralja), dokument 414 – AŠK Primorje – podatki.

²⁴ Stepišnik, *50 let ustanovitve vodstvene nogometne organizacije na Slovenskem*, str. 24.

²⁵ Stane Pelan je bil tudi odličen smučarski skakalec, ki je Stanku Bloudku pomagal pri gradnji Srednje skakalnice v Planici. Slednja še danes nosi ime Skakalnica Stane Pelan. Več o tem: Borut Batagelj, *Od skokov k poletom: začetki smučarskih skokov na Slovenskem in uveljavitev Planice v času med obema vojnama*, *Zgodovinski časopis* 57, št. 3–4 (2003), str. 379–430.

predvojne Ilirije, ki je nato na višku svoje kariere prestopil k beograjskemu BASK-u, Sandi Lah – sloviti bratje Janez, Gabrijel, Milan in Lado Zupančič – odlično levo krilo Mirko »Inke« Pevalek (kasneje znani športni novinar) in še mnogi drugi odlični igralci. Ob poznavanju razmer, ki so v slovenskem nogometu vladale v obdobju med obema vojnama (povsem amatersko pojmovanje športa in kronično pomanjkanje denarja), je z današnje perspektive resnično težko razumeti, kako veliko popularnost so že v prvi polovici dvajsetih let preteklega stoletja uživali nekateri slovenski nogometaši. Zvezdniški status Ilirijinih nogometašev tistega časa nam lepo ponazori tudi zanimiv satirični tekst, objavljen 17. junija 1924 v časniku *Jutro*: »Ali boste šli? Gori za Kozlarjem bodo igrali v torek, točno en četrt na sedem popoldne bodo začeli. Čurinova muzika pa že ob pol šestih. Igralci se bodo šli nogomet, pri nas ženske kar noré. Vse imajo že vstopnico. Pravijo, da bodo uradi in vsi obrati že ob petih zaprti. Mi je pravil neki načelnik, da so njegove uradnice zahtevale, da delajo samo do petih. Kakor da je narodni praznik. Pa pri narodnih praznikih da so vsaj prosile, pri igralskem nogometu pa kar zahtevajo ... Daleč smo prišli. Ženske kar noré.«²⁶

Slika 4: Legendarni vratar in eden najpopularnejših Ilirijanov vseh časov Stane Pelan. Vir: *Sport*, št. 19, 6. maj 1921, str. 149.

²⁶ Igralci nogometalci, *Jutro*, št. 142, 17. 6. 1924, str. 5.

SK Ilirija je najbolj plodna leta klubske zgodovine preživljala med letoma 1919 in 1928. Ilirijani so tako med letoma 1920–1927 (spomladanska²⁷ in jesenska²⁸ sezona 1920²⁹ ter v sezonah 1921,³⁰ 1921–1922,³¹ 1922–1923,³² 1923–1924,³³ 1924–1925,³⁴ 1925–1926³⁵ in 1926–1927³⁶) devetkrat zapored osvojili naslov prvaka Ljubljanske nogometne podzveze, prvaki pa so bili tudi

²⁷ Sport, *Marburger Zeitung*, št. 178, 12. 8. 1920, str. 3; Zaključek slovenskih prvenstvenih tekem, *Sport*, št. 8, 14. 8. 1920, str. 1–2.

²⁸ Pregled prvenstvenih tekem Lj. N. P., *Sport*, št. 22, 20. 11. 1920, str. 6; Prvenstvo Slovenije 1920, *Sport*, št. 23, 27. 11. 1920, str. 4–5.

²⁹ V letu 1920 sta bila organizirana dva samostojna (spomladansko in jesensko) državna nogometna prvenstva (op. a).

³⁰ Neodločena tekma za prvenstvo Slovenije v nogometu, *Jutro*, št. 160, 19. 7. 1921, str. 3; Zanimiva tekma za nogometno prvenstvo Slovenije, *Jutro*, št. 229, 28. 9. 1921, str. 2; Tekma za nogometno prvenstvo Slovenije, *Jutro*, št. 234, 3. 10. 1921, str. 2; Prvenstvena tekma Ilirija – Atletiki, Celje 4:4 (2:3), *Sport*, št. 30, 22. 7. 1921, str. 236; Borba za prvenstvo Slovenije v nogometu, *Sport*, št. 40, 30. 9. 1921, str. 310; Ilirija – Atletiksportklub, Celje 7:2 (2:2). Prvak SK Ilirija, Ljubljana. Zaključek sezone 1920/21, *Sport*, št. 41, 7. 10. 1921, str. 318.

³¹ Odločilna tekma za nogometno prvenstvo Slovenije, *Jutro*, št. 160, 9. 7. 1922, str. 2; S.K. Ilirija:I. S.S.K. Maribor 5:1 (2:1). Ilirija prvak Slovenije, *Jutro*, št. 161, 11. 7. 1922, str. 2; Odločilna tekma za prvenstvo Slovenije v nogometu za leto 1921–1922, *Slovenski narod*, št. 153, 9. 7. 1922, str. 4; Ilirija:Maribor 5:1, *Slovenski narod*, št. 154, 11. 7. 1922, str. 5; Odločilna tekma za prvenstvo Slovenije v nogometu za l. 1921/22, *Slovenec*, št. 153, 9. 7. 1922, str. 5; Finale za prvenstvo Slovenije v nogometu za 1921/1922. Ilirija – Maribor 5:1 (2:1), *Sport*, št. 11, 22. 7. 1922, str. 85.

³² Š.K. Ilirija:S.K. Maribor 6:1 (2:0), *Jutro*, št. 136, 12. 6. 1923, str. 6; Finalna tekma za prvenstvo Slovenije, *Slovenski narod*, št. 133, 13. 6. 1923, str. 3; Finale nogometnega prvenstva Slovenije za leto 1922–23, *Slovenec*, št. 129, 10. 6. 1923, str. 5.

³³ Nogometno prvenstvo Slovenije: S.K. Ilirija:I. S.S.K. Maribor 5:0 (3:0), *Jutro*, št. 132, 17. 6. 1924, str. 6; Ilirija:Maribor 5:0 (3:0), Ilirija ostane prvak Slovenije za leto 1924, *Slovenski narod*, št. 137, 17. 6. 1924, str. 3; Finale za nogometno prvenstvo Slovenije za 1923–24, *Slovenec*, št. 136, 15. 6. 1924, str. 7.

³⁴ Ilirija:Primorje 6:0 (5:0). Tekma predčasno zaključena, *Jutro*, št. 77, 31. 3. 1925, str. 6; Sport, *Jutro*, št. 116, 19. 5. 1925, str. 6; Prvenstvo I. razreda, *Jutro*, št. 119, 23. 5. 1925, str. 6; Službene objave LNP, *Jutro*, št. 129, 5. 6. 1925, str. 6; Včerašnje domače in inozemske nogometne tekme, *Slovenski narod*, št. 115, 23. 5. 1925, str. 2; Turistika in sport, *Slovenec*, št. 114, 23. 5. 1925, str. 5.

³⁵ Ilirija:Rapid 6:1 (3:0). Ilirija si v ponovni tekmi pribori prvenstvo Slovenije, *Jutro*, št. 140, 22. 6. 1926, str. 5; Ilirija prvak Slovenije. Finalna tekma Ilirija:Rapid (Maribor) 6:1 (3:0), *Slovenski narod*, št. 138, 22. 6. 1926, str. 2; Ilirija:Rapid (Maribor) 6:1 (3:0), *Slovenec*, št. 140, 23. 6. 1926, str. 7.

³⁶ Finalna tekma za prvenstvo LNP. Ilirija:Rapid 4:3 (2:2, 2:1), *Jutro*, št. 116, 17. 5. 1927, str. 7; Ilirija prvak Slovenije. Ilirija:Rapid 4:3 (2:2, 2:1), *Slovenski narod*, št. 111, 17. 5. 1927, str. 2; Nogometno prvenstvo Slovenije za leto 1926–27, *Slovenec*, št. 110, 17. 5. 1927, str. 6.

v sezonah 1929–1930,³⁷ 1931–1932,³⁸ 1933–1934³⁹ in 1934–1935^{40, 41} SK Ilirija je kot paradni konj slovenskega nogometa slednjega v letih 1923,⁴² 1924,⁴³ 1925,⁴⁴ 1926⁴⁵ in 1927⁴⁶ zastopala tudi v zaključnih bojih za naslov prvaka Kraljevine Jugoslavije. V jugoslovanski konkurenci so bili Ilirijani v zaključnih bojih praviloma nekonkurenčni; edini vidnejši dosežek jim je uspel leta 1927, ko so v kvalifikacijah za vstop v končnico zveznega prvenstva na krilih trikratnega strelca Miodraga »Vaneta« Doberleta, kateremu sta po en zadetek dodala še Branko Verovšek in Oto Oman, doma senzacionalno premagali zagrebški 1. HŠK Građanski s kar 5:0.⁴⁷ Žal so nato povsem odpovedali v sami končnici (le-ta je bila v tej sezoni odigrana po dvokrožnem ligaškem sistemu), kjer so z le eno zmago v osmih tekmah pristali na nečastnem zadnjem mestu prvenstvene lestvice.⁴⁸

³⁷ SK Ilirija – novi prvak LNP, *Ponedeljek*, št. 19, 12. 5. 1930, str. 3. Prizor iz zaključne tekme za prvenstvo Slovenije, *Ilustrirani Slovenec*, št. 21, 25. 5. 1930, str. 162.

³⁸ Nogometno prvenstvo LNP je končano, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 113a, 17. 5. 1932, str. 5; Primorje: Ilirija 3:2 (2:1), *Ponedeljski Slovenec*, št. 20, 17. 5. 1932, str. 1.

³⁹ V prvenstvenem vrtincu, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 143a, 25. 6. 1934, str. 5; Ilirija: Čakovski SK 5:1 (4:1), *Ponedeljski Slovenec*, št. 26, 25. 6. 1934, str. 4.

⁴⁰ Ilirija – prvak LNP, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 154a (26), 8. 7. 1935, str. 3; Ilirija: Rapid (Maribor) 4:1 (2:1), *Ponedeljski Slovenec*, št. 27, 8. 7. 1935, str. 4.

⁴¹ Stepišnik, *50 let ustanovitve vodstvene nogometne organizacije na Slovenskem*, str. 33–38.

⁴² Nogometno prvenstvo Jugoslavije, *Jutro*, št. 206, 4. 9. 1923, str. 4; Turistika in sport, *Slovenec*, št. 199, 4. 9. 1923, str. 5; Juče u Zagrebu i Ljubljani, *Politika*, št. 5517, 3. 9. 1923, str. 6; Utakmice za prvenstvo kraljevine S. H. S., *Vreme*, št. 612, 3. 9. 1923, str. 2.

⁴³ Nogometno prvenstvo Jugoslavije (Sašk: Ilirija 3:1 (1:1)), *Jutro*, št. 213, 10. 9. 1924, str. 5; Turistika in sport, *Slovenec*, št. 207, 10. 9. 1924, str. 5; SAŠK: Ilirija 3:1, *Politika*, št. 5881, 9. 9. 1924, str. 6; Utakmica u Ljubljani, *Vreme*, št. 978, 9. 9. 1924, str. 2.

⁴⁴ Tekme za državno prvenstvo v nogometu, *Jutro*, št. 137, 16. 6. 1925, str. 6; Turistika in sport, *Slovenec*, št. 132, 16. 6. 1925, str. 6; Bačka pobednik u Ljubljani, *Politika*, št. 6155, 15. 6. 1925, str. 6; Utakmice za prvenstvo kraljevine S. H. S., *Vreme*, št. 1264, 15. 6. 1925, str. 2.

⁴⁵ Začetek nogometnih tekem za državno prvenstvo, *Jutro*, št. 157, 13. 7. 1926, str. 5; I. kolo nogometnih tekem za prvenstvo Jugoslavije, *Slovenec*, št. 155, 13. 7. 1926, str. 7; Građanski – Ilirija 7:1 (6:1), *Politika*, št. 6541, 12. 7. 1926, str. 4; Utakmice za državno prvenstvo, *Vreme*, št. 1637, 12. 7. 1926, str. 7.

⁴⁶ Tekmovanje za državno prvenstvo v nogometu končano, *Jutro*, št. 162, 12. 7. 1927, str. 5; Hajduk prvak države, *Politika*, št. 6896, 11. 7. 1927, str. 6.

⁴⁷ Ilirija: Građanski 5:0 (1:0): senzacionalna v lepem stilu izvojevana zmaga Ilirije nad državnim prvakom Građanskim, *Jutro*, št. 125, 27. 5. 1927, str. 4; Ilirija: Građanski 5:0, *Slovenec*, št. 119, 28. 5. 1927, str. 6; Sport, *Vreme*, št. 1952, 28. 5. 1927, str. 5.

⁴⁸ »Tekmovanje za državno prvenstvo v nogometu končano«, *Jutro*, št. 162, 12. 7. 1927, str. 5.

Slika 5: Moštvo SK Ilirije iz leta 1924.

Vir: Privatni arhiv Nebojše Jakovljevića (Subotica, Srbija).

Eden izmed hujših udarcev za ilirijane je bil izpad proti velikim rivalom iz vrst AŠK Primorje v kvalifikacijah za vstop v končnico jugoslovanskega nogometnega prvenstva za leto 1933. Primorjani so bili na obeh srečanjih boljši nasprotnik od *zeleno-belih* (zmaga z 2:1⁴⁹ ob izjemni igri Hermana Slamiča na prvi tekmi ter zmaga s 3:2 na drugi tekmi⁵⁰) in jim s tem zadali udarec, od katerega si niso nikoli več povsem opomogli. Za razliko od *Jutra*, ki je v svojem poročanju vseskozi kovalo v zvezde dobro igro primorjanov in njihovo uvrstitev v končnico, je časnik *Slovenec* (upravičeno) veliko več pozornosti posvečal dogodkom izven igrišča. Medklubske borbe med Ilirijo in Primorjem so bile tedaj na višku, ali, kot je zapisal *Slovenec*, »odnošaji, v katerih živita omenjena kluba že precejšnjo dobo let, so vse prej kakor prijateljski«, ter nadaljuje, »čudno je le to, da merodajni faktorji ne iščejo vzrokov za neuspeh tam, kjer faktično so in kateri so tako vidni, da bi jih lahko z roko otipali. V interesu našega športa in nogometa še prav posebej je, da se stvar spravi enkrat v pravi tir. To velja prav za oba kluba, ker so povsod iste hibe, kar se vzgoje nogometašev tiče, ne glede na to, da je danes zopet Primorje zmagalo. Kajti v tem pogledu ni prav nobenega napredka, ravno nasprotno, samo nazadovanje

⁴⁹ Primorje – na pol pota v ligo, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 31a, 6. 2. 1933, str. 5; Primorje: Ilirija 2:1 (0:1), *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 31a, 6. 2. 1933, str. 5; Dvoboj Primorje: Ilirija, *Ponedeljski Slovenec*, št. 6, 6. 2. 1933, str. 2.

⁵⁰ ASK Primorje v nacionalni ligi, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 43a, 20. 2. 1933, str. 5; Primorje: Ilirija 3:2 (3:1), *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 43a, 20. 2. 1933, str. 5.

moramo na žalost beležiti in to se pokaže v tem slabši luči, s čim boljšim moštvom iz kake druge podzveze igramo, da kakega boljšega inozemskega moštva niti ne omenjamo.»⁵¹

Slika 6: Moštvo SK Ilirije iz leta 1925.
Vir: Privatni arhiv Nebojše Jakovljevića (Subotica, Srbija).

VELIKA KRIZA ZELENO-BELIH IN PRESENETLJIVA ZDRUŽITEV NOGOMETNIH SEKCIJ ILIRIJE IN PRIMORJA

Za Ilirijo se je z izpadom v kvalifikacijah za vstop v končnico zveznega prvenstva začela strma pot navzdol, ki se je nadaljevala še istega leta z izgubo igrišča ob Celovski cesti, ki je bilo skoraj desetletje in pol dom ilirijanov. Kozlerji so se odločili, da bodo travnik prodali, kar je Iliriji povzročilo hude težave, saj je bil s tem dejanjem ogrožen obstoj nogometne sekcije. Ilirija si je nadomestila med drugim iskala tudi s tem, da se je poskušala pogoditi z upravo zadruga Stadion, ki je bila v klerikalnih rokah, da bi smela na njenem prostoru (na današnjem Centralnem stadionu za Bežigradom) urediti igrišče. Med obema stranema je prišlo do okvirnega dogovora glede najemnine in Stanko Bloudek je kmalu, še brez podpisane pogodbe, začel na lastne stroške urejati igrišče in tribune.⁵² Ilirija je tako svojo prvo tekmo za Bežigradom odigrala 3. junija 1934 proti mariborskemu SK Železničar, prvi strelec ilirijanov na novem

⁵¹ Primorje: Ilirija 3:2 (3:1): ASK Primorje predstavnik slov. nogometa v državnem prvenstvu, *Ponedeljski Slovenec*, št. 8, 20. 2. 1933, str. 2.

⁵² Stepišnik, *50 let ustanovitve vodstvene nogometne organizacije na Slovenskem*, str. 23.

igrišču pa je bil Jug.⁵³ Ilirijani so na novem igrišču odigrali tudi kvalifikacije za vstop v končnico državnega prvenstva (v kvalifikacijah so nastopali AŠK Primorje, 1. HŠK Građanski, HAŠK in SK Ilirija, ilirijani pa so na koncu osvojili zadnje mesto v skupini), nato pa se je že oktobra istega leta ponovno zapletlo.⁵⁴ Uprava zadruge Stadion je želela imeti višjo najemnino, na kar pa ilirijani niso hoteli pristati. Po besedah Stepišnika je šlo pri tem za klasičen primer političnega izsiljevanja; uprava zadruge Stadion je bila pripravljena podpisati dolgoročno najemno pogodbo z Ilirijo samo v primeru, če bi le-ta bila pripravljena slediti klerikalni politiki. Katoliški tabor je tako želel dobiti Ilirijo pod svoje okrilje, ko pa mu to ni uspelo, se je spor odrazil v nenormalno visokih najemninah.⁵⁵ Ilirijani so tako ponovno postali brezdomci (tekme so igrali na različnih lokacijah v mestu, največkrat na stadionu Hermesa v Šiški), kar je še dodatno ohromilo kakršen koli klubski napredek in ponovno postavilo pod vprašaj nadaljnji obstoj nogometne sekcije. Stanko Bloudek je o zadnjem obdobju obstoja Ilirijine nogometne sekcije povedal naslednje: *»Sekcija je bila v latentni krizi pravzaprav že odkar smo izgubili staro igrišče ob Celovski cesti, brezupen pa je postajal njen položaj, ko se je izjalovil poskus s stadionom – za SK Ilirijo zelo drag in boleč poskus! – in so propadla prizadevanja za pridobitev drugega igrišča. Njen položaj je bil tem slabši, ker je bila pri sistemu, ki ga izvajajo dan danes takozvani vodilni klubi v državi – in SK Ilirija je na vsak način hotela biti med vodilnimi klubi – vsako leto brez stroškov za igrišče pasivna za 40.000 do 50.000 Din. Največji del teh primanjkljajev in vsi stroški za igrišče (najemnina in vzdrževanje) so tako padli na breme kluba.«*⁵⁶

Naslednji žebelj v krsto Ilirijinih ambicij je predstavljala poteza vodstva Jugoslovanske nogometne zveze, ki je približno v tem času legalizirala pogodbeno razmerja med klubi in igralci; v vrhu Jugoslovanske nogometne zveze so tako že od leta 1935 začeli uradno dovoljevati prikrito obliko profesionalizma z mnenjem, da so klubi »smeli«⁵⁷ igralcem plačevati štipendije, kadar so slednji bili v finančni stiski, v zameno pa so se ti morali obvezati, da kluba določen čas ne bodo zapustili. Jasno je bilo, da niti Ilirija in niti Primorje nista imela denarja za takšne »štipendije«, zato je bila povsem pričakovana poteza Ilirijinih odbornikov,⁵⁷ ki so na rednem klubskem občnem zboru konec februarja

⁵³ Ilirija: *Železničar* 4:4 (1:3), *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 125a, 4. 6. 1934, str. 5.

⁵⁴ Preveč je bilo golov, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 231a, 8. 10. 1934, str. 5.

⁵⁵ Stepišnik, *50 let ustanovitve vodstvene nogometne organizacije na Slovenskem*, str. 23–24; Matjaž in Mankica Kranjec, *Ilirija za vedno*, ND Ilirija (Ljubljana, 2011), str. 40 (dalje: Kranjec, *Ilirija za vedno*).

⁵⁶ Stanko Bloudek, *Sportni klub Ilirija v 11. olimpijskem letu 1936*, Sportni klub Ilirija (Ljubljana, 1936), str. 11 (dalje: Bloudek, *Sportni klub Ilirija v 11. olimpijskem letu 1936*).

⁵⁷ Sport, *Jutro*, št. 42, 20. 2. 1936, str. 5; Občni zbor SK Ilirije, *Jutro*, št. 43, 21. 2. 1936, str. 7.

1936 odklonili uvedbo profesionalizma v Ilirijino nogometno sekcijo.⁵⁸ Bloudek pri tem navaja, da so se dogodki po omenjeni seji začeli naglo odvijati: »Z okrnjenim moštvom smo po vrsti izgubili podsavezne prvenstvene tekme, prepustili nekatere brez igre nasprotnikom in se našli na zadnjem mestu tabele«, ter nadaljuje, »sporedno so dozorela tudi pogajanja za združitev naše sekcije z nogometno sekcijo SK Primorja v nov nogometni klub »Ljubljana«, za katero se je zavzemala tudi večina našega starešinstva.«⁵⁹

Slika 7: Inženir Stanko Bloudek (1890–1959), pogosto imenovan tudi »oče slovenskega športa«. Vir: Stepišnik, *Stanko Bloudek*, str. 6.

Vrhunec pa je zapleteni položaj dosegel 16. februarja 1936 na prvenstveni tekmi proti večnemu rivalu AŠK Primorje, ki je bila v 65. minuti pri rezultatu 1 : 0 v korist primorjanov zaradi vsesplošnega kaosa na igrišču prekinjena. Šlo je za izredno živčno tekmo z veliko grobe igre, edini zadetek na tekmi pa je dosegel Pepček Bertoncelj iz enajstmetrovke, ki jo je sodnik dosodil po grobem prekršku nad njim v kazenskem prostoru Ilirije. Ko je sodnik Jokšič v 65. minuti po še enem prekršku nad legendarnim Pepčkom ponovno pokazal na belo točko in pri tem še izključil branilca *zeleno-belih* Ludvika »Luceja« Žitnika, je ilirijanom dokončno prekipelo. Ilirijani so Pepčku fizično preprečili

⁵⁸ Bloudek, *Sportni klub Ilirija v 11. olimpijskem letu 1936*, str. 12; Stepišnik, *50 let ustanovitve vodstvene nogometne organizacije na Slovenskem*, str. 32.

⁵⁹ Prav tam.

izvajanje enajstmetrovke, prišlo je do vsesplošnega prerivanja in sodniku ni preostalo nič drugega, kot da tekmo prekine. Vendar neljubih scen s tem še ni bilo konec; ob vhodu v kabino je nato za nameček še nekdo iz občinstva udaril igralca Primorja Vinka Juga, ki je od udarca krvav padel na tla. Okoliščine so praktično v istem trenutku ušle nadzoru in prerasle v vsesplošni pretep, ki ga je prekinilo šele posredovanje žandarjev na konjih.⁶⁰

Časnik *Jutro* je naslednji dan ostro obsodil izgrede na igrišču in na svojih straneh zapisal, »da fakinaži, ki izkorišča take napete momente, ni mesta na sportnih prostorih«,⁶¹ Slovenec pa se je pri tem upravičeno spraševal: »Kje je krivda? Ali na sodniku, ali na posameznih igralcih, ali pa na prenapetem občinstvu, ali – smrdi riba pri glavi? To se izprašujemo in čakamo, kako bo zadevo rešila zelena miza.«⁶² Dogodki so imeli seveda svoj tretji polčas za zeleno mizo, kjer je Ilirijane doletela resnično visoka kazen; vodstvo Ljubljanske nogometne podzveze je že nekaj dni za tem svojemu odboru predlagalo, da se zeleno-beli kaznujejo kar po dveh točkah kazenskega zakonika (67. točka, ki je pomenila suspenz celotnega Ilirijinega moštva za dobo 1–12 mesecev, ter 23. točka, ki je pomenila suspenz za še dodatnih 3–6 mesecev), kar je pomenilo, da SK Ilirija vsaj leto dni ne bi mogla igrati uradnih nogometnih tekem.⁶³ Na koncu je bilo celotno prvo moštvo Ilirije kaznovano po 23. točki kazenskega pravilnika za dobo treh mesecev, kar pa je vseeno pomenilo, da je Iliriji že vnaprej odvzeta možnost, da bi se kvalificirala v državno ligo.⁶⁴

Kljub vsemu pa tekma proti AŠK Primorje ni bila zadnja v klubski zgodovini. Slednjo so ilirijani odigrali teden dni kasneje, natančneje 23. februarja 1936, proti mestnemu tekmeču SK Hermes na igrišču v Šiški.⁶⁵ Moštvi sta tekmo odigrali pred »reci in piši« mizernimi 40 (!) gledalci, močno oslabljeni Iliriji (celotno prvo moštvo je bilo zaradi dogodkov na zadnji tekmi med Primorjem in Ilirijo suspendirano, zato so ilirijani nastopili v postavi, ki je bila kombinacija mladincev in veteranov: Malič – Dado, Žitnik II – Bogme, Ice, Joško – Smerdu, Kveder, Aljančič, Doberlet,⁶⁶ Erber) pa na tekmi pričakovano ni uspelo iztržiti kaj več kot visok poraz s 4:0.⁶⁷

⁶⁰ Primorje: Ilirija 1:0, *Ponedeljski Slovenec*, št. 7, 17. 2. 1936, str. 3.

⁶¹ Primorje: Ilirija 1:0, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 39a, 17. 2. 1936, str. 3.

⁶² Primorje: Ilirija 1:0, *Ponedeljski Slovenec*, št. 7, 17. 2. 1936, str. 3.

⁶³ Službene objave LNP, *Jutro*, št. 50, 29. 2. 1936, str. 7.

⁶⁴ Službene objave LNP, *Jutro*, št. 83, 8. 4. 1936, str. 7.

⁶⁵ Danes Ilirija: Hermes, *Jutro*, št. 45, 23. 2. 1936, str. 13.

⁶⁶ Arhiv Jugoslavije, fond FSJ, škatla K-110 (Slovenija), Nogometna podzveza Ljubljana, Predlog za priznanje: Miodrag Doberlet.

⁶⁷ Hermes: Ilirija 4:0 (1:0), *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 45a, 24. 2. 1936, str. 3; Hermes: Ilirija 4:0 (1:0), *Ponedeljski Slovenec*, št. 8, 24. 2. 1936, str. 3.

Tako pri SK Iliriji kot tudi pri AŠK Primorje so vedeli, da tako ne gre več naprej. Časnik *Jutro* je kot prvi 5. marca 1936 na svojih straneh objavil senzacionalno vest, da se v Ljubljani snuje nov nogometni klub: »Kakor doznavamo iz poučenih krogov, pripravljajo dosedANJI voditelji ljubljanskega nogometnega športa, ki delujejo v obeh velikih klubih Iliriji in Primorju, ustanovitev novega skupnega kluba. Zamisel o enotnem ljubljanskem klubu ni nova. Pojavila se je že pred leti in se je nato o njej pri vsaki bolj kritični situaciji v našem nogometu znova razpravljalo. Naši nogometaši prihajajo vedno bolj do prepričanja, da je v naših razmerah potreben tak klub, ki bi dostojno reprezentiral ljubljanski nogomet ter mogel postaviti proti Zagrebu in Beogradu enakovredna moštva.«⁶⁸

Ilirija, izčrpana finančno in tudi moralno, se je zavedala, da ne more več slediti širšemu jugoslovanskemu nogometnemu razvoju;⁶⁹ tako je upravni odbor po nekaj žolčnih sejah v kavarni Emona (slednja se je nahajala v pritličnih prostorih stavbe na vogalu sedanje Slovenske ceste in Cankarjeve ulice v Ljubljani) marca 1936 sklenil,⁷⁰ da razpusti svojo nogometno sekcijo.⁷¹ Stanko Bloudek je o tej potezi povedal naslednje: »Upravni odbor, ki je imel na izbiro: ali opustiti nogometno sekcijo – ali pa dopustiti, da nogometna sekcija finančno upropasti ves klub, se je odločil za manjše zlo.«⁷² Upravni odbor je še isti mesec na plenarni seji odobril združitev nogometnih sekcij Ilirije in Primorja ter najavil izstop Ilirije iz Jugoslovanske nogometne zveze, na temeljih AŠK Primorje (ki je bil podobno kot Ilirija finančno in moralno povsem izčrpan klub) pa je bila ustanovljena SK Ljubljana, ki je nato v naslednjih letih igrala glavno vlogo v ljubljanskem in slovenskem nogometu.⁷³

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Jugoslavije, fond Dvor Kraljevine Jugoslavije, škatla 74 (Kancelarija kralja), Akademski športni klub Primorje: prošnja na Njeg. Vel. Kralja Petra II. za sprejem pokroviteljstva proslave 15 letnice obstoja.

Arhiv Jugoslavije, fond Dvor Kraljevine Jugoslavije, škatla 74 (Kancelarija kralja), dokument 412 – AŠK Primorje.

⁶⁸ Važen preobrat v našem nogometu?, *Jutro*, št. 54, 5. 3. 1936, str. 5.

⁶⁹ Stepišnik, *50 let ustanovitve vodstvene nogometne organizacije na Slovenskem*, str. 32.

⁷⁰ Sport, *Jutro*, št. 46, 25. 2. 1936, str. 7; S. K. Ilirija, *Jutro*, št. 47, 26. 2. 1936, str. 7; S. K. Ilirija, *Jutro*, št. 52, 3. 3. 1936, str. 7; Službene objave LNP, *Jutro*, št. 56, 7. 3. 1936, str. 7; S. K. Ilirija, *Jutro*, št. 58, 10. 3. 1936, str. 7.

⁷¹ Hermes se drži dobro, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 57, 9. 3. 1936, str. 3.

⁷² Bloudek, *Sportni klub Ilirija v 11. olimpijskem letu 1936*, str. 12.

⁷³ Ustanovni občni zbor SK Ljubljana, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 97a, 27. 4. 1936, str. 3.

Arhiv Jugoslavije, fond Dvor Kraljevine Jugoslavije, škatla 74 (Kancelarija kralja), dokument 413 – AŠK Primorje.

Arhiv Jugoslavije, fond Dvor Kraljevine Jugoslavije, škatla 74 (Kancelarija kralja), dokument 414 – AŠK Primorje – podatki.

Arhiv Jugoslavije, fond Fudbalski savez Jugoslavije, škatla K-110 (Slovenija), Nogometna podzveza Ljubljana, Splošni vprašalnik.

Arhiv Jugoslavije, fond Fudbalski savez Jugoslavije, škatla K-110 (Slovenija), Nogometna podzveza Ljubljana, Predlog za priznanje: Miodrag Doberlet.

Privatni arhiv Nebojše Jakovljevića (Subotica, Srbija).

Časniki

Ilustrirani Slovenec, Ljubljana

Jutro, Ljubljana

Jutro: ponedeljska izdaja, Ljubljana

Laibacher Zeitung, Ljubljana

Marburger Zeitung, Maribor

Politika, Beograd

Ponedeljek, Ljubljana

Ponedeljski Slovenec, Ljubljana

Slovenec, Ljubljana

Slovenski narod, Ljubljana

Slovenski sport, Ljubljana

Sport, Ljubljana

Sportni list, Ljubljana

Sportske novosti, Zagreb

Vreme, Beograd

Internetni viri

<https://www.rtv slo.si/kultura/razglednice-preteklosti/zacetno-poglavje-slovenske-nogometne-pravljice/308645> (pridobljeno: 8. 1. 2017).

Literatura

Borut Batagelj, Od skokov k poletom: začetki smučarskih skokov na Slovenskem in uveljavitev Planice v času med obema vojnama. *Zgodovinski časopis* 57, št. 3–4 (2003), str. 379–430.

Evgen Bergant, *Zveza športnih društev Slovan 1913–2013*. Zveza športnih društev Slovan, Ljubljana, 2013.

Stanko Bloudek, *Sportni klub Ilirija v 11. olimpijskem letu 1936*. Sportni klub Ilirija, Ljubljana, 1936.

Janez Cvirn, Jure Gašparič, Neizbežnost razpada Habsburške monarhije – slovenski pogled. *Studia Historica Slovenica* 5, št. 1–2–3 (2005), str. 443–456.

Matjaž Kranjec, Mankica Kranjec, *Ilirija za vedno*. ND Ilirija, Ljubljana, 2011.

Tomaž Pavlin, Šport v Kozlerjevem vrtu: razvoj športnih igrišč pod Cekinovim gradom in ob njem. *Kronika* 55, št. 3 (2007), str. 470.

Tomaž Pavlin, Včeraj bi bil tudi Napoleon lahko ponosen na svojo Ilirijo. *Zgodovina za vse* 8, št. 2 (2001), str. 54.

Drago Stepišnik, *50 let ustanovitve vodstvene nogometne organizacije na Slovenskem*. Nogometna zveza Slovenije, Ljubljana, 1970.

Drago Stepišnik, *Stanko Bloudek*. Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1971.

SK ILIRIJA – THE GREEN-WHITE STAR OF THE SLOVENE FOOTBALL IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY (1911–1936)

Summary

SK Ilirija was definitely the biggest, the most successful, and in every way, the most dominant Slovene football club in the first half of the 20th century. The club had (for that times) visionary strategy of club activities and it set solid foundations for the future football development in our area. *SK Ilirija* with Evgen Betetto as its head was the main initiator for establishing a forum with all football clubs of the Slovene lands. It was by the *Ilirijans* merit that on 24th April 1920 the umbrella Slovene football body – the Ljubljana football subdivision – was established. Some real legends of the Slovene football used to play for *Ilirija*: the central name of the Slovene football in the first half of the last century, Evgen Betetto – an excellent goalkeeper, known for his extraordinary reflexes; Stane Pelan – a record holder in the number of championship matches played; Hugo Beltram – the only Slovene member of the Yugoslav football team at its premiere match in the Olympic Games in Antwerp in 1920; Stanko Tavčar – one of the best Slovene forwards of all times, who played more than 300 times in the green-white *Ilirija* kit; Oto Oman – the most important and the best player in the pre-war *Ilirija*, who at the peak of his career transferred to BASK in Belgrade; Sandi Lah; the famous Zupančič brothers: Janez, Gabrijel and Lado Zupančič; and the excellent left wing Mirko “Inke” Pevalek (later on a well-known sports reporter), as well as many other excellent players. *SK Ilirija* had its most fruitful years between 1919 and 1927. *Ilirijans* were between 1920–1927 (spring and autumn season of 1920, and in the seasons 1921, 1921–1922, 1922–1923, 1923–1924, 1924–1925, 1925–1926 and 1926–1927)

nine times in a row champions of the Ljubljana subdivision. They were also champions in the seasons 1929–1930, 1931–1932, 1933–1934 and 1934–1935. In 1923, 1924, 1925, 1926 and 1927, *SK Ilirija* participated as the Slovene football star in the finals of the Kingdom of Yugoslavia championship. In these final matches, the *Ilirijans* were mostly uncompetitive; they achieved the only visible success in 1927, when they qualified for the endgames of the federal championship by sensational wining against the 1. *HŠK Građanski* from Zagreb 5-0. The unprincipled, unsportsmanlike and therefore highly damaging rivalry between *SK Ilirija* and *AŠK Primorje* drove the Ljubljana football to the edge in 1936, and all the other Slovene clubs felt the consequences. *Ilirija*, financially and morally exhausted, was aware of not being able to follow the Yugoslav football development. In March 1936, the steering committee therefore decided to dissolve its football section. In the same month, the committee agreed on merging the *Ilirija* and *Primorje* football sections. They also announced *Ilirija*'s withdrawal from the Yugoslav Football Association. Based on *AŠK Primorje* the *SK Ljubljana* was established, which in the following years played the major role in Ljubljana and Slovene football.

SK ILIRIJA – DAS GRÜN-WEISSE PARADEPFERD DES SLOWENISCHEN FUßBALL IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 20. JAHRHUNDERTS (1911–1936)

Zusammenfassung

SK Ilirija war der größte, der erfolgreichste und in jeder Hinsicht der dominanteste slowenische Fußballklub der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, der mit seiner (für die damalige Zeit) visionären Strategie der Klubaktivitäten solide Grundlagen für die Weiterentwicklung des Fußballs in unserer Region schuf. *SK Ilirija*, mit Evgen Betetto als Leiter, war der Hauptinitiator der Idee für die Errichtung eines Forums, in dem alle Fußballklubs aus den slowenischen Ländern Mitglieder wären. Die „*Ilirijanen*“ waren auch dafür verdienstvoll, dass es am 24. April 1920 zur Entstehung der Dachorganisation des slowenischen Fußballs – des Ljubljanaer/Laibacher Fußballsubverbands kam. In *Ilirija* spielten einige richtige Legenden des slowenischen Fußballs: der zentrale Name des slowenischen Fußballs in der ersten Hälfte des vorigen Jahrhunderts, Evgen Betetto – ausgezeichnete Torwart, der für seine ausgezeichnete Reflexe bekannt war; Stane Pelan – Rekordhalter in der Zahl der Auftritte in den Meisterschaftsspielen; Hugo Beltram – der einzige slowenische Mitglied in der jugoslawischen Fußballmannschaft bei ihrem ersten Spiel an den olympischen Spielen in Antwerpen im Jahr 1920; Stanko Tavčar – einer der besten slowenischen Stürmer aller Zeiten, der gleichzeitig mehr als dreihundertmal in dem grün-weißen Trikot des *SK Ilirija* spielte; Oto Oman – der angesehenste und beste Spieler *Ilirijas* vor dem Krieg, der später am Höhepunkt seiner Karriere zum *BASK* in Belgrad übertrat; Sandi Lah; die berühmten Brüder Janez, Gabrijel und Lado Zupančič; der ausgezeichnete linke Flügelspieler Mirko „Inke“ Pevalek (später ein bekannter Sportjournalist) und noch viele andere ausgezeichnete Fußballer. *SK Ilirija* hatte die fruchtbarsten Jahre in seiner Klubgeschichte zwischen 1919 und 1927. Die „*Ilirijanen*“ waren so zwischen 1920 und 1927 (Frühlings- und Herbstsaison 1920 sowie in den Saisons 1921, 1921–1922, 1922–1923, 1923–1924, 1924–1925, 1925–1926 und 1926–1927) neunmal nacheinander Meister des Ljubljanaer/Laibacher Fußballsubverbandes. Meister waren sie auch in den Saisons 1929–1930, 1931–1932, 1933–1934 und 1934–1935. *SK Ilirija* nahm als Parade Pferd des slowenischen Fußballs in den Jahren 1923, 1924, 1925, 1926 und 1927 in den Endspielen für den Meister des Königreichs Jugoslawien teil. In der jugoslawischen Konkurrenz waren die „*Ilirianen*“ in finalen Spielen in der Regel nicht erfolgreich; den einzigen richtigen Erfolg erreichten sie im Jahr 1927,

als sie in der Qualifikationsrunde für die Endspiele zu Hause den Zagreber Fußballverein *1. HŠK Gradanski* sogar mit 5:0 besiegten. Der prinzipienlose, unsportliche und deswegen extrem schadenhafte Kampf zwischen den Klubs *SK Ilirija* und *AŠK Primorje* führte den Ljubljanaer/Laibacher Fußball im Jahr 1936 bis am Rande des Abgrunds, was auch andere Klubs zu spüren bekamen. *Ilirija*, finanziell und moralisch ausgeschöpft, war sich bewusst, dass sie mit der Entwicklung des jugoslawischen Fußballs nicht mehr Schritt halten kann. Der Verwaltungsausschuss entschied also im März 1936, die Fußballsektion aufzulösen. Noch im gleichen Monat genehmigte der Verwaltungsausschuss die Vereinigung der Fußballsektionen von *Ilirija* und *Primorje* und teilte den Austritt *Ilirijas* aus dem Jugoslawischen Fußballverband mit. Auf der Grundlage von *AŠK Primorje* wurde *SK Ljubljana* gegründet, der in den folgenden Jahren die Hauptrolle im Ljubljanaer/Laibacher und slowenischen Fußball spielte.

Dr. Milan Gorišek – ponosni sokol, ki je poletel nad Lenartom (ob 60-letnici smrti)

Marjan Toš*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 929Gorišek M.

Marjan Toš: Dr. Milan Gorišek – ponosni sokol, ki je poletel nad Lenartom (ob 60-letnici smrti). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 88=53(2017), 2–3, str. 93–113

Dr. Milan Gorišek se je rodil v meščanski družini 1. septembra 1878 v Celju. Bil je poročen s hčerko slovenskega deželnega poslanca Franja Robiča iz Limbuša. Pravo je študiral v Pragi, kjer je leta 1902 tudi promoviral. Poklicno pot je začel v Mariboru, a je kmalu odšel v Lenart, kjer je ostal vse do aprilske okupacije Jugoslavije leta 1941. V Lenartu je prinesel mnoge napredne ideje in se je nenehno zavzemal za krepitev slovenstva ter za slovenski značaj trga. Bil je med vodilnimi sokolskimi delavci pri Lenartu in pomemben funkcionar mariborske sokolske župe. Nekaj časa je bil tudi lenarški župan in je skrbel za gospodarski napredek trga in okolice. Vidno vlogo je odigral v prevratnih letih 1918/1919, ko je generalu Maistru in njegovi slovenski vojski pomagal z živežem in predvsem z denarjem iz lenarške hranilnice.¹ V Lenartu je ostal vse do aprilske okupacije Jugoslavije leta 1941.

Ključne besede: Gorišek, Polič, Ilaunig, Aubl, Štupica, Lenart, Sokol, sokolsko društvo

* Marjan Toš, doktor zgodovinskih znanosti, zgodovinar in publicist, SI – 2230 Lenart v Slovenskih goricah, marjan.tos@gmail.com

¹ Marjan Toš, Ob 100-letnici sokolstva v Lenartu, Sokolsko društvo Lenart, v: *Zbornik, Športno društvo Lenart*, Lenart 2008, 13–14. V prevratnih časih 1918/1919 je dr. Gorišek tesno sodeloval s podpredsednikom Narodnega sveta (NS) za Štajersko dr. Franjem Rosino, ki je bil njegov svak.

1.01 Original Scientific Article

UDC 929Gorišek M.

Marjan Toš: Milan Gorišek, Ph.D. – A Proud “Sokol”, Who Flew above Lenart (at the 60th Death Anniversary). Review for History and Ethnography, Maribor 88=53(2017), 2–3, pp. 93–113

Milan Gorišek, Ph.D., was born in a bourgeoisie family on 1st September 1878 in Celje. He was married to a daughter of a Slovene provincial representative, Franjo Robič, from Limbuš. He studied law in Prague, where he reached his Ph.D. in 1902. His professional path began in Maribor, but he soon left for Lenart, where he stayed until the occupation of Yugoslavia in April 1941. He brought many innovative ideas to Lenart and he constantly strived for strengthening of the Slovenehood and the Slovene character of the market town. Gorišek was among the leading “Sokol” activists in Lenart and an important official of the Maribor “Sokol” community. He was also the mayor of Lenart and he took care of the economic development of the market place and its surroundings. He also played an important role in the overthrow years 1918/1919, when he helped General Maister and his Slovene army with provisions and mostly with money from the Lenart savings bank. He stayed in Lenart until the occupation of Yugoslavia in April 1941.

Key words: Gorišek, Polič, Ilaunig, Aubl, Štupica, Lenart, “Sokol”, “Sokol” community

DUŠA NARODNOSTNEGA ŽIVLJENJA PRI LENARTU PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

Dr. Milan Gorišek je prišel v Lenart leta 1904 kot koncipient k zavednemu slovenskemu odvetniku Janku Leščniku. Že 1. januarja 1910 se je osamosvojil in odprl svojo odvetniško pisarno, v kateri je uspešno uradoval vse do aprila 1941. V njegovi pisarni so bili vsi sodelavci zavedni Slovenci in aktivni podporniki narodnostnega gibanja v trgu Sv. Lenarta v Slovenskih goricah. Kot se je rada spominjala Goriškova hčerka Majda, por. Dougan, je bil Gorišku najbolj zvest in najtrdnější podpornik domačin iz Zimice, razgledani kmečki sin Davorin Polič. Med njima se je razvilo tudi veliko prijateljstvo, ki sta ga utrjevala tudi z aktivnim sodelovanjem pri Sokolskem društvu Lenart. V njem je po letu 1908 prišla do izraza Goriškova velika organizacijska vnema in slovenski narodni ponos, s katerima je navduševal mnoge mlajše sodelavce, člane Sokola in njihove podpornike po okoliških vaseh. Uspešno je deloval tudi kot odvetnik, pri čemer je zanimivo, da se je v glavnem izogibal primerov s področja kazenskega prava in se uveljavil kot dober odvetnik za področje civilnega prava (premičnine in nepremičnine, lastniški in sosedski spori). To problematiko je odlično obvladal in se kot zelo dober odvetnik uveljavil v odvetniški srenji daleč naokoli. V zameno za neplačane odvetniške storitve je včasih jemal posestva ali dele posestev malih kmetov, ki so se radi tožarili in seveda tožbe pogosto izgubljali. To je ostala edina zamera na njegov račun,

saj si je sicer ustvaril velik družbeni in javni ugled in je bil tudi prepoznavna in spoštovana moralna avtoriteta v kraju in v širšem prostoru osrednjih Slovenskih goric zlasti zaradi svoje globoke narodne zavednosti in odločnosti, ki so mu jo priznavali tudi politični nasprotniki. »Dr. Gorišek je bil skozi in skozi Slovenec, mož simpatične postave. Njegovo mišljenje je vseskozi narodno prežeto z edino idejo povsod pomagati slovenskemu narodu v javnosti do veljave. V osebnem občevanju je bil ljubezniv, pri vsem šaljiv in izreden pevec. Njegova gospa je bila skrajno nacionalna, ukazovalna ženska. Imponira pa njeno trdno slovensko prepričanje, ki je neomajno jekleno in sovraži vse, kar je nemško.«.² V mariborski sokolski župi, v kateri je imel pomembne funkcije, je po prvi svetovni vojni kmalu postal eden najbolj prepoznavnih sokolskih funkcionarjev. K temu je nekoliko pripomoglo tudi svaštvo s starostjo te župe, z dr. Franjem Rosino. Kmalu po prihodu v Lenart se je Gorišek začel ukvarjati z ustanavljanjem hranilnice in posojilnice, kar je bilo v kontekstu širših prizadevanj narodno zavednih krogov pred prvo svetovno vojno na Štajerskem. Narodnjaki³ so si namreč prizadevali, da bi »preprosto ljudstvo« iztrgali nemškemu kapitalu, ki je bil tudi pri Lenartu v primerjavi s slovenskim izredno močan. Ekonomska moč trških Nemcev je bila v primerjavi z revnim kmečkim zaledjem tisti element, ki je slovenstvo dodatno oviral pri doseganju narodnostnih ciljev. Gorišek se je skupaj z najtesnejšimi sodelavci tega dobro zavedal in je zato podpiral nastanek slovenskega denarnega zavoda.⁴ Že leta 1907 mu je s pomočjo Leščnika, Poliča ter še nekaterih podpornikov uspelo ustanoviti **Glavno hranilnico in posojilnico Slovenskih goric** kot družbo z neomejeno zavezo. Ta denarni zavod se je kmalu okreplil in je postal pomemben podporni steber slovenstvu. Razen pomoči gospodarstvu (obrnitnikom in še zlasti kmetom) je lenarška Glavna hranilnica in posojilnica izdatno pomagala tudi kulturnim društvom. Po ustanovitvi društva Sokol⁵ leta 1908 je

² Ožbolt Ilaunig, *Moje življenje*, Lenart 2016, (73–74); odslej Ilaunig. V zgodnjih zapisih v avtobiografiji *Moje življenje* Ilaunig uporablja za dr. Goriška ime Emil. Kasneje dosledno uporablja ime dr. Milan Gorišek.

³ Narodno napredna stranka – NNS (liberalci), v kateri je bil vodilni politik ljubljanski odvetnik in pisatelj dr. Ivan Tavčar (1851–1923). NNS je očitala katoliškim narodnjakom, da delujejo v skladu z interesi papeške kurije, ne pa slovenskega naroda. Njihovo glasilo je bil časopis *Slovenski narod* (Prim. Andrej Rahten, *Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu*, Celje 2001, 15–16).

⁴ Pri Lenartu sta dalj časa delovala nemško posojilno društvo (Vorscussverein) in okrajna posojilnica, ki je v osemdesetih letih 19. stoletja prišla v slovenske roke, na začetku 20. stoletja pa se je že soočila z velikimi gospodarskimi težavami, ki so se nenehno stopnjevale.

⁵ Pobudnik za ustanovitev društva je bil notar Franjo Štupica, ki pa je iz društva kmalu izstopil in zato je vso pobudo prevzel dr. Gorišek. Notar Franjo Štupica je bil Maistrov mladostni prijatelj in trikrat njegov gostitelj na Zavrhu, kjer je imel svojo vilo z bogato vinsko kletjo in lepo urejene vinograde.

podpirala tudi njegovo dejavnost, a je društvo kmalu postalo najpomembnejši nosilec narodnostnega, javnega, kulturno-prosvetnega in športnega življenja v kraju. Sokol je skrbel tudi za živahno družabno življenje v kraju, organizirali so popularne veselice, na katerih se po pripovedovanju Goriškove hčerke Majde Dougan nihče nikoli ni pretepal. Na teh veselicah so radi postregli z vročimi hrenovkami in toplimi žemljicami, za katere je poskrbela Goriškova soproga s služinčadjo. Pred prvo svetovno vojno je bil Sokol tudi politično vplivna organizacija, v kateri je prevladovala liberalna ideja. Sokoli so podpirali tudi nastanek jugoslovanske države. Zaradi privlačnih vsebin je društvo postajalo zanimivo tudi za mnoge kmečke fante iz okolice Lenarta. K Sokolu so pristopili mladi iz Lormanja, Radehove, iz Sv. Trojice, Sv. Ane, Gočove in še iz nekaterih krajev.

Slika 1: Dr. Milan Gorišek na sokolskem druženju pri Sv. Ani v Slovenskih goricah (arhiv družine Dougan).

LENARŠKI ŽUPAN, SOKOLSKI STAROSTA, GOSPODARSTVENIK IN DRUŠTVENI DELAVEC

Po ustanovitvi nove države SHS je kmalu sledilo razočaranje, zlasti zaradi agrarne reforme, saj so Nemci še naprej imeli v lasti veliko zemlje in mnogo vinogradov, ki so jih obdelovali slovenski viničarji. Gospodarske razmere niso bile ugodne, socialni položaj večine podeželskega prebivalstva pa se je nenehno slabšal, saj je bilo celotno območje izrazito agrarno. Dr. Gorišek je bil vnet podpornik nove jugoslovanske države in je kmalu postal nosilec liberalne politike v trgu in njegovi okolici. Ostal je najbolj vpliven in vodilen

sokolski funkcionar. Med obema vojnama je dal trgu Sv. Lenart svojstven pečat tudi kot lenarški župan. Skrbel je za razvoj trga in njegove okolice.⁶ Trg Sv. Lenart je relativno zgodaj dobil elektriko, čeprav so elektrifikaciji pod Goriškovim vodstvom mnogi tržani nasprotovali, češ »da bo pobrala preveč denarja«. Skrbel je tudi za gradnjo in vzdrževanje cest in pri tem večkrat naltel na velik odpor kmetov, ki so bili lastniki zemlje in niso dovolili, da bi ceste razširili. Tudi zato so bile mnoge ceste in javne poti zelo ovinkaste, saj so se morale izogniti ograjenim pašnikom za živino. Dr. Gorišek je bil izvoljen za župana leta 1925, potem ko je njegova lista zmagala na volitvah za občinski odbor (današnji občinski svet). Od 140 volivcev, ki so oddali svoj glas, jih je 66 volilo za Goriškovo listo, 36 pa za listo obrtno-delavske stranke, katere nosilec je bil sicer Goriškov podpornik, trgovec Srečko (Feliks) Krajnc. Goriškova lista je dobila 6 odbornikov (poleg dr. Goriška so bili v občinski odbor izvoljeni še gostilničar Recer,⁷ sodnik Čemer, Franc Žigert, Ignac Gumze in Anton Domšek). Krajnčeva lista je dobila tri odbornike (poleg Krajnca še Henrik Toplak in usnjar Peter Pernek).⁸

Za župana je bil izvoljen dr. Gorišek, za podžupana pa Srečko Krajnc. V čast novemu županu je bila 30. novembra 1925 v trgu Sv. Lenart baklada. Naslednje volitve v občinski odbor bi morale biti januarja 1929, vendar do njih ni prišlo zaradi napetega političnega položaja v državi. Kljub temu so bile za občinske volitve pripravljene kandidatne liste in začela se je celo predvolilna agitacija. Večinsko mnenje je bilo naklonjeno aktualnemu županu dr. Gorišku. Kronisti so zabeležili, da se je v času njegovega županovanja »pokazal vsestranski napredek v trgu: sprehajališče, olepšano sejmišče, obsežni občinski vrtovi, zeleni nasadi, poti in seveda električna razsvetljava. To so najboljši

⁶ Marjan Toš, Gonilna sila sokolskega društva, v: *Večer*, Maribor, 19. 1. 1995, str. 14. Takratni trg Sv. Lenart v Slovenskih goricah ni spadal med pomembnejša središča na Štajerskem, bil pa je upravno središče za osrednje Slovenske gorice.

⁷ Franc Recer je bil znani lenarški gostilničar in je vodil gostilno Lovski rog (kasnejšo gostilno »pri Jošku«) in jo je 8. januarja 1924 uredil celo kot hotel. Pred prvo svetovno vojno je bil Recer nekaj časa oskrbnik v graščini Hrastovec, ocenjen kot »vrli Slovenec, zelo simpatičnega značaja«.

⁸ Ilaunig, 250–252. Kot piše kronist Ilaunig, SLS na teh volitvah ni imela kandidata, ker se niso mogli sporazumeti okoli nosilca liste. Dr. Gorišek je bil po ustanovitvi nove Kraljevine SHS v Lenartu predsednik Jugoslovanske demokratske stranke (JDS), po političnem prepričanju je ostajal izrazit liberallec, tudi rojalist, naklonjen novi jugoslovanski državi in njenemu oblastnemu ustroju. JDS – Jugoslovanska demokratska stranka, ki so jo tvorili v glavnem liberalci iz nekdanje Narodno-napredne stranke. Po razcepu JDS leta 1924 se je večina liberalcev pridružila Pribičevičevi stranki, ki se je imenovala Samostojna demokratska stranka (SDS). Med njimi je bil do ustanovitve Jugoslovanske narodne stranke – JNS tudi dr. Milan Gorišek iz Lenarta.

in najbolj vidni rezultati županovanja dr. Goriška. To so uvideli tudi njegovi politični nasprotniki».⁹

Slika 2: Dr. Milan Gorišek, lenarški odvetnik, sokolski voditelj in vodilni liberalni politik med obema svetovnim vojnama pri Lenartu v Slovenskih goricah (arhiv Marjana Toša).

Za nosilca liste proti Gorišku se je trški opoziciji ponujal nekdanji župan Karol Aubl, ki pa po »prepričanju ni bil Slovenec«. Kljub temu so ga nekateri novi člani SLS¹⁰ podpirali in menili, da bi bil Aubl najprimernejši Goriškov

⁹ Ilaunig, 301 in *Koroški Slovenec*, št. 7, 1929. Kot na prejšnjih volitvah se tudi tokat niso mogli uskladiti in poenotiti glede nosilca liste.

¹⁰ Slovenska ljudska stranka – SLS je nastala leta 1905, ko se je Katoliška narodna stranka (KNS) 27. novembra tega leta preimenovala v Slovensko ljudsko stranko. Njen vodilni ideolog je bil dr. Ivan Šušteršič (1863–1925), ki je veljal tudi za mojstra parlamentarne taktike v dunajskem državnem zboru pred prvo svetovno vojno in je vseskozi odklanjal sodelovanje s slovenskimi liberalci zaradi svetovno nazorskih razlik. Po majskih državno zborskih volitvah leta 1907 je bil med štajerskimi poslanci SLS tudi veleposestnik Ivan Rošker iz Malne v Slovenskih goricah. Z Goriškom sta se dobro razumela.

protikandidat. In »bojno sredstvo« zoper naprednjake v trgu, posebno zoper Goriška. Ko je septembra 1935 prišla odločitev o komasaciji majhnih občin, je Gorišek vneto zagovarjal samostojnost trške občine Sv. Lenart. Sredi septembra 1935 je bil pri Lenartu ljudski tabor s shodom nove stranke JRZ.¹¹ Tega shoda se je udeležil minister brez listnice dr. Miha Krek. Na shodu je spregovoril tudi bivši narodni poslanec Franjo Žebot, udeleženci pa so glasno in odločno kritizirali ravnanje pristašev jugoslovanskega režima, še posebej dr. Goriška in dr. Senekoviča. Na njun račun so bili vsi govorniki še posebej kritični.¹² Župansko funkcijo je Gorišek opravljal do marca 1936, ko ga je takratni ban Dravske banovine (jugoslovanske Slovenije) dr. Marko Natlačen te funkcije razrešil. To je Goriška prizadelo in užalilo in zato bana Natlačen med njegovim kasnejšim obiskom v Slovenskih goricah ni želel niti pozdraviti, kaj šele, da bi se z njim rokoval. V imenu lenarškega Sokola ga je pozdravil njegov sin Milan. Kljub razrešitvi je Gorišek še naprej politično deloval, in to v JNS,¹³ zaradi osebne prizadetosti in užaljenosti pa se maja 1937 ni hotel udeležiti slovesnosti v počastitev 20-letnice Majniške deklaracije. To obletnico so pri Lenartu svečano proslavili z veliko povorko po trgu vse do Škrjančkovega gaja (gostilna Kirbiš) in do pokopališča, kjer je bilo veliko kresovanje. Svečani del je bil v središču Lenarta, kjer je množico nagovoril zdravnik dr. Ludvik Kramberger. Med kresovanjem pri pokopališču so se dolgo v noč razlegali klici »Živio, dr. Korošec in Živio, Slovenija!«.¹⁴ Se je pa Gorišek angažiral junija 1937, ko je Lenart obiskal načelnik JNS general Živković. Organiziral je sestanek z generalom in njegovimi sodelavci v gostilni Franca Arnuša »*Pri lovcu*«, kjer je bilo tudi svečano kosilo za visoke goste. Lenarški tržani nad obiskom niso bili ravno navdušeni, zastave so izobesili le Goriškovi privrženci in podporniki. Goste iz Beograda so poleg lenarških pripadnikov JNS pozdravili še Udo Wergles iz Sv. Jurija, Breznik od Svete Ane in Ernest Golob iz Svete Trojice. V zvezi s tem obiskom je zanimiva zabeležka dr. Ilauniga v njegovi avtobiografiji, češ da se »tiste čase ni rad več kazal v javnosti, saj se je po dolgoletnem političnem sporu z odvetnikom in lenarškim županom Milanom Goriškom bal fizičnega obračuna«. Zapisal je, da je »strupena sapa zajela cel trg ... Želim si kam drugam med druge ljudi, kjer je ljubezen in spoštovanje

¹¹ JRZ – Jugoslovanska radikalna zajednica, politična stranka, ki jo je jeseni 1934 izoblikoval predsednik jugoslovanske vlade Milan Stojadinović. V njo se je vključila večina politikov SLS.

¹² Ilaunig, 367.

¹³ Sedež te stranke v Lenartu je bil v gostišču Lovski rog (kasneje »Pri Jošku«), (Prim. Ilaunig 403). JNS – Jugoslovanska narodna stranka, ki je dobila to ime leta 1933, do takrat se je imenovala Samostojna kmetijska stranka – SKS in je predstavljala stranko slovenskih liberalcev na podeželju.

¹⁴ Ilaunig, 400.

enega pred drugim!»¹⁵ Ta zapis samo potrjuje politična nasprotja med Goriškom in Ilaunigom, ki se niso nikoli polegla, čeprav v službenih kontaktih na njuno sodelovanje niso vidno vplivala. Gorišek ni nikoli žalil sodniškega dostojanstva in pravnega znanja in tudi ni oporekal Ilaunigovi sodniški službi, pač pa mu je vedno zameril narodno omahljivost in neodločni značaj. Pri tem ni bil edini. V javnosti je tudi zaradi takšne držbe političnih nasprotnikov Ilaunig ohranil ugled in spoštovanje med ljudmi, saj je bil eden redkih slovenskih sodnikov, ki je celotno kariero preživel na lenarškem sodišču.¹⁶

Goriškova velika zasluga je vzpostavitev avtobusne povezave med Lenartom in Mariborom. Tega so bili veseli zlasti premožnejši tržani, ki so hitreje prišli na trg v bližnje večje mesto, kjer so prodajali različno blago in kmetijske pridelke. Avtobus je Gorišku občasno prinašal izgubo, a ga kljub temu ni ukinil. Najprej so imeli vozilo s parnim pogonom na drva, šele nato pa so uvedli promet z avtobusom na motorni pogon. Vozilo na paro je za vožnjo od Lenarta do Maribora porabilo veliko vrečo drv. Ko se je vozilo ustavilo na končni postaji v Mariboru, so morali peč ohladiti. Takrat se je po pripovedovanju očividcev običajno močno kadilo. Na prometno novost so ljudje sprva gledali z velikim nezaupanjem, prevoz z avtobusom se jim je zdel tudi drag. Zaradi hrupnega avtobusa na prašni makadamski cesti so pogosto podivjale konjske vprege, krave in voli pa si niti niso upali na srečanje z »motornim vozom«. Za avtobusni prevoz je skrbela Avtomobilska prometna družba Maribor – Zg. Radgona – Lenart kot »družba z omejeno zavezo s sedežem v Sv. Lenartu«. V register je bila vpisana 9. marca 1922. leta, poslovodji z enakimi pooblastili pa sta postala dr. Milan Gorišek, odvetnik, in Srečko Krajnc, trgovec od

¹⁵ Pokrajinski arhiv Maribor, fond. Ožbolt Ilaunig, *Moje življenje* I – XII in Mateja Ratej, *Markuzzijev madež*, Ljubljana 2017, str. 140. Avtorica je pripomnila, da Ilaunigova bojazen ni bila plod preganjave, temveč odmev razgretga političnega dogajanja na Slovenskem, ki je doseglo vrh s političnimi nemiri med slovensko turnejo predsednika Jugoslovanske nacionalne stranke Petra Živkovića, ko je na Prihovi pri Slovenskih Konjicah med napadom Živkovičevih pristašev na avtobus katoliških študentov umrl Rudolf Dolinar. V zvezi z ubojem je bil sredi junija 1937 odpeljan v Maribor na zaslišanje tudi sin lenarškega župana. Dr. Milan Gorišek tega leta ni bil več lenarški župan, zato njegov sin Milan ni bil več županov sin. Bil pa je zelo aktiven v Sokolu in tudi v JNS.

¹⁶ Med drugo svetovno vojno je Ilaunig izkazal politično zadržanost do narodnoosvobodilnega boja in upora proti okupatorju in ob tem zelo ostro obračunal z Goriškom in njegovim krogom lenarških narodno zavednih Slovencev, ki so bili med prvimi izgnanci leta 1941. Po njegovem si je Gorišek to »celo zaslužil«. O partizanih je Ilaunig zapisal, da »so to pojavi, ki nam dajo misliti« (prim. Mateja Ratej, *Markuzzijev madež*, Ljubljana 2017, str. 148. Avtorica dodaja, da mu druga jugoslovanska država kljub zadržani držbi do upora najbrž ne bi odrekla zaslug za lokalno skupnost, a je upokojeni lenarški sodnik pozimi 1945 umrl. Sam se z njeno oceno ne strinjam povsem in mislim, da bi Ilaunig čutil določene posledice).

Lenarta.¹⁷ Družbena pogodba je bila napisana 19. 1. 1922, koncesijska listina ministrstva za trgovino in industrijo, oddelka v Ljubljani, pa je bila v skladu z odlokom št. 6264/21 izdana 30. 8. 1921. Višina osnovne glavnice je znašala 701.000 K. Med družbeniki so bili dr. Milan Gorišek (225.000 K), Srečko Krajnc (225.000 K), Josip Šarec, trgovec iz Maribora (225.000 K) in Trška občina Sv. Lenart (26.000 K). Za trško občino Sv. Lenart so notarski zapis o njenem vstopu v omenjeno gospodarsko družbo potrdili Karol Aubl, posestnik in gostilničar kot župan trške občine Sv. Lenart ter njegova svetovalca dr. Ludvik Kramberger, lenarški zdravnik, in odvetnik dr. Andrej Veble. Notarski zapis je pripravil notar Fran (Franjo) Štupica.¹⁸ Avtomobilni prometni družbi se je s koncesijo odobrilo periodično prevažanje oseb z avtomobili na omenjeni progi, vendar zaradi slabega stanja nekaterih cestnih odsekov z nekaterimi omejitvami. Med njimi naj omenimo le dve vožnji dnevno v obeh smereh, pri čemer celotna obtežitev avtomobilov s potniki vred ni smela presegati 3.500 kg. Platišča vozil so morala biti opremljena z obroči iz gume, redno je bilo treba preizkušati zavorne naprave na vozilih, katerih največja hitrost je znašala 25 km/h oz. 30 km/h pri vozilih s pnevmatiko. V vaseh in trgih ter v križiščih pa je bila dovoljena največja hitrost vozil 12 oz. 6 km/h, čez cestne objekte in predvsem čez mostove preko Drvanje in Ščavnice pa še počasneje.¹⁹ Avtobusna zveza Lenarta z Mariborom je bila koristna in je olajšala tovorjenje kmetijskih pridelkov na mariborsko tržnico, čeprav so mnoge branjevke še vedno pešale na tržnico preko Št. Petra (današnji Malečnik) ali uporabljale konjske vprege, ko je šlo za večje količine jesenskih pridelkov (krompir). Ljudje so se na avtobuse privajali zelo počasi. Dr. Gorišek si je v okviru gospodarskih pobud in krepitev slovenskega kapitala v trgu vseskozi prizadeval okrepiti vlogo Okrajne hranilnice pri Lenartu. Pri tem se je soočal tudi z ostrimi nasprotniki in bil večkrat deležen tudi hude javne kritike na svoj račun, saj so mu nekateri očitali, da ta denarni zavod izkorišča tudi za krepitev osebnega bogastva. Kot izkušen pravnik je Gorišek znal opozoriti vodstvo tega denarnega zavoda na nujne ukrepe v prid zavarovanja interesov vlagateljev, kar nasprotnemu taboru ni bilo po volji. Ko je leta 1925 prišlo do vmesne krize pri poslovanju in do neekonomičnega dvigovanja vlog zlasti

¹⁷ Pokrajinski arhiv Maribor, AŠ 1005 C I. 47; fond Okrožno sodišče Maribor – Avtomobilna prometna družba Maribor – Zg. Radgona – Sv. Lenart.

¹⁸ Ibid. Iz dokumentov kasnejšega datuma je mogoče razbrati zanimivo dogajanje okoli te družbe, iz katere je bil leta 1934 kot poslovodja izbrisan trgovec Srečko Krajnc in je namesto njega postal novi poslovodja pisarniški ravnatelj Davorin Polič. Svoj delež v družbi je Krajnc že leta 1930 prodal dr. Gorišku. Odstop oz. prodaja deleža je temeljila na odstopni pogodbi z dne 28. 6. 1930 in ga je prevzela Glavna hranilnica Sv. Lenart, ki je tudi dovolila, da se ta odstop vpiše v trgovski register.

¹⁹ Dokument Okrajnega glavarstva Maribor z dne 10. 9. 1921, Pokrajinski arhiv Maribor.

revnejših izposojevalcev, je skušal uveljaviti pravico na odpovedne roke, in to tako, da bi prišli do svojega denarja res tisti, ki ga najbolj potrebujejo. Ravnateljstvu Okrajne hranilnice so javno očitali, da namerava začeti z izterjavo posojil, da bi lahko pokrilo vlagatelje in da bo to poslovanju zavoda škodilo. Oškodovanje Okrajne hranilnice pa bi pomenilo hkrati oškodovanja celotnega okraja, so bili prepričani Goriškovi nasprotniki. Negativne posledice bi zagotovo bile, saj je imela hranilnica veliko malih vlagateljev in predvsem socialno šibkih posojilojemalcev, ki bi lahko prišli na »boben«. Pri tem se je Gorišek zanašal na jasna jamstva posestev v vsem okraju, ki so za trdnost denarnega zavoda jamčila celo z vso davčno močjo, sploh ker po njegovem odzivu ni bilo gospodarskega razloga ali vzroka za prekomerno dvigovanje denarnih (hranilnih) vlog. Ravnateljstvo Okrajne hranilnice pri Sv. Lenartu so sestavljali Franc Kramberger, veleposestnik in predsednik iz Lenarta; dr. Milan Gorišek, odvetnik; Josip Petrič, posestnik iz Zg. Voličine, Jakob Rojs, veleposestnik iz Brengove; Ivan Roškar,²⁰ veleposestnik in politik iz Malne pri Sv. Juriju, Franc Šabeder, posestnik iz Zg. Korene, prošt Gregor Einspieler od Sv. Jurija²¹ in Josip Zelenik, posestnik iz Selc.²²

Dr. Gorišek je bil tudi med obema svetovnima vojnama najprej in predvsem odvetnik. Še naprej se je ukvarjal z nepremičninskimi zadevami in se je zelo redko vključeval v kazensko sodstvo. Bil je ugleden odvetnik in to potrjuje tudi odločitev mariborskega Okrožnega sodišča z dne 8. 11. 1924, po kateri je bil postavljen za začasnega prevzemnika odvetniške pisarne dr. Franja Rosine v Mariboru. Izjemno angažirano je deloval v lovski in gasilski organizaciji. Strokovni vodja Goriškovega lovišča je lovski čuvaj Feliks Ciuha, ki je uplenjeno divjad vozil v znano mariborsko Benkovo mesarijo. Tam je

²⁰ Ivan Roškar (1860–1933), veleposestnik in politik iz Malne pri Sv. Juriju v Slovenskih goricah. Bil je župan na Malni, v letih 1907–1918 je v štajerskem deželnem zboru v Gradcu zastopal volilni okraj Ljutomer – Lenart, v dunajskem Državnem zboru pa v letih 1907–1918 podeželski okraj Maribor – levi breg. Sodeloval je pri ustanavljanju Slovenske kmetijske stranke, politično je organiziral Slovence in se zavzemal za večji slovenski vpliv na vseh področjih. Bil je velik domoljub in zavedni Slovenec, zato so ga oblasti ob izbruhu prve svetovne vojne leta 1914 zaprle v Gradcu. V novi jugoslovanski državi SHS je odločno zagovarjal slovenske interese in se je leta 1922 iz parlamentarnega življenja umaknil. Posvetil se je lokalni politiki in deloval kot župan ter se pri tem zavzemal za interese kmečkih posestnikov.

²¹ Gregor Einspieler (1853–1927), zavedni koroški duhovnik, je pred pobegom v Pliberk leta 1919 služboval kot prošt in župnik v Tinjah. Koroško je zapustil po plebiscitu in je od leta 1922 služboval kot župnik v župniji Sv. Jurija v Slovenskih goricah. Tam je bil med ljudmi priljubljen in spoštovan. Umrl je aprila 1927 in njegovega pogreba na farnem pokopališču se je udeležilo kar 32 duhovnikov. V pogrebni sprevedu je bila tudi močna delegacija okrajnega zastopa Sv. Lenart, ki jo je vodil dr. Milan Gorišek (prim. *Koroški Slovenec*, 11. 5. 1927, št. 19).

²² *Slovenski gospodar*, 19. 3. 1925, str. 2–3.

bil poslovodja Lenartčan Hanzi (Anza) Pirher. Lovec pri Lenartu je bil tudi sodnik Otmar Cvirn, sin podpolkovnika Franja Cvirna, ožjega sodelavca generala Maistra. Predvsem pa je bil dr. Gorišek gonilna sila in duša sokolskega življenja pri Sv. Lenartu in na širšem območju osrednjih Slovenskih gor. Prav v sokolski organizaciji je prišla do polne veljave njegova organizacijska sposobnost, ki je pripomogla, da se je sokolska ideja kljub temu da se je razvijala v kmečkem, tradicionalističnem okolju, globoko ukoreninila in zaživela tudi na podeželju. Gorišek je pripadal zmernemu krilu Sokola, za razliko od mladih sokolov Zorana Poliča, sina sokolskega vaditelja Davorina Poliča in Aleksandra Pirherja, ki sta bila izrazita predstavnika levega krila Sokola.²³ Zato ne preseneča, da sta bila oba po končani drugi svetovni vojni politična funkcionarja. Lenarški Sokol je začel vnovič zelo aktivno delovati po nastanku nove države Kraljevine SHS. Leta 1920 je Gorišku uspelo dobiti prostore nekdanje nemške šolske telovadnice pri Schulverein za Sokolsko društvo. Objekta se je oprijelo ime »sokolski dom« in je med Lenartčani znano še danes. Pri tem se je kar precej zapletalo, saj je bil dokončno prenos lastništva opravljen šele leta 1940. Sokolske prireditve med obema svetovnima vojnama so bile pri Lenartu lepo obiskane, kar velja še zlasti za telovadne nastope in društvene veselice. Leta 1924 so svečano razvili sokolski prapor, za katerega sta bila najbolj zaslužna starosta dr. Gorišek in vaditelj Polič. Leta 1927 je za krajši čas postal telovadni vaditelj lenarških sokolov olimpijonec Leon Štukelj. Tega leta je bil namreč nameščen za sodnika pri lenarškem sodišču. Sokoli so ga imeli v čislih in so pod njegovim vodstvom trenirali izjemno zavzeto. Leta 1931 so postavili letno telovadišče in leta 1933 je društvo štelu že 180 članov. Tega leta je bil v lenarškem sokolskem domu tudi veličastni občni zbor, na katerem je starosta dr. Gorišek prebral pastirsko pismo slovenskih škofov v zvezi s Sokolom, ki so ga duhovniki v cerkvah brali 8. januarja 1933. To pastirsko pismo je med člani in podporniki Sokola povzročilo veliko razburjenje, saj se je glavni očitke slovenskih škofov nanašal na svobodomiselnost sokolske organizacije, ki naj bi jo ohranjal tudi novi Sokol Kraljevine Jugoslavije. Dr. Gorišek je ob tem ocenil, da škofje pastirskega pisma ne bi izdali, če bi se Sokol širil samo po mestih in trgih. Ker pa se krepil tudi na podeželju, so se v Cerkvi zbal vpliva sokolske organizacije.²⁴ Leta 1935 so sokoli sodelovali

²³ Franček Toplak, *Spomini sokola*, Maribor 2010, (42–43), odslej Toplak.

²⁴ Vneti pripadniki in sodelavci Sokola niso obiskovali nedeljskih maš in drugih verskih obredov, kar so jim njihovi politični nasprotniki zamerili. Zaradi »politične nadmoči Sokola v podporo režima, za katerega se je potegoval«, je konec leta 1935 po krajšem članstvu iz Sokola izstopil dr. Ožbolt Ilaunig. Vanj se je včlanil oktobra leta 1935 na zahtevo takratnih oblasti in ga je kmalu zapustil, saj po njegovem mnenju »šentlenarški sokol ni bil to, kar bi moral biti«. Ilaunig Sokolu ni bil nikoli naklonjen.

na svečanosti ob posaditvi lipe v spomin na ubitega jugoslovanskega kralja Aleksandra. Spominsko lipo so posadili na osrednjem lenarškem trgu.²⁵ Lipo je blagoslovil župnik Franc Sinko.²⁶ Ta je dr. Gorišku nasprotoval in tudi ni želel biti na fotografiji ob tem dogodku. Zato si je z mašno knjigo zakril obraz. Sokoli so se za to potezo župniku Sinku maščevali tako, da so mu kasneje pred župniškim priredili »mačjo muziko«.²⁷

Gorišek je dobro sodeloval z nekaterimi župani okoliških občin, med katerimi velja posebej omeniti Jožefa Špindlerja od Svete Ane.²⁸ Ta je bil narodni poslanec, izvoljen na listi JRZ.²⁹ Bil je vnet podpornik Sokola in član nove Kmečke zveze. Pripadal je sicer katoliškemu taboru, a je kljub temu izdatno podpiral sokolsko delovanje in sokolsko idejo, še zlasti zaradi močnega narodnostnega naboja Sokola. Ta odlika sokolov je prišla v obmejnem delu nekdanje Kraljevine Jugoslavije do izraza po prihodu Hitlerja na oblast v Nemčiji leta 1933 in še bolj po nacističnem »anšlusu« Avstrije leta 1938. Gorišek in Špindler sta veliko sodelovala pri nekaterih gospodarskih vprašanjih in podpirala razvoj kmetijstva. Gorišek je veljal za enega od najbolj uglednih tržanov medvojnega Lenarta in se je rad udeleževal družabnih dogodkov, posebej še v znanem gostišču *Lovski rog*. To je bila *Recerjeva gostilna*. Nudila je varno zavetje članom Sokola in lenarškim lovcem, med katerimi je bil pogosto

²⁵ Toš, M., Sokolsko društvo Lenart 1908–2008, v: *Zbornik ob 100-letnici sokolstva v Lenartu*, Lenart 2008, 16–19. Dr. Milan Gorišek je bil tudi med prvimi člani Športnega društva Maribor in se je še posebej rad zadrževal med kegljači. Društveni pozdrav je bil »zdravo«, društvo je razvijalo različne dejavnosti, njegov prvi predsednik pa je bil dr. Glaser. Društvo je imelo svoj prostor v Narodnem domu v Mariboru, mnogi člani pa so bili tudi med prvimi aktivnimi mariborskimi sokoli, med katerimi se je rad zadrževal Goriškov svak dr. Franjo Rosina, pred prvo svetovno vojno vodilni sokolski funkcionar v Mariboru in leta 1918 Maistrova desna roka v Mariboru in na Štajerskem.

²⁶ Franc Sinko je postal lenarški župnik leta 1932. Pred prihodom v Lenart je kaplanoval na Pilštajnu, Vranskem, v Radljah, Šmarju pri Jelšah, na Teharjah in do konca prve svetovne vojne v Šmartnem na Pohorju. Sinko je po prihodu v Lenart takoj začel z bogoslužnimi reformami, vneto je skrbel za katoliška združenja in odgovorno skrbel za obnovo cerkve. Sinko je bil med drugo svetovno vojno najprej na Hrvaškem, od koder je leta 1942 prišel v Ljubljansko pokrajino. Od tam se je vrnil v Lenart in 4. maja 1951 v Lenartu umrl kot župnik in dekan (prim. Viljem Pangerl, Župnija Sv. Lenarta v zadnjih 200 letih, v: *Zbornik Občine Lenart*, Lenart 1996, str. 72–76).

²⁷ Toplak, 17–18.

²⁸ Jožef Špindler je bil leta 1941 skupaj z družino med prvimi izgnanci iz Slovenskih goric. Iz izgnanstva se je uspel vrniti v Ljubljano, kjer se je pridružil protikomunističnemu taboru in je po vojni emigriral v ZDA. Tam je pomagal pri organiziranju Štajerskega kluba in prvega martinovanja za Slovence, na katerem sta se pošteno sprla dr. Miha Krek in Jožef Melaher. Slednji je med nemško okupacijo v Slovenskih goricah organiziral četniške oddelke, ki so imeli sedež pri Sv. Petru pri Mariboru (danes Malečnik). Jožef Špindler se je iz ZDA preselil v avstrijski Cmurek, kjer je dolga leta vneto podpiral idejo o samostojni Sloveniji. Pokopan je na pokopališču pri Sv. Ani.

²⁹ JRZ – Jugoslovanska radikalna zajednica.

tudi dr. Gorišek. Vodilni možje lenarškega Sokola in člani odseka SLD od Sv. Lenarta so imeli v Lovskem rogu stalne mize in stole ter celo stalne kozarce.

Slika 3: Dr. Milan Gorišek je bil aktivni član podružnice Slovenskega lovskega društva v Mariboru in med ustanovitelji njenega odseka pri Lenartu (arhiv družine Dougan).

To navado je vpeljal prav Gorišek, ki je v času županovanja pripeljal za svojega podžupana gostilničarja Franca Recerja.³⁰ Še naprej se je kazalo nerazumevanje med Goriškom in sodnikom Ilaunigom. Slednji je bil po zapisih sodobnikov narodno omahljiv človek in je v ključnih dogodkih iskal

³⁰ Pričevanje Majde Dougan, roj. Gorišek, in Toplak, 59. Lenarško gostilno Lovski rog je vodila zelo sposobna Ivanka Letnik. V gostilni se je seznanila z vodjem Goriškovega avtobusnega podjetja in se z njim kasneje tudi poročila. Od tod ime gostilne »Joško« ali »Pri Jošku«, ki je med Lenartčani ostalo dolga leta, vse do prihoda kasnejšega gostilničarja Vindiša, ki je to gostilno leta 1989 preuredil v motel. Danes ne obratuje več, med starejšimi meščani Lenarta pa je še vedno ostalo ime »Joškova gostilna«.

priložnost za umik iz narodnostno kočljivih zadev. Znano je, da se je poročil z Nemko, hčerko bogatega trgovca Spitzzyja, ki je bil v tem času na čelu lenarške Schulverein. Ilaunigova žena je slabo govorila slovensko in z možem sta se pogovarjala v glavnem nemško. Kljub narodni omahljivosti je Ilaunig v prevratnih časih podpiral miren prehod in pripomogel k temu, da je sodišče brez težav prešlo v slovenske roke. Kot sodnik je v času pred prvo svetovno vojno sprejemal v obravnavo tudi slovenske vloge in je v duši nosil bolečino »izgubljenega Korotana«. Poleg župnika Sinka in poštnega uradnika Šumana je bil edini verni kronist lenarškega dogajanja v medvojnem času.³¹ Veljal je za narodnega in političnega oportunisto in je običajno okleval na vseh volitvah, tudi leta 1936, ko je liberalni kandidat JNS dr. Milan Gorišek županske volitve izgubil. Dobil jih je kandidat nasprotnega tabora (SLS), odvetnik dr. Marjan Štupica, čigar soproga je bila sorodnica Ožbolta Ilauniga.³² Sodobniki so Goriška ocenjevali za panslavistično usmerjenega liberalca, ki se je po ustanovitvi Sokola Kraljevine Jugoslavije po šestojanuarski diktaturi kralja Aleksandra leta 1929 zavzemal za večjo avtonomijo slovenskega dela sokolske organizacije. Zato se je občasno uprl levi frakciji Sokola, ki sta jo vodila dr. Lubej in dr. Rus.³³ Ko je leta 1936 Lenart obiskal ban dr. Marko Natlačen,³⁴ ga dr. Gorišek ni želel pozdraviti in se tudi ni udeležil svečanega sprejema.³⁵ Gorišek je namreč banu zameril, da ga je razrešil funkcije župana trške občine Sv. Lenart. Ban dr. Marko Natlačen je takrat razrešil tudi celotni občinski odbor, ki ga je začasno do volitev vodil gostilničar Franc Recer, sicer tesni Goriškov sodelavec in prijatelj.³⁶ 8. novembra 1938 je bila pri Lenartu veličastna akademija v počastitev 20-letnice Jugoslavije. Na njej je bil slavnostni govornik dr. Milan

³¹ Toplak, 59.

³² Dr. Marjan Štupica je bil sin lenarškega notarja Frana (Franje) Štupice, ki je prišel v Lenart leta 1906 iz Tržiča in je bil mladostni prijatelj generala Rudofa Maistra. Zato ga je po Maistrovi upokojitvi tudi trikrat gostil v svoji vili na Zavrhju. Marjan Štupica je bil lenarški župan tudi ob prihodu Nemcev aprila 1941.

³³ Toplak, 27.

³⁴ Ban Marko Natlačen (1876–1942). Bil je ustreljen na svojem domu na Poljanah v Ljubljani, kjer ga je 13. oktobra 1942 ustrelil v duhovnika preoblečen pripadnik VOS Franc Stadler Pepe. O tej justifikaciji, ki je močno odmevala v slovenskem protikomunističnem taboru, je VOS (Varnostno obveščevalna služba, ki jo je ustanovila KPS) objavila obširno poročilo, ki je izšlo v *Slovenskem poročevalcu* 24. oktobra 1942.

³⁵ Ban Natlačen je obiskal Lenart znova 1. maja 1939. Na trgu je sprejel vse organizacije, klerikalne in liberalne. Govoril je zelo pomirjevalno. Na sprejemu na sodišču je opozoril na nacionalno vzgojo, da ne bi ljudje nasedli propagandi iz sosednje države (mislil je Avstrijo), kakor se je zgodilo v Apačah (prim. Viljem Pangerl, Župnija Sv. Lenarta v zadnjih 200 letih, v: *Zbornik občine Lenart*, Lenart 1996, str. 75).

³⁶ Ilaunig, 373–375. Dr. Gorišek je bil vidni član JNS, tej pa je ban Natlačen nasprotoval in tudi zato je po prevzemu banske funkcije izkoristil možnost in Goriška razrešil kot župana trške občine.

Gorišek. Ob 30-letnici sokolskega društva Lenart so tega leta izdali posebno Spomenico s kratkim pregledom zgodovine sokolstva pri Lenartu.³⁷

Slika 4: Lenart, kakršnega ni več (arhiv Knjižnice Lenart).

Bolj kot so v Slovenske gorice prodirale nacionalsocialistične ideje in parole o redu in blagostanju v nemškem rajhu, več je bilo resne zaskrbljenosti, da se Slovencem ob narodnostni severni meji ne piše nič dobrega. Tega se je najbolj zavedal prav najožji Goriškov krog. Ko so po letu 1938 nemški nacionalisti in njihovi slovenski podporniki kurili kresove v čast Hitlerjevega rojstnega dne, so ta praznovanja odkrito in brez strahu motili člani Sokola. Na območje med Sladkim Vrhom in Radgono jih je poslal dr. Gorišek. Lenarškim sokolom so se pridružili tudi mariborski sokoli na kolesih. Vodil jih je prof. Zlatko Zei. Gorišek je tudi zaradi te narodnostne odločnosti med ljudmi ohranil ugled narodnozavednega Slovenca. Zato so ga pripadniki Kulturbunda³⁸ kmalu uvrstili

³⁷ Spomenica je v celoti ohranjena in je shranjena v arhivu domoznanskega oddelka Knjižnice Lenart v fondu dr. Marjana Toša. En izvod spomenice je predvojni sokol Ivan Banič podaril Zmagu Kokolu iz Hrastovca.

³⁸ Kulturbund, Švabsko-nemška kulturna zveza; krovna organizacija nemške manjšine v Jugoslaviji, ki je bila ustanovljena 20. 6. 1920 v Novem Sadu. Sprva je bila nepolitična organizacija, po vzponu nacizma pa je začela razvijati dejavnost v smeri krepitve nacizma med manjšino. Zato je bila leta 1936 v Kraljevini Jugoslaviji za nekaj časa prepovedana. Leta 1939 je spet začela legalno delovati. Njeno kulturno delovanje je bilo samo krinka za širjenje nacistične politike in ideologije, opazna pa je bila tudi njena vloga na obveščevalnem področju. Člani Kulturbunda so imeli pred okupacijo pripravljene sezname narodno zavednih Slovencev, ki so bili prvi na udaru nemške okupacijske oblasti leta 1941. Takšen seznam je bil narejen tudi za lenarško območje.

na seznam Nemcem sovražnih politikov in sumljivih ljudi in ga po okupaciji nameravali prijeti. Temu se je izognil s pravočasnim pobegom v Bosno.³⁹

IZGNANSTVO, BOLEZEN, RAZOČARANJE IN SMRT

Po aprilskem napadu sil osi na Kraljevino Jugoslavijo leta 1941 je moral dr. Gorišek z družino bežati iz Lenarta v Bosno. Že pred aprilskim napadom je v Banja Luki kupil hišo na eni od najpomembnejših mestnih ulic za 130.000,00 takratnih jugoslovanskih dinarjev. Kot je sam pojasnil, je to storil zaradi bližajoče se vojne nevarnosti, saj je bil pri Nemcih zelo osovražen slovenski politik. Gorišek je pred begom v Bosno opozoril na posledice nacistične okupacije nekaj najožjih sokolskih sodelavcev. Ti so pred Nemci, ki so 7. aprila 1941 vdrli v lenarški sokolski dom in ga spremenili v bivališče za vojake, 6. aprila zavili v papir in blago sokolski prapor z drogom in ga zakopali v kleti zgradbe na Ptujski cesti, ki je bila v lasti Goriškovih.⁴⁰ Pri odkopu maja 1945 so ugotovili, da je vlaga prapor uničila. Uspelo jim je rešiti tudi nekaj slovenskih knjig iz sokolske knjižnice, večino inventarja v sokolskem domu pa so uničili in pokradli nemški vojaki (zbirka znamk s sokolskim motivom, pokali, sokolska garderoba, blazine in telovadna orodja).⁴¹ V Banja Luki je dr. Goriška zadela kap in je bil do konca življenja odvisen od pomoči drugih. Pobeg in izgon v Bosno so mu mnogi lenarški nasprotniki celo privoščili, med njimi še posebej nekdanji sodni starešina in njegov večni politični nasprotnik dr. Ožbolt Ilaunig, ki je o tem obširno pisal tudi v svoji avtobiografiji *Moje življenje*. V nobenem zapisu ni obsojal nemške okupacije in tudi do pojava partizanov ni imel najbolj dobrega mnenja. Prav tako iz njegovih zapisov ni mogoče razbrati sočutja do Lenartčanov, ki so jih aretirali in nato med prvimi slovenskimi izgnanci poslali v Bosno, na Hrvaško ali v Srbijo. Bil je celo zelo kritičen do večnega političnega nasprotnika dr. Milana Goriška in njegovih sodelavcev.

³⁹ Po nemški okupaciji aprila 1941 so okupacijske oblasti pri Lenartu posebej skrbno analizirale članstvo v Sokolu in med prvimi izgnanci iz osrednjih Slovenskih goric so bili najbolj izpostavljeni prav člani Sokola. Sokolska organizacija je bila prepovedana, premoženje pa zaplenjeno v korist nemškega rajha.

⁴⁰ V njej je bil po vojni vrtec in še dalj časa dislocirana enota Glasbene šole Maribor.

⁴¹ Ivan Banič, *O Sokolu v Lenartu*, tipkopis, Lenart 1988. Gradivo je avtor podaril Zmagu Kokolu, ki mi ga je hvaležno odstopil in ga hranim v svojem osebni arhivu. Avtor je ob koncu zapisa zabeležil, da je po ustanovitvi odbora OF pri Lenartu 6. oktobra 1943 večina zavednih Slovencev sprejela program OF in podpirala narodnoosvobodilno gibanje. Rokopis je nastal ob 80-letnici Sokolskega društva Lenart, avtor pa je pri pisanju uporabil Spomenico Sokola iz leta 1938 in pričevanja Davorina Poliča, Mirka Brumna in Franca Rogla.

»Slišal sem govoriti, da so dr. Goriška internirali in odvedli na Dunaj (to ni bilo res, saj je dr. Gorišek z družino zbežal v Bosno in vojno preživel v okolici Banja Luke, kjer ga je prizadela kap, od katere si vse do smrti leta 1957 ni več opomogel). Odpeljal se je v nedeljo, 6. aprila 1941 s svojo soprogo iz Lenarta. Ker je moral avto pustiti v Močni, je šel peš v Slovensko Bistrico. Dr. Weixl (tesni Goriškov sodelavec, sokolski tovariš in prijatelj) se je tudi odpeljal od Sv. Trojice in odšel v Litijo. Tako so zapustili ti voditelji svoje pristaše, ogorčenje med ljudmi je splošno, pa tudi upravičeno, ker storili so marsikaj, kar je zagrenilo mnogim življenje. Iz lastnega vem to povedati in sem to tudi popisal v dogodkih mojega življenja.«⁴² Po njegovih zapisih je že 15. aprila v trgu »nastalo vsakdanje življenje, a čutilo se je, da se bo vse prilagodilo novemu sistemu in se bo vzpostavil prejšnji red«. Kateri red bi to bil, ni navedel. Že 3. maja 1941 so bili vsi napisi v Lenartu samo nemški. Na hiši Glavne hranilnice je še sameval napis: »Dr. Milan Gorišek, odvetnik«. Ilaunig je v dnevnik zapisal, da je ostal le napis, on sam in vsi njegovi pa so pobegnili. »Prej vsemogočni diktator se je umaknil – ni znal voditi take politike, da bi postal pri vseh spoštovan. Mogoče njegova krivda ni takšna, da bi spadala pod kazenski pregon, a sila, že dalj časa zadržana, je sedaj izbruhnila v domačinih samih, obstanka sedaj v tem kraju ni več ne zanj, ne za njegove privržence. Velja pač: Danes zgoraj, jutri spodaj.«⁴³ Na račun narodnostne omahljivosti in značaja Ožbolta Ilauniga se je pogosto šalil lenarški frizer Milivoj (Milko) Šurbek. Skupaj s prijatelji »jo je večkrat zagodel sodniku«, ki je bil do konca preračunljiv človek in so mu bili osebni interesi pomembnejši od skupnih.

Dr. Milan Gorišek je umrl leta 1957 in je pokopan na pokopališču v Rušah. Njegovo premoženje pri Lenartu je bilo večinoma nacionalizirano. Na podlagi odločbe Ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo LRS št. 4571/3 z dne 11. 1. 1947 so bile po zakonu o razlastitvi posestev, ki jih obdelujejo koloni in viničarji, odvzete Mariji Gorišek (Goriškovi soprogi, roj. Robič) in prenesene v splošno ljudsko premoženje nepremičnine v Drvanji (2 stavbišči, stavbišče s hišo, travnik, 6 njiv, 3 pašniki, gozd, 2 travnika, sadovnjak in vinograd).

⁴² Dr. Ožbolt Ilaunig, *Moje življenje*, avtobiografija, XIII., rokopis, Pokrajinski arhiv Maribor.

⁴³ Ibid. In *Moje življenje*, avtobiografija XII., rokopis, Pokrajinski arhiv Maribor. Dr. Ilaunig je bil politično omahljiv človek in nikoli blizu liberalnim nazorom dr. Goriška in njegovega slovensko narodnozavednega kroga. Na predvojnih županskih volitvah leta 1936 je zato odločno podprl Goriškovega protikandidata dr. Marjana Stupico iz JRZ. Že leta 1927 je Ilaunig na volitvah kandidate SLS označil za »pristne Slovence« in njim »veljajo moje simpatije«. Ilaunigu je bila SLS vedno blizu, zlasti zaradi nekaterih konservativnih stališč, ki jih je tudi sam zagovarjal. Stranka SLS je na teh volitvah zmagala v vseh krajevnih območjih, najbolj prepričljivo pa v Cerkvenjaku, pri Sv. Juriju v Slovenskih goricah, pri Sv. Benediktu in pri Sv. Ani.

Omenjena odločba je bila v zemljiški knjigi vpisana kot podlaga za odvzem navedenih nepremičnin in bila delno spremenjena z odločbo Državnega sekretariata za gospodarstvo LRS št. I72-446/1-54 B/M z dne 12. 7. 1954, vendar le v delu, kjer se odreja odvzem posestva v k. o. Drvanja. Na podlagi odločbe Okrajnega ljudskega odbora Maribor-Okolica št. II 211/A-54 Gr/Ro z dne 2. 8. 1954 so bile po zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji dr. Milanu in Mariji Gorišek odvzete in prenesene v zemljiški sklad agrarne reforme nepremičnine v Lenartu (6 njiv, 9 travnikov, 4 vrtovi, 3 stavbišča, hiša, dvorišče, sadovnjak in močvirje), v Gasteraju (3 travniki in 3 gozdne parcele) in v Zgornjih Žerjavcih (gozd). Na podlagi odločbe Okrajnega ljudskega odbora Maribor št. 04/32-LE- 24/49-60 z dne 17. 5. 1960 sta bila po temeljnem zakonu o izkoriščanju kmetijskega zemljišča odvzeta Mariji Gorišek v Lenartu 2 travnika. Z odločbo občinskega ljudskega odbora Lenart št. 04/20-33/1/105-60 z dne 8. 2. 1960 so bile po Zakonu o nacionalizaciji najemnih zgradb in gradbenih zemljišč odvzeti Mariji Gorišek v Lenartu stavbišče, 2 vrtova, garaža in travnik. Z odločbo istega organa sta bili nacionalizirani tudi garaža in priročna delavnica. OLO Lenart je v zvezi z odškodnino za garažo ugotovil, da bi morali to garažo Mariji Gorišek odvzeti že prej, in ker je v tem času zanjo dobivala najemnino, ne more dobiti nobene odškodnine, pač pa je morala plačati še 18.300 takratnih dinarjev.⁴⁴

Lenartčani so na dr. Milana Goriška ohranili lep spomin in po njem poimenovali tudi eno od ulic v mestu, ki pa je ni več, saj so jo na zelo preprost način pripojili h Gubčevi ulici. Samo upamo lahko, da bodo to ime eni od novih ulic kmalu vrnili. Kljub temu ostaja v javnem spominu, saj se ga nekdanji sicer redki še živeči člani Sokola spominjajo kot enega od najbolj prepoznavnih in uglednih Lenartčanov, ki je rad pomagal tudi revežem. Na tradicionalnih gasilskih in sokolskih veselicah je plesal z vsako služkinjo in je tudi sicer rad pomagal manj premožnim pri premagovanju socialnih stisk.⁴⁵ Usoda članov lenarškega Sokola po končani 2. svetovni vojni je bila različna. Nekateri so postali komunisti in so odločno podpirali novo oblast ter zasedli

⁴⁴ Podatke posredoval Nejc Dougan, Mladinska 35, Maribor. Podatki slonijo na zahtevkih za denacionalizacijo odvzetega premoženja v skladu s 15. členom Zakona o denacionalizaciji. Vlogo za vrnitev odvzetega premoženja Mariji in dr. Milanu Gorišku iz Lenarta so vložili denacionalizacijski upravičenci, in sicer njuni hčerki Majda in Breda, vnukinja Vojka Svetel (hčerka pok. Milana Goriška ml. in njegove pok. žene Drine, roj. Skaljer) in vnuk dr. Borut Gorišek, sin pok. Milana Goriška ml. in njegove pok. žene Drine, roj. Skaljer. Fotokopijo te listine hrani avtor tega zapisa v osebnem arhivu. Izvirnike hranijo denacionalizacijski upravičenci. Nejcu Douganu se za dragoceno pomoč prijazno in iskreno zahvaljujem.

⁴⁵ Emilija (Emika) Zakelšek, Lenart, izjava in pričevanje z dne 12. 10. 2016.

pomembne funkcije v kraju in okolici. Tisti, ki pa pred socialistično-komunistično oblastjo niso klonili, so bili stigmatizirani kot »goriškovci«.⁴⁶

VIRI IN LITERATURA

Viri

Fotografije in dokumentarno gradivo so iz arhivov družine Dougan iz Maribora, Knjižnice Lenart in Marjana Toša.

Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/1614/001/00020_0002

Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/0645/001/01251

Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/0645/004/00637; 242/13/24

Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/0646/001/00329

Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/0446/04886

Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/1714/001_00153

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Ožbolt Ilaunig, *Moje življenje* I.–XII.

Literatura

Ivan Banič, *O sokolu v Lenartu*, tipkopis. Lenart 1988.

Friderik Degen, *Moji spomini na lenarškega Sokola*. Maribor 1998.

Ožbolt Ilaunig, *Moje življenje*. Lenart 2016.

Lenarški zbornik (ur. Marjan Toš). Lenart 2000.

Andrej Rahten, *Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu*. Celje 2001.

Mateja Ratej, *Markuzzijev madež*. Ljubljana 2017.

Sokolsko društvo Sv. Lenart v Slovenskih goricah 1908–1938. Kamnik 1938

Bogo Teply, Narodnostni in politični boji pri Lenartu v desetletju pred prvo svetovno vojno. *Svet med Muro in Dravo*. Maribor 1968.

Franček Toplak, *Spomini Sokola*. Maribor 2010.

Marjan Toš, Dr. Milan Gorišek, preveč pozabljeni narodnjak Slovenskih goric. *Večer*, 19. 1. 1995.

⁴⁶ Ta oznaka se je že med vojno oprijela posameznikov, ki so postali sodelavci narodno-osvobodilnega gibanja, aktivisti OF ali celo pripadniki partizanskih enot na Pohorju in Kozjaku. Kot opozarja Toplak v omenjenem delu, so nekateri takoj po vojni povsem zatajili nekdanjo sokolsko pripadnost in pri tem omenja Ivana Filipiča, Vido Brumen, Ivana Baniča, Franca Roglja in Alfreda Pirherja. Ti so se takoj pridružili komunistični oblasti. Novi komunistični oblasti so se takoj pridružili tudi nekateri predvojni pripadniki katoliškega tabora, med njimi Ivan Muršak (Toplak, 36).

Marjan Toš, Sokolsko društvo Lenart 1908–2008. *Zbornik ob stoletnici Sokolskega društva Lenart*. Lenart 2008.

Marjan Toš, Prevratni dnevi 1918/1919 pri Lenartu v Slovenskih goricah. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 2/1997. Maribor 1997.

Zbornik Občine Lenart (ur. Breda Zorko). Lenart 1996.

MILAN GORIŠEK, PH.D. – A PROUD “SOKOL”, WHO FLEW ABOVE LENART (AT THE 60TH DEATH ANNIVERSARY)

Summary

Milan Gorišek, Ph.D., was born in a bourgeoisie family on 1st September 1878 in Celje. He was married to a daughter of a Slovene provincial representative, Franjo Robič, from Limbuš. He studied law in Prague, where he reached his Ph.D. in 1902. His professional path began in Maribor, but he left for Lenart in 1904. He first worked for a nationally conscious lawyer, Janko Leščnik, and in 1910 he opened his own law office. He brought many innovative ideas to Lenart and he constantly strived for strengthening of the Slovenehood and the Slovene character of the market town. Gorišek was among the leading “Sokol” activists in Lenart and an important official of the Maribor “Sokol” community. He was also the mayor of Lenart and he took care of the economic development of the market place and its surroundings. He also played an important role in the overthrow years 1918/1919, when he helped General Maister and his Slovene army with provisions and mostly with money from the Lenart savings bank. After the new state of Serbs, Croats and Slovenes was established, he became an influential liberal politician and the head of the “Sokol” idea in the wider area of the central Slovenske gorice. As a long-time mayor he took care of the economic, communal, and social-political development of the Lenart market town municipality. He was a successful lawyer and was extremely active in the Maribor “Sokol” community. Gorišek was also committed to a firefighter and hunting organisations. He was a great Slovene patriot.

He stayed in Lenart until the occupation of Yugoslavia in April 1941. After the April attack of the Axis powers on the Kingdom of Yugoslavia in 1941, he and his family had to flee from Lenart to Bosnia, for the Germans considered him a much hated Slovene politician. He suffered a stroke in Banja Luka and he depended on the help of others until his death. He died in 1957 and is buried in Ruše. His assets in Lenart were mostly nationalised. The memory of him and mostly of his “Sokol” activities are still remembered today. His former young “Sokol” supporters, who also came from the villages, still have fond memories of him. They named one of the streets after him. Milan Gorišek, Ph.D., who without a doubt has the leading position in taking care of the Slovenehood in the decade before World War I and later on, is still a part of the public and historical memory of the city and municipality of Lenart. A few members of “Sokol”, who are still alive, remember him as one of the most recognisable and respected inhabitants of Lenart, who was also very fond of helping the poor ones.

The “Sokol” members from Lenart had, after World War II, very different destinies. Some of them became communists and stood behind the new government, and therefore held important functions in the market town and its surroundings. The ones, who did not yield before the socialist-communist authorities, were stigmatised as “Goriškovci”. All of them were nevertheless always proud of their former elder, Milan Gorišek, Ph.D.

DR. MILAN GORIŠEK – EIN STOLZER „SOKOL“, DER ÜBER LENART/SANKT LEONHARD IN WINDISCH BÜHELN FLOG (ANLÄSSLICH DES 60. TODESTAGES)

Zusammenfassung

Dr. Milan Gorišek wurde am 1. September 1878 in Celje/Cilli in einer bürgerlichen Familie geboren. Er war mit Tochter eines slowenischen Landesabgeordneten, Franjo Robič, aus Limbuš/Lembach (bei Marburg an der Drau) verheiratet. Jus studierte er in Prag, wo er 1902 auch promovierte. Seine professionelle Laufbahn begann in Maribor/Marburg, doch schon im Jahr 1904 ging er nach Lenart/Sankt Leonhard in Windisch Büheln. Zuerst arbeitete er bei dem nationalbewussten slowenischen Anwalt Janko Lešnik, im Jahr 1910 eröffnete er sein eigenes Anwaltsbüro. Er brachte sehr viele innovative Ideen nach Lenart/Sankt Leonhard in Windisch Büheln und er setzte sich ständig für die Erweiterung des Slowenentums und für den slowenischen Charakter des Marktes ein. Er war einer der leitenden Mitglieder der „Sokol“-Bewegung und bedeutender Funktionär der Mariborer/Marburger „Sokol“-Gesellschaft. Einige Zeit lang war er Bürgermeister von Lenart/Sankt Leonhard in Windisch Büheln und er kümmerte sich um die wirtschaftliche Entwicklung des Marktes und der Umgebung. Bedeutende Rolle spielte er auch in den Umbruchjahren 1918/1919, als er dem General Maister und seiner slowenischen Armee mit Proviant und vor allem mit dem Geld aus der Lenart/Sankt Leonhard in Windisch Büheln Sparkasse half. Nach der Gründung des neuen SHS Staates wurde er zum liberalen Politiker und zum Träger des „Sokol“-Gedankens in der weiteren Umgebung der zentralen Slovenske gorice/Windisch Büheln. Als langjähriger Bürgermeister sorgte er für die wirtschaftliche, kommunale und gesellschaftlich-kulturelle Entwicklung der Gemeinde Lenart/Sankt Leonhard in Windisch Büheln. Er war auch ein erfolgreicher Anwalt und extrem aktiv in der Mariborer/Marburger „Sokol“-Gesellschaft. Gorišek engagierte sich auch in der Feuerwehr- und Jägerorganisation und war überall ein großer slowenischer Patriot.

In Lenart/Sankt Leonhard in Windisch Büheln blieb er bis zur Okkupation Jugoslawiens in April 1941. Nach dem April-Angriff der Achsenmächte an das Königreich Jugoslawien im Jahr 1941 musste er mit seiner Familie von Lenart/Sankt Leonhard in Windisch Büheln nach Bosnien fliehen, denn er galt bei den Deutschen als ein höchst gehasster slowenischer Politiker. In Banja Luka erlitt Dr. Gorišek einen Schlaganfall und er wurde für den Rest seines Lebens auf fremde Hilfe angewiesen. Er starb im Jahr 1957 und ist auf dem Friedhof in Ruše begraben. Sein Vermögen in Lenart/Sankt Leonhard in Windisch Büheln wurde zum größten Teil nationalisiert. Die Erinnerung an ihn und vor allem an sein „Sokol“-Engagement ist bis heute noch stark präsent. Seine ehemaligen „Sokol“ Unterstützern, die auch aus den naheliegenden Dörfern kamen, behielten ihn in schöner Erinnerung. Eine Straße trägt sogar seinen Namen. Dr. Milan Gorišek, dem ohne Zweifel der Primat für die Sorge für das Slowenentum in dem Jahrzehnt vor dem Ersten Weltkrieg und auch noch später gehört, bleibt in der öffentlichen und historischen Erinnerung der Stadt und der Stadtgemeinde Lenart/Sankt Leonhard in Windisch Büheln erhalten. Einzelne noch lebende Mitglieder des „Sokol“ erinnern sich an ihn als an einen der ehrenwertesten und angesehensten Bewohnern von Lenart/Sankt Leonhard in Windisch Büheln, der auch den Armen gerne half.

Die Schicksale der „Sokol“ Mitglieder nach dem zweiten Weltkrieg waren sehr unterschiedlich. Einige wurden zu Kommunisten, die entscheidend die neue Regierung unterstützten und wichtige Posten in der Stadt und in der Umgebung besetzten. Diejenigen, die vor der sozialistisch-kommunistischen Macht nicht niederknieten, wurden als „Goriškovci“ stigmatisiert. Alle blieben jedoch auf ihren ehemaligen Leiter, Dr. Milan Gorišek, stolz.

Joseph Kuhn v krempljih Ozne

Tomaž Ivešić*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929Kuhn J.; 323:94(497.4)"1945/1947"

Tomaž Ivešić: Joseph Kuhn v krempljih Ozne. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 88=53(2017), 2–3, str. 115–134

Avtor se je posvetil življenjski zgodbi Josipa Kuhna, švicarskega državljana, ki je od 1920/1921 živel v Razvanju. Tam je po neuspešnem ukvarjanju s trgovino z lesom v tridesetih letih s perutninarstvom, prašičjerejo in drugimi kmečkimi panogami precej obogatel. Maja 1945 ga je Ozna aretirala in poslala v 13-mesečni mukotrpn pripor, ker naj bi bil sodelavec gestapa. Po oprostilni sodbi se je januarja 1947 preselil v Švico. S sabo je odnesel tudi pisno pričevanje o usmrčitvah pri sv. Arehu na Pohorju. Obe pričevanji sta bili objavljeni v knjigi *Schicksal über uns* leta 1948.

Ključne besede: Joseph Kuhn, Razvanje, prikrita grobišča, Ozna, poboji

1.01 Original Scientific Article

UDC 929Kuhn J.; 323:94(497.4)"1945/1947"

Tomaž Ivešić: Joseph Kuhn in the Clutches of OZNA. Review for History and Ethnography, Maribor 88=53(2017), 2–3, pp. 115–134

The author devoted this article to Josip Kuhn's life story. Joseph Kuhn was a Swiss citizen, who lived in Razvanje in the years 1920/1921. After his failure as a wood merchant, he made quite a fortune in the 1930s with poultry breeding, pig farming, and other agricultural activities. In May 1945 he was arrested by OZNA and sent to a 13-months brutal arrest, for he was supposedly a Gestapo collaborator. In January 1947, after being found not guilty, he moved to Switzerland. He also took written statements on killings at St. Areh on Pohorje. In 1948, both testimonies were published in the book *Schicksal über uns*.

Key words: Joseph Kuhn, Razvanje, hidden cemeteries, OZNA, killings

* Tomaž Ivešić, magister zgodovine, doktorski raziskovalec, European University Institute, Department of History and Civilization, Villa Salviatti, Via Bolognese 156, 50139 Firenze, Italija, tomaz.ivesic@eui.eu

UVOD

Leta 1964 je avstrijski časnik *Südosst Tagespost* objavil serijo člankov pod naslovom *Spodnještajerska tragedija*, ki niso neopažena obšla zaposlenih na Inštitutu za narodnostna vprašanja. Slednji je od leta 1957 izdajal svoj informativni bilten,¹ v katerem so v omenjenem času spremljali pisanje avstrijskih in italijanskih časnikov na temo Jugoslavije in slovenske manjšine v teh dveh državah. Na začetku vsake številke so sprva navedeni naslovi člankov ter mesto objave, sledi prevod bodisi vseh člankov ali samo nekaterih, včasih pa le najzanimivejši odstavki. Deseti članek zgoraj omenjene serije, objavljen 18. januarja 1964 na str. 17 *Südosst Tagesposta*, je še posebej vzbudil njihovo zanimanje, saj so ga v celoti prevedli. Članek govori o nasilju na spodnjem Štajerskem med drugo svetovno vojno in v mesecih po njej. Odstavek, ki je vzbudil moje zanimanje, pravi: »S temi poročili² naj bi se ne odpirale nobene rane in tudi naj bi se ne še enkrat preračunalo, kdo je v teh letih proti drugemu brez obzirneje besnel. Toda z zamolčanjem ne bo nikomur ustrezno. Brez [nejasno] številni množični grobovi pričajo o krajih grozote: Obrambni jarki proti tankom v okolici Hoč pri Mariboru, kjer je bilo sredi maja pobito in ustreljeno veliko tisoč spodnjih Štajercev skupaj z nemškimi in avstrijskimi ujetniki /o čemer se lahko čita v knjigi Alberta Künga: 'Usoda čez nas', ki je izšla v Luzernu/; okolica Areha na Pohorju, gozd Lisica pri Konjicah, močne protitankovske ovire vzhodno od Brežic v Savski dolini; najbolj grozno morišče pa so bili v letu 1942 opuščeni rovi rudnika pri Laškem, nazvani v ljudski govorici 'Huda jama'. Samo tu je bilo nagnano v rove in likvidirano okroglo 8.000 Spodnještajercev, ki so bili privedeni iz internacijskega taborišča v Teharjih pri Celju; skoro dnevno so v večernih urah vozili polno naloženi tovornjaki iz mlina za stradanje v Teharjih k temu premogovniku in so se vračali prazni.«³

Albert Küng je urednik knjige,⁴ v kateri so zbrane različne življenjske zgodbe švicarskih državljanov, ki so živeli vse od Rusije, Poljske, Madžarske do Jugoslavije in Italije. Zaradi varovanja osebnih podatkov imena pričevalcev niso

¹ Začel je izhajati leta 1957 in je do konca obstoja leta 1989 spremenil precej imen: Informativni bilten INV, *Dnevne vesti*, Vesti, Bilten INV ter Informator INV.

² Pred tem je v članku omenjeno poročilo grofice Helene Fünfkirchen, ki ga slovenska javnost že pozna. Iz dvorca Šahenturn, katerega zadnja lastnica je bila, jo je OZNA odvedla sprva v zbirališče Slatina Radenci ter nato v Strnišče oz. Kidričevo. Tam je v taborišču prebela pet tednov in kasneje o tem napisala poročilo. Glej: Tone Ferenc, *Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno*. »Nemci« na Slovenskem 1941–1945, ur. Dušan Nečak, Ljubljana 2002, str. 189.

³ Spodnještajerska tragedija, X. del, *Dnevne vesti*, 8. 2. 1964, str. 15–16.

⁴ *Schicksal über uns: Das Geschick des Auslandschweizertums in verbürgten Erlebnisberichten tiefster Tragik: Ein Roman der Wahrhaftigkeit den das Leben Schrieben*. ur. Albert Küng, Luzern 1948.

zapisana oz. so uporabljali akronime. Z izdajo teh življenjskih zgodb sta hotela založnik ter Küng opozoriti na brezpravno ravnanje s švicarskimi državljani. V uvodu knjige so pod spodnjo fotografijo tako zapisali: »Prikaz t. i. celice za enega v zaporu Maribor v Jugoslaviji. Celica je bila 2 m široka in 4 m dolga, v njej je bilo redno od 6 do 7, občasno celo 9 do 10 mož. Naš sodržavljan je moral pred tem 111 dni trpeti v ječi, kjer ni videl niti sonca, niti lune ali zvezd. Prehrana je bila dnevno sestavljena iz juhe iz kuhinjskih odpadkov (krompirjevi olupki) brez soli in maščobe ter koščka kruha. Kruh je bil zapornikom povrh ves mesec odtegnjen. Zaporniki so morali živeti skupaj na betonskih tleh, brez odeje, slame in gretja. Mrčes, stenice, uši in bolhe so jih skoraj požrle. Mučenje, tifus, lakota in nočne likvidacije so privedle do duševnega stanja, v katerem se smrti niso več bali; usmrčenim so skoraj zavidali. Bi morali poštene švicarski državljani takšno dogajanje dopustiti in ob tem molčati?«⁵

V petem poglavju knjige z naslovom *V krempljih jugoslovanske Ozne* je na približno 20 straneh napisana zgodba švicarskega državljana, ki je bil priprt v zaporih Ozne v Mariboru in bil nato po več mesecih mučenja in dveh sojenjih izpuščen, dokler ni januarja 1947 zapustil Jugoslavije in odšel v Švico. Tja je s seboj prinesel tudi pisno pričevanje o likvidacijah na Pohorju pri sv. Arehu. To poglavje je bogato opremljeno s fotografijami in ilustracijami. Avtorja ilustracij ni mogoče ugotoviti, najverjetneje jih je narisal kar pisec sam. Ker je k sreči pričevalec v poglavju objavil tudi fotografijo svoje »pohorske domačije«, ni bilo težko ugotoviti, da gre za današnji dvor v Razvanju. Pod evidenčno št. 8943 je bil dvor vpisan v register nepremične kulturne dediščine leta 1992 kot spomenik lokalnega pomena. Kot je moč razbrati iz registra, je objekt na Vinogradniški poti 12: »Enonadstropna stavba s tlorisom v obliki [črke] L, naslednica srednjeveškega dvora iz 12. stoletja. Podeželski dvor s pomoli in verandami, zgrajen v 2. polovici 19. stoletja v historicističnem slogu (neogotika).«⁶ Istega leta so poleg stavbe zavarovali tudi okoliški »Nasad eksot pri Kunovi vili« kot spomenik oblikovane narave.⁷ Navedeno ime je tudi edini indic o nekdanjem lastniku posestva Josephu Kuhnu.⁸ Za stavbo tudi domačini še danes uporabljajo ime Kunova vila.

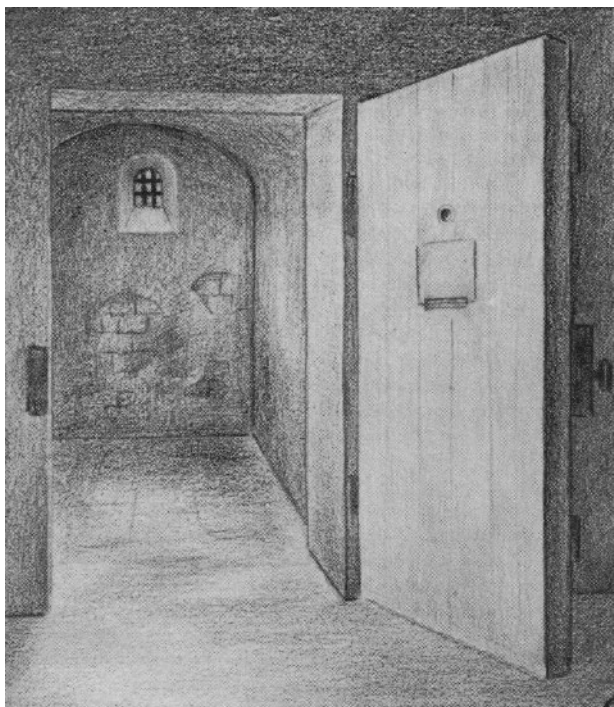
Kljub temu da je bil iz pričevanja dan aretacije jasen, imena pričevalca v začetku ni bilo mogoče ugotoviti, saj se datum aretacije in podatki, ki so bili na razpolago, niso ujemali z informacijami o nobenem od aretirancev v oznovski knjigi aretirancev za mesto Maribor. S pomočjo kolegice Neže Strajnar iz

⁵ Prav tam, str. XIII. Podčrtal T. I.

⁶ Register nepremične kulturne dediščine, evidenčna št. 8943, Maribor – Dvor Razvanje. <http://giskd2s.situla.org/rkd/Opis.asp?Esd=8943> (dostopno 29. 7. 2017).

⁷ *Medobčinski uradni vestnik*, 30. 11. 1992, str. 407.

⁸ V slovenskem časopisju in nekaterih virih se njegovo ime navaja kot Josip ali Jožef.

Slika 1: Mariborska celica (Vir: Küng, *Schicksal über uns*, str. XIII).

Študijskega centra za narodno spravo je bilo končno moč ugotoviti, da gre za pričevanje Josepha Kuhna. Toda vse, kar se je o njem vedelo, je bilo le to, da je leta 1955 odgovoril na pismo, ki ga je dobil v Švico. Žena pripornika Emerika Mayerja ga je namreč povprašala, ali kaj ve o usodi njenega moža. Kuhn je sporočil, da je bil slednji likvidiran, najverjetneje pri sv. Arehu na Pohorju.⁹ K pismu je priložil tudi ilustracijo ljudi, ki so bili namenjeni v smrt. Identična ilustracija se nahaja tudi v knjigi, iz česar je mogoče sklepati, da je avtor ilustracij Kuhn sam. Kakor koli že, o Josephu Kuhnu smo doslej vedeli zelo malo. Vseeno sem na podlagi njegovega lastnega pričevanja, ki ga objavljam v tej številki ČZN v rubriki Viri, časopisja ter arhivskih virov¹⁰ uspel sestaviti zagotovo nepopolno, a vsaj delno predstavo o tem, kdo je Joseph Kuhn bil in zakaj ga je doletela takšna usoda.

⁹ O vsebini pisma glej: Neža Strajnar, Zunajsodni poboji pripornikov zapora Ozne v Mariboru januarja 1946. *Represivne metode totalitarnih režimov: Zbornik prispevkov z mednarodnega znanstvenega posveta*, Ljubljana, 2012, str. 220. Kolegici Strajnar se na tem mestu iskreno zahvaljujem za pomoč.

¹⁰ Za pomoč pri lociranju dokumentov v Arhivu Republike Slovenije (ARS) se zahvaljujem kolegu Tadeju Cankarju, za pomoč pri pridobitvi dokumentov iz Pokrajinskega arhiva Maribor (PAM) pa kolegom Davidu Prajncu, Alešu Mavru ter Leopoldu Mikec Avberšku.

KDO JE BIL JOSEPH KUHN?

Kot pravi v knjigi *Schicksal über uns* Kuhn sam, se je rodil leta 1888 premožnejšemu kmetu v švicarski pokrajini Freiamt, ki je del kantona Aargau na severu Švice. Šolal se je na kmetijski srednji šoli in nato delal na domači kmetiji. Vojaško obveznost je odslužil pri konjenici ter bil med prvo svetovno vojno povišan v narednika. Nato je vzel leto dni dopusta in bil kot trgovec na debelo oziroma zastopnik odposlan na Madžarsko in Jugoslavijo. Posle je sklepal v imenu švicarskega uvoznega konzorcija za klavno živino. V Razvanju pri Mariboru je spoznal Margareto Tausch, s katero se je poročil in prevzel posestvo Tausch v obdelovanje.¹¹ Svojega tasta dr. Karla Tauscha, o katerem tudi ne vemo veliko, ni nikoli spoznal. Tausch je bil leta 1910 izvoljen za načelnika Schulvereina v Razvanju.¹² Ob njegovi smrti leta 1917 je *Straža* objavila dopisnik, v katerem je bilo zapisano, da je pokojnik umrl zaradi zastrupitve krvi in da je bil »pravičen Nemec«, ki je storil »mnogo v gospodarskem oziru za kmetško ljudstvo«,¹³ saj je bil mdr. dejaven predsednik mlekerskega društva v Razvanju.¹⁴ Kot zanimivost naj navedem, da je dr. Tausch že od leta 1902 dalje vodil rodovniško knjigo za avtohtono pasmo štajerske kokoši.¹⁵ To dejavnost je nadaljeval tudi Kuhn in jo še dodatno nadgradil.

Toda še preden se je popolnoma posvetil živinoreji in perutninarstvu, je Kuhn odprl trgovino z lesom, ki pa ni obratovala z dobičkom. Leta 1929 je bil tako zaradi dolgov do upnikov prisiljen sprožiti stečaj podjetja, saj so upniki že začeli z rubljenjem nepremičnin, katerih solastnik je bil najverjetneje skupaj s soprogo. S tem bi bili ostali upniki oškodovani. Ko je bil stečaj odprt, so vsi upniki prijaviili zahtevane zneske, toda sodišče je ugotovilo, da je Kuhново premoženje preprosto premajhno za poplačilo dolga. Še več, skupna vsota popisane imetja ni bila dovolj niti za poplačilo stroškov stečaja. Zato je bil le-ta odpravljen, dolgovi pa odpisani. Iz popisa lastnine je mogoče razbrati, da je bila pri večini solastnica soproga in da sta v hlevu imela zgolj dve svinji.¹⁶ To neslavno obdobje svojega življenja je v pričevanju Kuhn razumljivo zamolčal.

Morda je prav klavrn konec trgovine z lesom spodbudil njega in soprogo, da sta se začela ukvarjati s prvotnim poslanstvom posestva Tausch – perutninarstvom. Od začetka tridesetih let prejšnjega stoletja je v časopisju moč

¹¹ *Schicksal über uns*, str. 80–82.

¹² Narodno-obrambno delo, *Straža*, 23. 12. 1910, str. 6.

¹³ Dopisi, *Straža*, 9. 11. 1917, str. 8.

¹⁴ Mariborski okraj, *Slovenski gospodar*, 4. 9. 1909, str. 4.

¹⁵ E. Stoklas, Ugovori proti štajerski kokoši in njih tehtnost, *Kmetiski list*, 14. 3. 1934, str. 6.

¹⁶ Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM 0645 Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, serija 007, stečajne zadeve in poravnalni postopki zunaj stečaja, spis 00050, Kuhn, Josip [Razvanje], trgovec z lesom – stečajni spis S6/29 Okrožnega sodišča Maribor.

zaznati porast števila člankov, v katerih se omenja posestvo Kuhn-Tausch oz. Margareta Kuhn-Tausch. Kot je moč razbrati iz časopisja, je prvo nagrado za štajerske kokoši Margareta dobila že leta 1930 na drugi razstavi odseka perutninarstva Kmetijske družbe v Ljubljani.¹⁷ Naslednje leto je Margareta prejela prav tako prvo nagrado na razstavi v Zagrebu.¹⁸ Vse te nagrade so prinesle prepoznavnost in možnost zaslužka, zato sta zakonca Kuhn začela tudi oglaševati svoje posestvo. Poudarjala sta, da gre za »prvo jugoslovansko vzrejalništvo rujaev štajerske kokoši. Selekcija se vrši že 30 let. Odlikovano z mnogimi nagradami.«¹⁹ Jajca so stala 3 dinarja, enodnevna piščeta 18 dinarjev, trimesečna piščeta pa 35 dinarjev.²⁰ Če ob tem upoštevamo, da je bila glede na poročila povprečna nesnost kokoši na posestvu 164 jajc letno, najvišja pa med 232 in 238, ter da je Kuhnovo pleme kokoši imelo med 150 in 200 kokoši, brez tistih, ki so bile namenjene zakolu in kopunjenju, vse to vodi do ugotovitve, da si je Kuhn v finančnem smislu povsem opomogel.²¹ Še več, zakonca Kuhn sta nadaljevala s perutninarstvom in še naprej prejemale prve nagrade. Največji uspeh sta dosegla na svetovni razstavi v Rimu leta 1933, kjer sta skupaj z ostalimi jugoslovanskimi perutninarji dosegla skupno četrto mesto.²² Velik uspeh je bila še zlata kolajna na razstavi v Beogradu leto kasneje.²³ Nagrade so bile seveda tudi finančne. Ves zaslužek je Kuhn ponovno investirjal v nove naprave (npr. grelniki jajc) in v nov kurnik za 300 kokoši.²⁴ Zatorej ne preseneča, da je bilo vzrejalništvo Kuhn-Tausch leta 1934 razglašeno za najstarejše in najboljše vzrejalništvo kokoši v Dravski banovini.²⁵

Ob perutninarstvu se je Kuhn ukvarjal tudi s prašičjerejo. Njegova moderna prašičjereja je presenečala celo ocenjevalce kokošjih vzrejalšč, ko so leta 1934 prišli ocenjevat kasneje zmagovalno vzrejalništvo, saj so se svinje vse leto gibale na prostem in kljub temu menda niso bile nikoli bolne.²⁶ Leta 1930 je

¹⁷ Druga razstava odseka za perutninarstvo Kmetijske družbe v Ljubljani, *Kmetovalec*, 30. 6. 1930, str. 105.

¹⁸ Beno Wenko, Perutninarska razstava v Zagrebu, *Kmetovalec*, 31. 12. 1931, *Kmetovalec*, str. 387.

¹⁹ Kuhn-Tausch, *Kmetovalec*, 29. 2. 1932, str. 68.

²⁰ Prav tam.

²¹ E. Stoklas, Ugovori proti štajerski kokoši in njih tehnost (Nadaljevanje), *Kmetiski list*, 21. 3. 1934, str. 6.

²² Svetovna perutninska razstava v Rimu, *Kmetiski list*, 4. 10. 1933, str. 3.

²³ Beno Wenko, Mednarodne perutninske razstave v Beogradu, *Kmetovalec*, 1. 3. 1934, str. 91.

²⁴ E. Stoklas, Ugovori proti štajerski kokoši in njih tehnost (Nadaljevanje), *Kmetiski list*, 21. 3. 1934, str. 6.

²⁵ Lavoslav Gosak, Perutninarska selekcijska središča pri zasebnikih in na kmetijskih zavodih, *Kmetovalec*, 15. 4. 1934, str. 141.

²⁶ E. Stoklas, Ugovori proti štajerski kokoši in njih tehnost (Nadaljevanje), *Kmetiski list*, 21. 3. 1934, str. 6.

kraljeva oblast kupila v Londonu nekaj prašičev plemenske bele angleške pasme ter jih razposlala po državi. »Kralja Davida«, ki je imel rodovnik za sedem rodov nazaj, so sprva imeli v Seleksijskem društvu v Središču ob Dravi, kjer je oplodil sto svinj in imel okoli 1000 potomcev. Ko je postal za tamkajšnje pleme nesposoben, ga je v rejo dobil Kuhn, ki ga je s pravilno prehrano in negovanjem »vidno popravil«, da je po tem oplodil še 118 svinj za dodatnih 1100 potomcev. Kraljevina je tako preko trideset potomcev odkupila s subvencijami in jih porazdelila med »narod«. »Kralja Davida« je Kuhn nato februarja 1936 zaklal pri teži 500 kg.²⁷ Toda »kraljevski pujs« ni bil Kuhnov rekord, saj je dve leti kasneje zopet »pristal« v časopisju ob zakolu orjaka z maso 587 kg.²⁸ Tudi v pričevanju se Kuhn pohvali z dobro rejo kokoši in prašičev ter s pridobitvami državnih subvencij.²⁹

Od preostalih dejavnosti je v časopisju moč zaslediti posestvo Kuhn-Tausch kot prejemnika različnih subvencij za selekcijo in žlahtnjenje semen. Od Kuhna so torej preostali kmetje dobivali setvena semena.³⁰ Kot aktiven čebelar je dovolil, da se njegovo posestvo uporablja za predavanja v okviru marihorske podružnice Slovenskega čebelarskega društva.³¹ Na predvečer druge svetovne vojne pa je Kuhn odprl na posestvu še lasten vinotoč.³²

Vsaj dvakrat so Kuhna v obdobju pred vojno tudi napadli in oropali. Leta 1933 sta ga v zasedi pričakala 27-letni dninar Ludvik Kramberger in 25-letni posestniški sin Ivan Olič ter ga pobila s koli. Čeprav sta se na sodišču zagovarjala, da je šlo za pomoto in da je bil napad namenjen nekomu drugemu, sta bila obtožena spoznana za kriva. V ječi sta bila tri leta, Kuhnu pa sta morala plačati tudi 20.000 dinarjev za »bolečine in bolniške stroške«.³³ Podobno razburljiva zgodba se je odvila januarja 1941, torej tik pred aprilskim začetkom druge svetovne vojne v Jugoslaviji, ko je Kuhn s prijateljem Pošingerjem sredi noči v gozdu zasačil dva nepridiprava, ki sta ravnokar žagala podrti 20 m visok hrast. Teden dni pred tem so Kuhnu odtujili precej lesa v vrednosti 15.000 dinarjev. Prav zato se je ponoči odpravil v gozd, kjer so se moški med seboj spopadli. Zlikovca sta Kuhnu s sekiro prelomila njegovo puško, tako da se je

²⁷ Martin Zupanc, Merjasec 'Kralj David 33', *Kmetovalec*, 15. 4. 1936, str. 96.

²⁸ Novice, *Slovenski gospodar*, 6. 4. 1938, str. 4.

²⁹ Schicksal über uns, str. 82.

³⁰ Prav tam; Sejmo dobro seme, *Slovenski gospodar*, 13. 9. 1939, str. 13; Semensko žito, *Kmet-ski list*, 13. 9. 1939, str. 5; Priznani posevki ovs in krompirja, *Kmetovalec*, 15. 3. 1941, str. 49.

³¹ Naše podružnice, *Slovenski čebelar*, leto 1939, št. 4, str. 64.

³² Vinotoč Kuhn – Razvanje otvorjen, *Večernik*, 4. in 5. 5. 1940, str. 6.

³³ Pošteno sta jo izkupila pred sodiščem, *Slovenski gospodar*, 22. 11. 1933, str. 3.

nato branil s kopitom in cevjo. Vsi štirje so utrpeli poškodbe, toda Kuhn in Pošinger sta napadalca na koncu obvladala ter ju predala orožnikom.³⁴

Drugo svetovno vojno je Kuhn torej pričakal v nekoliko slabšem fizičnem stanju. O njegovem delovanju med vojno lahko z gotovostjo trdimo samo dvoje. Prvič, septembra 1941 je bilo Kuhn na njegovo prošnjo izdano dovoljenje za nošenje orožja z obrazložitvijo, da se v gozdu na njegovem posestvu skrivajo »komunistične bande«, pred katerimi se mora braniti, saj mu želijo zaseči življenjske potrebščine oziroma mu jih kraдеjo. Prošnji so ugodili brez pripomb mariborskega policijskega poveljnika.³⁵

In drugič, 4. 3. 1942 je Kuhn ocenil, da bo okupacija slovenskega ozemlja bodisi trajna bodisi dolgoročna, zato je poslal pismo štajerskemu gavlajterju Siegfriedu Uiberreitherju v Gradec. V njem ga je prosil, naj mu odobrijo nemško državljanstvo. Pojasnil je, da že 22 let ne živi več v Švici in da se je želel že pred (drugo svetovno) vojno priključiti štajerskemu Kulturbundu, vendar je bil zavržen s pojasnilom, da je švicarski državljan. Z istim pojasnilom je bil zavržen tudi po vojni, in sicer so od njega zahtevali dokazilo o nemškem državljanstvu, toda nikoli ni prejel nobenega uradnega pojasnila glede svoje prošnje. Zato se je zdaj pisno obrnil na gavlajterja kot višjo instanco za posredovanje. Prosil ga je za nemško državljanstvo, da bi lahko postal član Heimatbunda (Štajerska domovinska zveza). Zatrdil je, da se je vedno počutil Nemca in se tako tudi obnašal, ter nadaljeval, da je žena Dunajčanka in da doma vedno govorijo nemško. Na koncu je Kuhn še zatrdil, da je njegova goreča želja, da bi po pridobitvi državljanstva postal član Heimatbunda. Kot priče za svoja politična in moralna stališča je Kuhn navedel tri osebe: inženirja Dobowskega, okrožnega vodjo Heimatbunda za okolico Maribora, Dietricha Letineka, šolskega svetnika v Lipnici, in Franza Schoberja, mariborskega peka.³⁶

Nemogoče je zanesljivo oceniti, kakšni so bili resnični nameni Josepha Kuhna ob tem pisanju. Najverjetneje se je za to potezo odločil, ker je nemški element z okupacijo prevladal in je Kuhn ocenil, da bo nemštvo tudi dolgoročno zagospodovalo na Štajerskem. Že sam izbor prič (nihče ni iz Razvanja in nihče ni povezan z društvi in dejavnostmi, s katerimi se je Kuhn ukvarjal) kaže na dejstvo, da je Kuhn živel nekakšno dvojno življenje. Imel je kroge ljudi, kjer se je identificiral kot Nemec, toda hkrati je bil pri Slovencih cenjen

³⁴ Zasačena gozdna tatova, *Slovenski gospodar*, 15. 1. 1941, str. 4; Če preseneti posestnik gozdne tatove, *Večernik*, 10. 1. 1941, str. 7.

³⁵ ARS, SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije (RSNZ SRS), podfond Nemško gradivo, šk. 770, mapa 104–12, Telegram mariborske mestne policije žandarmeriji v Hočah z dne 29. 9. 1941, str. 352 in 353.

³⁶ ARS, SI AS 1931, RSNZ SRS, podfond Gradivo OZNA in UDV na mikrofilmskih kolutah, serija III, 0061888-0061889, Pismo Josepha Kuhna štajerskemu Gauleiterju dr. Uiberreitherju 4. 3. 1942.

zaradi vseh že prej predstavljenih dejavnosti. Kot sam priznava v pričevanju, se je kot nemško govoreči prebivalec Jugoslavije seveda družil z mariborskimi Nemci in organiziral na svojem posestvu lov na divjad,³⁷ toda kot bomo videli v nadaljevanju, je te svoje stike med vojno uporabljal tudi za reševanje določenih Slovencev iz zapora.

KALVARIJA SE ZAČENJA – MAJ 1945

V svojem pričevanju Kuhn pravi, da so ga partizani napadli že 8. maja 1945 in ga deloma oropali. Odnegli naj bi »pet glav dragocene pasemske živine, dva avta, zbirko pisemskih znamk, ocenjeno na 120.000 švicarskih frankov, nakit v vrednosti 50.000 frankov ter dve polni vozili zalog, perila in raznih drugih uporabnih predmetov«.³⁸ Ozna ga je nato aretirala 23. maja in že čez dva meseca so dobili potrebne priče za sojenje Kuhnu zaradi sodelovanja z gestapom pred vojno in med njo. Žal je tri strani dolg dokument izjav prič, razen zadnje strani, neberljiv. Kljub temu je, kot bo vidno v nadaljevanju, stopil pred sodnika šele več kot leto dni po aretaciji.

Ena izmed dveh prič je bila Terezija Pošinger, posestnica v Razvanju. Sorodstvenega razmerja s Kuhnovim prijateljem Pošingerjem, s katerim je leta 1941 zasačil roparja v gozdu, žal ni bilo mogoče potrditi, sklepam pa, da je šlo za njenega moža. Terezija je navedla hude obtožbe na Kuhnov račun: da je sodeloval z gestapom že pred vojno, kar naj bi ji povedal šef mariborskega Gestapa Josef – Sepp Strohmeier. Pred zlomom Kraljevine Jugoslavije naj bi bil pri Kuhnu nastanjen tudi jugoslovanski vojaški štab, ki naj bi mu Kuhn prisluškoval. Ob začetku okupacije naj bi Tereziji dejal, da »smo« končno le osvobojeni in da je on ves čas sodeloval z Gestapom. Večkrat je izjavil »mein Gestapo«, člani slednjega pa so bili pri njem skoraj vsak dan na obisku. Za božič leta 1944 naj bi jim tudi podaril 40 gosi. Po zlomu Tretjega rajha naj bi svoje švicarske papirje ponujal prej omenjenemu Strohmeierju, ki pa mu ni zaupal in je papirje vrnil po Emi Lobnik. Povedala je še, da Kuhn z Osvobodilno fronto (OF) ni imel nikakršnega stika in da o njej ni smel prav nič slišati. Ko je Rudolf Hess, namestnik Adolfa Hitlerja, prebegnil v London, naj bi Kuhn Pošingerjeve zatožil Gestapu, češ da poslušajo londonski radio.³⁹ Razlog za pričanje proti Kuhnu je torej jasen, saj so ga Pošingerjevi sumili tožarjenja.

³⁷ Schicksal über uns, str. 100.

³⁸ Prav tam, str. 82.

³⁹ ARS, SI AS 1931, RSNZ SRS, podfond Gradivo OZNA in UDV na mikrofilmskih kolutah, serija III, 0061887, Izjava Terezije Pošinger o Kuhnu, 6. 7. 1945.

Ema Zavec, rojena Lobnik, je Ozni povedala, da je Kuhn po kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije vzel v hrambo razne predmete ljudi, ki so se bali, da bodo izseljeni, kar pomeni, da je med Slovenci užival precejšen ugled. Kuhn naj bi te predmete kar naprej delil kot darila svojim dunajskim znankam, predvsem žensko perilo. Preko Gestapa naj bi dal aretirati nekega Švajgerja, ki je po naročilu nekega Durjave hotel prevzeti njegove reči. Kuhn mu jih je sicer izročil, toda na železniški postaji v Hočah ga je Gestapo aretiral, kar so pripisovali Kuhnu. Ema je tudi trdila, da je Kuhnu vrnila švicarske papirje, ki jih je vrnil Strohmeier, in da je bil možakar »asocialen tip«, ki je s svojimi uslužbenci ravnal zelo grobo. Na koncu je Ema še poročala: »Po preobratu sta se pri njem oglasila funkcionarja OF Pukl in Dregarič in od njega zahtevala, da jima izroči orožje in vojaško opremo, ki da jo baje ima. Kuhn pa je tajil, da bi kaj imel. Ko se je pri njemu hotel vseliti štab brigade, mu je Kuhn hotel to zabraniti. Ker je Nemec, je brigada naredila pri njem preiskavo in našla cel kup angleških uniform, kakor tudi raznega orožja, čeravno mu je bilo znano, da mora te stvari takoj oddati naši oblasti.«⁴⁰

Poleg tega, da je bil »Nemec«, je bil njegov greh predvsem v tem, da je zavrnil nastanitev partizanskega štaba v svoji vili in da je bil premožen posestnik. Zgoraj omenjeni Jože Dregarič je bil po Kuhnovi aretaciji imenovan za varuha njegove imovine, čeprav je bil v tistem času že referent za narodno imovino v Razvanju. Januarja 1948 ga je zaslišala Udba (Udeljenje za državno bezbednost), naslednica Ozne. Dregarič je Kuhna dobro poznal, saj se je tako kot slednji priselil v Razvanje, in sicer iz Varaždina. Za Kuhna je dejal, da se je v Kraljevini Jugoslaviji izdajal za Nemca in da se politično ni udeleževal ter da tudi ni bil član Kulturbunda, bil pa je velik nasprotnik komunizma. Družil se je z Nemci, ki so hodili k njemu na lov. Med vojno je bil v dobrih odnosih z gestapom (Kuhn je hodil na gestapo v Maribor, oni pa k njemu na pojedine) in naj bi užival v nemških zmagah. Med vojno je Dregarič Kuhnu pomagal pri kmečkih opravilih. Med delom naj bi mu pripovedoval v glavnem o ženskah, ki jih je gestapo mučil in jih nato prisilil, da so delale zanj. Mnoge so bile zaradi mučenja v tako slabem fizičnem stanju, da so jih morali najprej poslati v zdravilišča, da so si opomogle. Leta 1943 naj bi mu Kuhn pripovedoval o Slavi Klavora, ki je bila ustreljena avgusta 1941.⁴¹ Dejal naj bi mu, da mu je je bilo žal zaradi lepe postave. Prav tako je Kuhn trdil, da ima prost vstop v urad gestapa in izkaznico, s katero je menda lahko nemoteno hodi v tovarno letal, na pogorišču katere je nastal kasnejši TAM. Hkrati je Dregarič dodal, da je

⁴⁰ Prav tam, Izjava Eme Zavec o Kuhnu, 6. 7. 1945. Podčrtal T. I.

⁴¹ Po njej se danes v Mariboru imenuje osnovna šola.

slišal govornice, da naj bi Kuhn v zaporih mučil »naše« ljudi, toda ni vedel, »v kolikor to drži«. ⁴²

Je pa Dregarič vedel, da je Kuhn pomagal svojim znancem, ki jih je Gestapo zaprl. Navedel je štiri primere in enega, v katerem Švicar ni želel pomagati: »Černe Franc mlajši iz Razvanja je bil zaprt za par dni, iz aresta ga je spravil KUHN/Černe se še nahaja v Razvanju in oče od Černeta si je bil s Kuhn-om zelo dober. Mati od Černe Franca mi je sama povedala, da je Černe Francu pomagal iz zapora. Obenem mi je povedala, da mu je zato dala večjo količino jestvin. 2./ Janžekovič Ivan iz Počehove je bil dalje časa zaprt od Gestapa in poslan v Dachau. Kuhn mu je baje pomagal v toliko, da ni bil [neberljiva beseda] ustreljen. Janžekovičeva žena mu je zato stalno dajala vino. 3. Čretnik Jožef iz Zg. Polskave, to so sorodniki od Černeta, ki jih je Gestapo potem spustil. 4. Partlič R. Gostilničar iz Zg. Dupleka, ki je bil zaprt in ga je Gestapo potem izpustil. Ta Partlič je sedaj od naše oblasti zaprt. Vem pa, da ni hotel intervenirati pri nekem železniškem uradniku Lukanjšek-u Hermand iz Razvanja, ki je bil zaprt – prepeljali so ga nekam v taborišče, kjer je 'baje' umrl. To je bilo v začetku okupacije. Kuhn s partizani ni imel nobene zveze. Konkretno ni vedel za njih. Je pa zadnje leto enkrat videl, soseda – partizana Pukl Konrada / bil na točki 13a/, ki je enkrat prišel domov in ga ni izdal.« ⁴³

Po Kuhnovi aretaciji in agrarni reformi je od tridesetih hektarjev posestva ostalo le še za tri hektarje zemlje, hiša ter inventar. To lastnino so popisali, prevzel pa jo je Dregarič. Nato je slednji slišal od žene nekega mariborskega lekarnarja Tira, da naj bi Kuhn skrival 10.000 cigaret v svoji hiši; ženska ga je nagovorila, naj jih poišče. Dregarič je ob tem na podstrešju našel v papir zavit lesen kovček, v katerem so bile različna zlatnina, moške in ženske ure, verižice, zapestnice, zobovja itd. Šlo je najverjetneje za reči, ki jih je Kuhn hranil za druge, kot je to pričala Ema Zavec. ⁴⁴ Dregarič je poklical Milko Zakrajšek, članico komisije za narodno imovino v Razvanju, s katero sta naredila popis predmetov. Naslednji dan je prišel po zlatnino N. Osojnik, predsednik okrožne komisije za narodno imovino, s svojimi tovariši. Eden izmed teh je iz zabojčka vzel zlato uro z dvojnim pokrovom, jo navil, poslušal ter dejal, da

⁴² ARS, SI AS 1931, RSNZ SRS, podfond Gradivo OZNA in UDV na mikrofilmskih kolutah, serija Maribor-mesto, 8353-8355, Zaslišanje Jožeta Dregariča, 22. 1. 1948 (dalje: Zaslišanje Jožeta Dregariča).

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Tudi sam Dregarič meni, da zlato ni bilo Kuhnovo, ampak od drugih ljudi. Po izpustitvi iz zapora je Kuhn ob prevzemu imovine – kar je pač od nje ostalo – poskrbel za prevod popisa zlatnine v nemščino, toda Dregarič je dobil vtis, da mu je zanjo malo mar. Njegovo najpomembnejšo zlatnino naj bi že leta 1944 odnesla soproga skupaj s hčerjo, ko sta se preselili v Švico. Kuhn je Dregariču tudi dejal, da je bil neumen, ker je zlatnino predal, namesto da bi jo obdržal zase. Glej: Zaslišanje Jožeta Dregariča.

jo bo obdržal, in jo vtaknil v žep. To je bilo v juniju ali juliju 1945, kaj se je pozneje dogajalo s to zlatnino, Dregarič ni znal povedati, povedal je le, da so vsi dokumenti pri okrožnemu tožilcu in da je vse popisano. Kmalu za tem naj bi začeli voziti še ostalo Kunovo imovino s popisom vred. »Prihajali so večkrat avtomobili po to blago, včasih kar več osebnih avtomobilov naenkrat.«⁴⁵

Na vprašanje zasliševalca, katere stvari je vzela Mica Levačičeva,⁴⁶ je Dregarič odgovoril: »Čeprav je bila imovina upravljana od okrožne komisije NI [za narodno imovino], so za upravnika postavili mene. Pogosto je prihajala tja Levačičeva Mica in je odpeljala, kar ji je ugajalo, tako pred vsem ženske obleke, razna ročna dela, večjo količino štofov za moške obleke, različno platno/ šifon/ več bal za posteljno perilo/ itd., dalje razne čevlje, nogavice, elektr. aparat za masažo/katerega ima Mica sedaj v privatni posesti/, dalje je odpeljala veliko porcelana-razne servise etc. Po vse te stvari je pošiljala avtomobil/ osebni. Jaz sem ji branil to odvažanje, ker je vedno prišla brez vsakega dovoljenja, pač pa je rekla, da je ona članica okrožnega odbora in merodajni faktor, ter, da me lahko da zapreti, če mi kaj ne ugaja. Ona vseh teh stvari, ki jih je odpeljala ni nikoli plačala.«⁴⁷

Toda dokumenti iz PAM-a kažejo, da je Mica zaplenjene stvari dala naprej, saj je odbor za narodno imovino uporabne stvari januarja 1946 razdelil po več okrožjih ter tudi med posamezne aktivistke in aktiviste. Zlatnino in srebrnino je v varstvo za blagajno Okrožne upravne narodne imovine vzel Janko Osovnik.⁴⁸ Ali gre pri izjavah Dregariča za škodoželjne namere in zaroto, v kateri se je znašla Mica in o kateri pripoveduje o svojih spominih, je težko soditi.⁴⁹ Povsem možno je, da Dregarič kot ne preveč pomembna in slabo obveščena oseba resnično ni vedel, kaj se je dogajalo z imovino po tem, ko jo je Mica odpeljala, in je pač preprosto sklepal, da jo je zadržala zase.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ Marija Levačič – Mica Rokova, članica Okrožne komisije Komunistične partije Slovenije ter Okrožnega odbora OF za Maribor in sekretarka Slovenske protifašistične ženske zveze za mariborsko okrožje kakor tudi članica Pokrajinskega odbora OF za Štajersko. Po vojni namestnica kandidata za skupščino dr. Maksa Šnuderla. Iz KPS je bila izključena leta 1947. Glej: Zdenko Zavadlav, *Iz dnevnških zapiskov mariborskega oznovca*, Maribor, 1990, str. 103; Milica Ostrovska, *Kljub vsemu odpor: Maribor v času okupacije in narodnoosvobodilnega boja, tretja knjiga*. Maribor, 1981, str. 311; Vida Deželak-Barič, *Vloga in značaj Komunistične partije Slovenije med drugo svetovno vojno. Preteklost sodobnosti: Izbrana poglavja slovenske novejšje zgodovine*, ur. Zdenko Čepič, Ljubljana, 1999, str. 102; Makso Šnuderl, *Dnevnik 1941–1945: V partizanih, II*. Maribor, 1994, str. 468.

⁴⁷ Zaslišanje Jožeta Dregariča.

⁴⁸ PAM, SI_PAM/0442 Okrožni ljudski odbor Maribor (1945–1947), šk. 79/1, Dodelitev predmetov imetja Kuhn v Razvanju, 17. januar 1946.

⁴⁹ Micini spomini so se objavili v več delih leta 1991 v časopisu *Večer*: Marija Falež, *Včasih pomislim ...: Kratki spomini Mice Rokove*, 19. 2. 1991–26. 3. 1991, *Večer*. Za povojno obdobje in zaroto o tem kako so se je znebili iz partije glej objave od 14. 3. 1991 dalje.

Čeprav je Kuhn ob izpustitvi iz zapora označil Dregariča za neumneža, ker je predal zlatnino in je ni obdržal zase, je bil Dregarič očitno v resnici poštenjak in do neke mere naivnež. Dejansko je deloval v dobro Josepha Kuhna in njegove lastnine, katere varuh je bil. Potem ko so lokalni veljaki nove oblasti pokradli, kar se je pokrasti dalo, je Dregarič septembra 1945 vložil v Kuhnovem imenu prijavo za ocenitev vojne škode. Glede na izpolnjeni formular naj bi bili zavezniki krivi za škodo 30 kosov stekla, 1200 kosov strešne opeke in izgubo osmih delovnih dni ter še za 19 bombnih lijakov na njivah. Nemci naj bi uničili 300 m² zemlje ob izgradnji poljske železnice, vzeli naj bi si 1,5 ha gozdov in 525 m³ lesa ter pet glav živine (dve kravi, dva vola in enega bika), ki jih omenja v svojem pričevanju tudi Kuhn, toda trdi, da so jih odpeljali partizani. Zelo jasno je Dregarič popisal tudi imovino, ki jo je odpeljala jugoslovanska vojska oz. Jugoslovani: dve tovorni vozili znamke Ford in Opel Blitz, dve osebni vozili znamke Horch (šestsedežno) in znamke DKW (štirisedežno),⁵⁰ dva težka kmečka vozova, štiri nova ženska kolesa, 200 litrov vina, 150 kg svinjske masti, en kavni aparat in dva pisalna stroja. Vojna škoda, ki vsekakor ni bila vsa popisana, je bila ocenjena na 868.980 din.⁵¹

PAM še hrani originalne podrobne popise odvzetega imetja,⁵² s pomočjo katerih je lahko ugotoviti, da je Dregarič popisal samo »glavne« stvari. Kasneje je bila škoda ocenjena na skupno 2 milijona dinarjev. Na pritisk Kuhнове žene je namreč švicarski konzularni agent za Ljudsko republiko Slovenijo Viktor Beabler pisal Okrajnemu narodnoosvobodilnemu odboru za Maribor – desni breg, da bi izvedel, v kakšnem stanju je posestvo. Iz teh pisem izvemo, da je škoda bila ocenjena na 2 milijona dinarjev ter da sta lastnika posestva v resnici bila Margareta Tausch, žena Josepha Kuhna, ter Kuhnov brat Leon. Kako in kdaj je Josephov brat postal solastnik polovice posestva, ni znano. Vsekakor pa je uprava zatrdila Baeblerju naslednje: »Vsa posestva so obdelana in se tudi v redu obdelujejo in obskrbujejo; poljski pridelki se pravočasno spravljajo in prevešček vnovčuje po najvišjih dnevnih cenah. Z izkupičkom se plačuje mezde delavcem. Vsi dohodki in izdatki se pa točno knjižijo ter se tozadevni obračun lahko predloži.«⁵³

Od septembra 1945 pa so se začele javljati osebe, ki so pri Kuhnu shranile svoje stvari in so jih sedaj zahtevale nazaj. Tako so vrnili več osebam vse od železne peči, šivalnega stroja do oblek. Kravo in teličko so dali Žigu Bačarju

⁵⁰ Dve vozili oz. avtomobila omenja tudi Kuhn v pričevanju.

⁵¹ PAM, SI_PAM 0446, Okrajna komisija za vojno škodo Maribor (1945–1946), spis 10198, Kuhn Josip, Razvanje 111: prijava vojne škode pri Okrajni komisiji za vojno škodo Maribor.

⁵² PAM, SI_PAM/0442 Okrožni ljudski odbor Maribor (1945–1947), šk. 79/1 Spiski imovine z dne 26. 6. 1945, 4. 7. 1945 in 5. 7. 1945.

⁵³ PAM, SI_PAM/0442 Okrožni ljudski odbor Maribor (1945–1947), šk. 77/4 Dopis Okrajnega NOO Maribor – desni breg švicarskemu konzularnemu agentu, 22. 9. 1945.

iz Radizela, ki ga je z njegove domačije pregnal okupator. Ob vrnitvi ni bilo na domačiji ničesar, zato je prejel dve glavi živine, naknadno pa je zaprosil še za eno kravo, saj je moral preživeti veččlansko družino. Razen tega se je pritoževal, da mora pognojiti vinograd, saj ga nihče že leta ni pognojil. Ali je dodatno kravo dobil, ni znano, kakor tudi ne, ali je vedel, da gre za plemensko živino.⁵⁴

Zaradi poizvedovanja švicarskega konzularnega agenta je bil odpravljen odlok o zaplembi premoženja. Joseph in Margareta Kuhn sta bila namreč švicarska državljana, torej državljana v vojni nevtralne države in za njiju avnojskega odloka iz leta 1944 ter člena kazenskega zakonika o zaplembi ni bilo mogoče uporabiti, razen če bi dokazali, da je Margareta sodelovala z okupatorjem. Zato je okrožna zaplembna komisija zapisala v dopisu, ki ga je poslala javnemu tožilcu za mariborsko okrožje, da je prepričana, da sta oba sodelovala z okupatorjem in gestapom ter da sta dajala zavetje gestapovski službi, ki je z njunega posestva izvajala akcije nad partizani kakor tudi zatiranje ostalih prebivalcev. Zapisali so še, da Joseph Kuhn ni lastnik posestva, ampak zgolj upravitelj. Vsekakor pa je bil glavni problem v tem, da premične lastnine tako ali tako ni bilo več, zato je bilo nujno vsaj Kuhnovi soprogi Margareti dokazati krivdo ter zapleniti vsaj njeno polovico. Okrožna zaplembna komisija je zato predlagala javnemu tožilcu za mariborsko okrožje naslednje: »Margareta Kuhn kot najožja sodelavka nemškega okupatorja in gestapa brezdvomno pride v poštev za progon kot pomagač okupatorja, če že ne kaj več, ki se je v najmanjšo roko sovražno ponašala pod okupacijo in na podlagi tega se odnosi na njo odredba iz točke 2. čl. 1 Odloka AVNOJ-a kot državljanke nevtralne države, ki se je med okupacijo vedla sovražno. To ugotovitev bi seveda moralo izreči sodišče in na tej osnovi tudi izreči zaplembo celokupne njene lastnine na zemljišču v Razvanju št. 111 do polovice in to kakor vseh njenih premičin tako vsega nepremičnega imetja. Zato bi po našem mišljenju bilo potrebno, da pokrenete proti imenovani sodni postopek, katerega cilj naj bi bil zaplemba njenega premoženja, ker okrajna okrožna zaplembna komisija kljub zgoraj navedenem dejanskem stanju ni pristojna in upravičena izreči zaplembo.«⁵⁵ Kako se je zadeva razrešila, ni bilo mogoče izvedeti, toda domačini v Razvanju znajo povedati, da naj bi bili nekdanji lastniki vile izplačani. Vsekakor pa v PAM-u ne hranijo sodnega zapisnika s sojenja soprogi Margareti, ampak samo proti Josephu Kuhnu.

⁵⁴ Pisma in prošnje so shranjene v mapi: PAM, SI_PAM/0442 Okrožni ljudski odbor Maribor (1945–1947), šk. 77/4.

⁵⁵ Pisma in prošnje so shranjene v mapi: PAM, SI_PAM/0442 Okrožni ljudski odbor Maribor (1945–1947), šk. 74/7, Pismo Okrožne zaplembne komisije javnemu tožilcu za mariborsko okrožje o zaplembi imetja Jožefa in Margarete Kuhn, 22. 2. 1946.

Slednjemu je bilo v priporu malo mar za njegovo lastnino ter za posestvo, ki ga je upravljal, saj je bila njegova glavna skrb, da ostane živ in dokaže svojo nedolžnost. Ko je po več kot letu dni mučnega pripora končno stopil pred sodnika, je bil zaradi pomanjkanja dokazov dne 1. 6. 1946 oproščen obtožbe, da je »pred slomom Jugoslavije pošiljal gestapu v Gradec poročila vojaške narave in da je bil v času okupacije v gestapovski službi«. ⁵⁶ Vendar se je že naslednji dan državni tožilec pritožil na razsodbo s sklicevanjem na nove dokaze, ki jih je očitno pridobil v enem dnevu. Prav tako je Kuhn predložil šest novih protidokazov. Da bi se zadeva razčistila, se je vrhovno sodišče v Ljubljani odločilo, da zadevo vrne v ponovno obravnavo prvostopenjskemu sodišču. ⁵⁷ Kot izvemo iz Kuhnovega pričevanja, so se »nove« priče na drugem sojenju v svojih pričanjih ponovno zapletale v protislovja, zato je bil tudi v drugo spoznan za nedolžnega. Ker pa državni tožilec ni mogel sprejeti poraza, so Kuhna zopet odpeljali v zapor. Ta primer naj bi bil celo povod za vsedrjavno srečanje državnih tožilcev, ki so na koncu v svoji zbeganosti poklicali ministrstvo za pravosodje, ki je ukazalo, da je treba sodbo sodišča spoštovati. ⁵⁸

Po izpustitvi na prostost se je Kuhn skrival, saj se je bal ponovne aretacije ali celo likvidacije. Po mesecih napornega boja z Ozno in s pomočjo švicarskega konzula je naposled le dobil potni list z izstopno vizo in tako januarja 1947 zapustil Jugoslavijo. S sabo je v Švico prinesel tudi pismo ⁵⁹ pobegle ženske (pripadnica nemške manjšine), ki se je s hčerjo rešila smrti pri sv. Arehu na Pohorju. Identitete avtorice pisma, ki se je podpisala z A. Sch., ni bilo moč ugotoviti. Če je v objavi pisma zapisano, da hranijo njun novi naslov s pismom vred pri založniku, nam to ni v pomoč, saj je založba leta 1953 prenehala delovati. V arhivu v Luzernu se nahaja zgolj ta podatek. Na nekdanjem naslovu lastnikov pa se ne nahajajo več njihovi potomci, kar pomeni, da sta izvirno pismo in ime avtorice pisma najverjetneje za vedno izgubljeni. ⁶⁰

Kljub temu si lahko z raziskavami Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč pomagamo do te mere, da sklepamo, da so se poboji zares dogajali na sv. Arehu na Pohorju. V bližini Ruške koče na Arehu so namreč potekala izkopavanja oktobra in novembra 2007. Locirali so 12 lokacij, od katerih se za eno lokacijo grobišče ni potrdilo, za eno lokacijo

⁵⁶ ARS, SI AS 1931, RSNZ SRS, podfond Gradivo OZNA in UDV na mikrofilmskih kolotah, serija A, A057036, Sodba Vrhovnega sodišča LRS na pritožbo državnega tožilca o razveljavitvi prvega sojenja Jožefu Kuhnu, 2. 6. 1946 (podčrtano v org.).

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ Schicksal über uns, str. 91.

⁵⁹ Prav tam, str. 94–100. V tej št. ČZN pod viri v Kuhnovem pričevanju v podpoglavju Epilog.

⁶⁰ Staatsarchiv Luzern, A 1044, Akten zu Firmen, die zwischen 1883 und 1973 oder 1985 aus dem Handelsregister gelöscht wurden, mapa 10094, Verlag Schweizer Pioniere in aller Welt A. G. Luzern in Liq. \ Luzern, 1947–1953.

pa so v poročilo zapisali, da je potrebna še dodatna preiskava. V miniranem grobišču so našli 189 skeletov, o čemer so poročali tudi nekateri mediji.⁶¹ Sodeč po fotografijah, so bile najdene tudi žice, s katerimi so vezali žrtve, kar vodi do sklepa, da je pričevanje vsekakor resnično.⁶² Tudi A. Sch. poroča o tem, da so jim z žico zvezali roke, vezali pa so jih tudi v paru preko ramen.⁶³ O usmrtitvah na sv. Arehu je pričevanja storilcev zbrala že sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja Preiskovalna komisija za raziskovanje poveljnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti.⁶⁴

ZAKLJUČEK

Pričevanje Josepha Kuhna je najverjetneje najmlajše javno objavljeno pričevanje o poveljnem nasilju in zakritih grobiščih v okolici Maribora. Posebno vrednost mu daje tudi ob njem objavljeno pismo, ki govori o usmrtitvah pri sv. Arehu na Pohorju kot vir iz prve roke, za katerega nismo vedeli, da sploh obstaja. Skupaj pričevanju slikata usodo nemško govorečih prebivalcev spodnje Štajerske po 2. svetovni vojni. Osebna zgodba Josepha Kuhna pravi tudi o tem, da je bilo v Kraljevini Jugoslaviji mogoče obogateti s pridnim delom in znanjem ter da je vojna vihra usodno zarezala v Kuhnovo življenje. Poveljni komunistični režim je v Kuhnu videl to, kar je bilo očitno: bil je posestnik, bogat, govoril je nemško in družil se je z gestapovci. Kaj več jim ni bilo treba vedeti, da so se lotili njegovega premoženja. Toda kraja njegove lastnine se je začela, še preden je bil Kuhn sploh obsojen. Agrarna reforma ali nacionalizacija premoženja sta nekaj popolnoma drugega kot kraja osebnih, intimnih predmetov. Prav zaradi tega se mi zdi Kuhnovo pričevanje ter pričevanje A. Sch. zelo pomembno za slovensko zgodovinsko, saj nam odpirata dragocen neposredni pogled v medvojno in poveljno usodo spodnještajerskih Nemcev.

Kuhnova zgodba nam namreč pravi o tem, da so se spodnještajerski Nemci znali v določenih primerih dobro prilagoditi novi državi, ki je nastala po razpadu Avstro-Ogrske, ter da so imeli s Slovenci tudi zelo dobre odnose.

⁶¹ Aleš Andlovič, Pri hotelu Areh pobiti domačini, *Slovenske novice*, 7. 11. 2007, str. 6.

⁶² O raziskavah na Arehu glej: Mitja Ferenc, Topografija evidentiranih grobišč. *Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2005–2008.*, ur. Jože Dežman, Ljubljana, 2008, str. 21–22 in 34–36; Jože Dežman, Tranzicijska pravičnost. *Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2005–2008.*, ur. Jože Dežman, Ljubljana, 2008, str. 421–422; Petra Leben-Seljak, Antropološke analize prikritih poveljnih grobišč. *RESNICA in sočutje: prispevki k črni knjigi titoizma: poročilo komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009–2011.*, ur. Jože Dežman, Ljubljana, 2001, str. 506–507.

⁶³ Schicksal über uns, str. 95.

⁶⁴ *Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije*, 17. 10. 1996, Letnik XXII, št. 42.

Ne glede na to, da se je Kuhn v Kraljevino SHS preselil, je vendarle očitno imela dobre odnose s Slovenci tudi njegova soproga, ki je preživela črno-žolto monarhijo. Toda kot je značilno za nacionalno mešana področja ter področja z večjimi manjšinami, je vojni čas uničil dobre odnose ter privedel na plan stare zamere kakor tudi možnost obračuna, ki so ga določeni posamezniki izkoristili, česar je bilo na Slovenskem v povojnem času precej.⁶⁵ Prav tako Kuhnova zgodba odpira do sedaj še neraziskan vidik tistih Nemcev, ki so imeli švicarsko državljanstvo in so bili državljani v drugi svetovni vojni nevtralne države (ob predpostavki, da se niso vedli »sovražno«), za katere avnojski odlok o zaplembi premoženja ni veljal kakor npr. za nemške državljane. Tudi ta vidik bo še treba podrobneje raziskati.

VIRI IN LITERATURA

Arhivi

Arhiv Republike Slovenije

SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije

Pokrajinski arhiv Maribor

SI_PAM/0442, Okrožni ljudski odbor Maribor (1945–1947).

SI_PAM 0446, Okrajna komisija za vojno škodo Maribor (1945–1946).

SI_PAM 0645, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941.

Staatsarchiv Luzern

A 1044, Akten zu Firmen, die zwischen 1883 und 1973 oder 1985 aus dem Handelsregister gelöscht wurden.

Časopisni viri

Dnevne vesti, 1964.

Kmetovalec, 1930–1932, 1934, 1936.

Kmetški list, 1933–1934.

Slovenske novice, 2007.

Slovenski čebelar, 1939.

Slovenski gospodar, 1909, 1933, 1938–1941.

⁶⁵ Jerca Vodušek Starič, *Prevzem oblasti: 1944–1946*. Ljubljana, 1992, str. 278.

Straža, 1910 in 1917.

Večer, 1991.

Večernik, 1940–1941.

Tiskani viri

Medobčinski uradni vestnik, 1992.

Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije, 17. 10. 1996, Letnik XXII, št. 42.

Literatura

Vida Deželak-Barič, Vloga in značaj Komunistične partije Slovenije med drugo svetovno vojno. *Preteklost sodobnosti: Izbrana poglavja slovenske novejšje zgodovine*, ur. Zdenko Čepič. Ljubljana 1999, str. 95–108.

Jože Dežman, Tranzicijska pravičnost. *Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2005–2008.*, ur. Jože Dežman. Ljubljana 2008, str. 251–404.

Mitja Ferenc, Topografija evidentiranih grobišč. *Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2005–2008.*, ur. Jože Dežman. Ljubljana, 2008, str. 7–4.

Tone Ferenc, Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno. »Nemci« na Slovenskem 1941–1945, ur. Dušan Nečak. Ljubljana 2002, str. 145–190.

Petra Leben-Seljak, Antropološke analize prikritih povojnih grobišč. *RESNICA in sočutje: prispevki k črni knjigi titoizma: poročilo komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009–2011.*, ur. Jože Dežman. Ljubljana 2001, str. 503–512.

Milica Ostrovška, *Kljub vsemu odpor: Maribor v času okupacije in narodnoosvobodilnega boja, tretja knjiga*. Maribor 1981.

Schicksal über uns: Das Geschick des Auslandschweizertums in verbürgten Erlebnisnerichten tiefster Tragik: Ein Roman der Wahrhaftigkeit den das Leben Schrieben. ur. Albert Küng. Luzern 1948.

Neža Strajnar, Zunajsodni poboji pripornikov zapora Ozne v Mariboru januarja 1946. *Represivne metode totalitarnih režimov: Zbornik prispevkov z mednarodnega znanstvenega posveta*. Ljubljana 2012, str. 216–226.

Makso Šnuderl, *Dnevnik 1941–1945: V partizanih, II*. Maribor 1994.

Jerca Vodušek Starič, *Prevzem oblasti: 1944–1946*. Ljubljana 1992.

Zdenko Zavadlav, *Iz dnevnških zapiskov mariborskega oznovca*. Maribor 1990.

Spletni viri

Register nepremične kulturne dediščine, evidenčna št. 8943, Maribor – Dvor Razvanje. <http://giskd2s.situla.org/rkd/Opis.asp?Esd=8943> (dostopno 29. 7. 2017).

JOSEPH KUHN IN THE CLUTCHES OF OZNA

Summary

In 1948, a book with the title *Schicksal über uns* was published in the Swiss Luzern. The latter contained life stories of Swiss citizens, who, during World War II, lived abroad. One of the stories was dedicated to the city of Maribor. It is a story of Joseph Kuhn, a possessor from Razvanje. Kuhn came to Razvanje in the first years after World War I as a sales representative of a Swiss consortium for the import of slaughter animals. He married Margareta Tausch and took over the 30 ha possession. At the end of 1920s he went bankrupt due to the debts of his wood shop. In 1930s, Kuhn and his wife got quite wealthy. They concentrated on different agricultural activities and also received the state's subsidies. They were the most successful in poultry breeding, for their autochthonous Styria chicken breed won prizes at different exhibitions in Slovenia, Zagreb, Belgrade, and even in Rome. Kuhn was also active in pig farming, beekeeping and seed selection. During World War II he continued to have contacts with Maribor Germans and the Gestapo. In May 1945, OZNA arrested him and sent him to a 13-month prison, where he was brutally tortured. In the meantime, the new authorities took all his possessions. The court found him not guilty twice and he was released in the end. After months of negotiations and hidings because of the fear of being arrested or executed, Kuhn received a passport and an exit visa from a Swiss consul. In January 1947, he left Yugoslavia and moved to Switzerland. He took a written testimony by a woman, A. Sch., on killings at St. Areh on Pohorje with him. Her and Kuhn's testimonies are published in the above mentioned book and were, until now, not known to the Slovenian public.

JOSEPH KUHN IN DEN KRALLEN VON OZNA

Zusammenfassung

Im Jahr 1948 erschien in Luzern in der Schweiz das Buch mit dem Titel *Schicksal über uns*, mit Lebensgeschichten von Schweizern, die während des Zweiten Weltkrieges im Ausland lebten. Einer der Kapitel ist der Stadt Maribor/Marburg gewidmet. Es handelt sich um die Geschichte von Joseph Kuhn, einem Besitzer aus Razvanje/Rosswen. Kuhn kam in den ersten Jahren nach dem Ersten Weltkrieg als Handelsvertreter eines Schweizer Konsortiums für die Einfuhr des Schlachtviehs nach Razvanje/Rosswen. Er heiratete Margareta Tausch und übernahm die Leitung eines 30 Hektar großen Besitzes. Ende der 1920er musste er wegen der Schulden seines Holzgeschäftes Konkurs machen. In den 1930er wurden Kuhn und seine Ehefrau ziemlich wohlhabend. Sie widmeten sich verschiedenen landwirtschaftlichen Bereichen, sie bekamen auch königliche Subventionen. Am erfolgreichsten waren sie bei der Geflügelhaltung, denn mit der autochthonen Rasse des steirischen Huhns gewannen sie Preise bei verschiedenen Ausstellungen in Slowenien, in Zagreb/Agram, Beograd/Belgrad und sogar in Rom. Kuhn war auch in der Schweinezucht, Bienenhaltung und im Samensammeln aktiv. Während des Zweiten Weltkrieges verkehrte er mit den Mariborer/Marburger Deutschen und dem Gestapo. Im Mai 1945 wurde er von OZNA arretiert und in die 13-monatige Haft, wo er furchtbar gequält wurde, geschickt. In der Zwischenzeit raubte die neue lokale Herrschaft sein ganzes Vermögen. Vor Gericht wurde er zweimal für unschuldig gefunden und schließlich auch freigelassen. Nach Monaten von Verhandlungen und dem Verstecken aus Angst vor der Festnahme oder Liquidierung bekam Kuhn mit der Hilfe des Schweizer Konsuls seinen Reisepass und ein Ausreisevisum. Im Januar 1947 verließ er Jugoslawien und zog in die

Schweiz. Er brauche die Aussage einer gewissen A. Sch., die über Liquidierungen bei Sv. Areh na Pohorju/St. Heinrich auf dem Bachergebirge berichtete, mit. Ihre Geschichte und die von Joseph Kuhn erschienen in dem oben genannten Buch und waren bis jetzt der slowenischen Öffentlichkeit unbekannt.

V I R I – S O U R C E S

Pričevanje Josepha Kuhna o povojnem nasilju in prikritih grobiščih v okolici Maribora¹

(Prevod Tomaž Ivešić)

V KREMPLJIH JUGOSLOVANSKE OZNE

Iz vsebine:

Neusmiljene oblasti

Mučenje

Pred oznovskim sodiščem

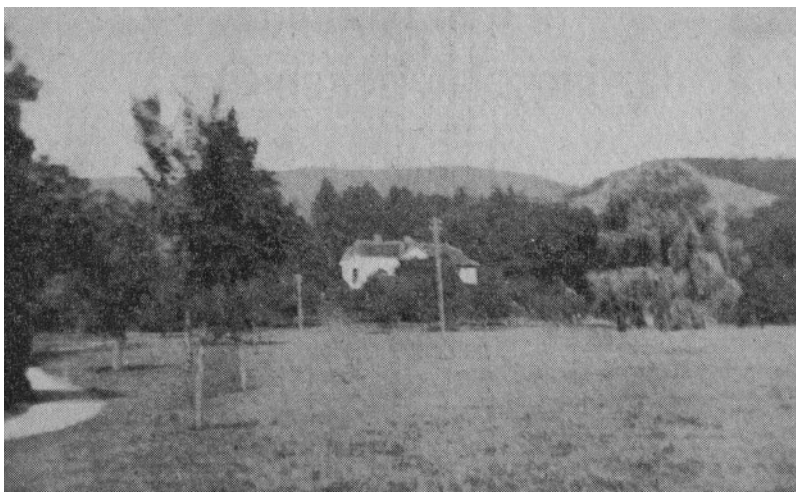
Epilog

NEUSMILJENE OBLASTI

Štiriindvajsetega januarja 1947 sem prestopil mejo svoje domovine in od tedaj živim varno in svobodno. Včasih so bili ti pojmi zame prav tako samoumevni kakor za vse moje rojake v Švici, kjer so med vojno in po njej takšni tudi ostali. Toda sedaj prihajam iz države, v kateri so posamezniki postali brezpravni,

¹ Besedilo ki sledi, je slovenski prevod nemškega poglavja knjige *Schicksal über uns: Das Geschick des Auslandschweizertums in verbürgen Erlebnisberichten tiefster Tragik: Ein Roman der Wahrhaftigkeit den das Leben Schrieben*. Ur. Albert Küng, Luzern, 1948, str. 79–100. Slike so prav tako vzete iz tega istega poglavja, kakor tudi besedila pod njimi. Prevodu sem dodal določene komentarje pod črto ter oglate oklepaje [] v samem besedilu v želji po boljšem razumevanju le-tega. Ker je moje znanje nemščine (še posebno švicarske nemščine) omejeno, sem se za pregled in popravke prevoda zatekel k zgodovinarju in nemcistu Maticu Batiču. Za njegove popravke in komentarje bom večno hvaležen.

bolj nemočni kot prašni delec v vetru. Govorim o Jugoslaviji. Tega, kar sem moral tam pretrpeti, ne more zares opisati nobeno poročilo: človeški jezik je preslaboten, da bi lahko opisal mučenja, ki sem jih pretrpel v času svoje 16-mesečne ječe, ki sem jo pretrpel po nedolžnem, da bi si bralec lahko o tem ustvaril resnično ustrezen vtis. Skozi prebrane besede se človek hitro prebije, toda za vse tegobe, grenkobe in grozna ponižanja, ki se skrivajo za njimi, vem le jaz sam, kajti zame to ni le poročilo, ampak strašna resnica, resničnost, ki sem jo komaj preživel.

To je bila pohorska domačija v Razvanju pri Mariboru, ki je bila več kot 20 let nepretrgoma moja neokrnjena lastnina. Z aktivnim obdelovanjem in povečevanjem [posesti] sem dosegel najboljše uspehe. Jugoslovanska kraljeva vlada je priznala moje gospodarstvo kot učno in vzorčno posest in jo zato dobro subvencionirala.

Rodil sem se leta 1888 kot sin velikega kmetovalca v aargavski pokrajini Freiamt. Po zaključku obveznega šolanja sem obiskoval kmetijsko šolo v Bruggu in nato kot najstarejši sin delal na očetovem posestvu. Vojaško obveznost sem opravil pri konjenici in med prvo svetovno vojno postal narednik.

Ker zame še ni bilo ustrezne zamenjave, sem na prošnjo poveljnika [konjeniškega] eskadrona leta 1919 opravil še eno leto redarske službe v Zürichu kot prostovoljec in nato vzel enoletni dopust v tujini. Švicarski uvozni konzorcij za klavno živino me je odposlal kot zastopnika oziroma nakupovalca na Madžarsko in zlasti v Jugoslavijo, kjer sem v letih 1920/1921 delal za to podjetje.

Usoda je hotela, da se po koncu te naloge nisem več vrnil v Švico. V Jugoslaviji sem se poročil in prevzel pohorsko kmetijo v Razvanju pri Mariboru, srednje veliko poljedelsko gospodarstvo, ki je obsegalo 30 hektarov zemlje. Z aktivnim obdelovanjem in povečevanjem [posesti] mi je uspelo, da

je jugoslovanska kraljeva vlada priznala moje gospodarstvo kot učno in vzorčno posest in jo zato dobro subvencionirala. Specializiral sem se predvsem za sadjarstvo, svinjerejo, rejo kokoši in čebelarstvo. Pod državnim nadzorom sem izvajal različne poskuse gnojenja in selekcije semen. Iz vzreje svinj, katere obseg je vedno nihal med 90 in 100 glavami, sem letno državi oddal od 70 do 80 plemenskih prašičev in ravno toliko svinj. Prav tako sem uspešno vodil tudi rejo kokoši; na vsem Štajerskem je bila na mojem gospodarstvu vodena edina pasemska knjiga. Vse srednje in strokovne šole so k meni letno vodile

Ko sem, do dna duše pretresen, opazoval ta sprevod zapisanih smrti, še nisem slutil, kako hitro bo tudi mene doletela zla usoda.

svoje učence, da so tu poslušali strokovna predavanja. Med nemško okupacijo je bila vzreja sicer nekoliko zmanjšana, a uspelo mi je ohraniti dragocene plemenske živali.

Po t. i. »osvoboditvi« so me 8. maja 1945 partizani napadli in deloma oropali. Ukradli so mi pet glav dragocene pasemske živine, dva avta, zbirko pisemskih znamk, ocenjeno na 120.000 švicarskih frankov, nakit v vrednosti 50.000 frankov ter dve polni vozili zalog, perila in raznih drugih uporabnih predmetov.

Komaj sem si prestrašen opomogel od napada, me je 23. maja 1945 OZNA (Organizacija za nacionalno obrambo)² na moji posesti neutemeljeno aretirala in poslala v sodni zapor³ v Maribor.

Ozna je organizacija, ki je podobna Gestapu⁴ in GPU.⁵ Proti odločitvam in samovoljnim dejanjem te institucije ne obstaja – kot kaže moj primer – nobena možnost pritožbe oz. obrambe, skladne z našim razumevanjem pravosodja. Kdor si drzne postaviti se za eno od žrtev Ozne, mora sam računati s svojo takojšnjo aretacijo. Številni so shirali v koncentracijskih taboriščih in umrli zaradi posledic epidemij, lakote, trdega prisilnega dela ter mučenja. V teh taboriščih so se nahajali predvsem intelektualci, duhovniki, akademiki, industrialci in posestniki. Videl sem, kako je le ena beseda simpatije do Amerike, Anglije ali katere druge demokratične države pripeljala do aretacije in zaplembe premoženja. Mnoge so posebni oddelki ustrelili na pragu njihovih hiš ali jih skupinsko likvidirali pred protitankovskimi jarki in bombnimi jamami ter jih nato v njih zagrebli. V bližini Maribora se nahajajo približno štiri kilometre dolg protitankovski jarek, ki je domala napolnjen z žrtvami, kakor tudi na stotine bombnih lijakov na istem področju. Ocenjujejo, da se tam nahaja več kot 30.000 zagrebenih žrtev, ki so bile likvidirane brez vsakega sodnega postopka.⁶

² Pravilno je Oddelek za zaščito naroda.

³ Najverjetneje je pod sodni zapor mišljen preiskovalni zapor, ki so ga imeli na sodišču. Glej: Zdenko Zavadlav, *Iz dnevnških zapiskov mariborskega oznovca*. Maribor, 1990, str. 35.

⁴ Tajna državna policija v Tretjem rajhu s polnim nazivom Geheime Staatspolizei. Podrobneje glej: Lucas Saul, *Gestapo*. London, 2015.

⁵ Državna politična uprava je bila sovjetska varnostno-obveščevalna služba, nastala leta 1922 iz Čeke (Izredna vseruska komisija za boj proti kontrarevoluciji, špekulacijam in sabotажam) ter se nato reorganizirala in se leta 1936 preimenovala v NKVD (Ljudski komisariat za notranje zadeve). Podrobneje glej: Rupert Bulter, *Stalin's secret police*. London, 2015.

⁶ Kuhn najverjetneje misli na protitankovski jarek na Teznem, ki ni dolg štiri kilometre, ampak slab kilometer, po ocenah Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč pa se nahaja v njem okoli 15.000 žrtev. Glej: Jože Dežman, *Tranzicijska pravičnost. Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2005–2008.*, ur. Jože Dežman, Ljubljana, str. 413.

Dva dni pred aretacijo sem videl, kako so skupino več sto žena in mož, oblečenih zgolj v srajco ali spodnjice – tudi popolnoma goli so bili vmes – gnali proti enemu izmed teh protitankovskih jarkov. Njihova telesa so bila iznakažena zaradi trpinčenja in mučenja. Roke so imeli na hrbtu zvezane z žico, nadaljnje so bili v dvoje skupaj zvezani na ramenih in rokah in končno privezani še na bodečo žico med njimi, tako da so vsi skupaj predstavljali neprekinjeno verigo. Z brzostrelkami so bili ti nesrečniki na robu protitankovskega jarka pokošeni in nato na istem mestu zasilno zagrebeni. Ko sem, do dna duše pretresen, opazoval ta sprevod bede, še nisem slutil, kako hitro bo poguba dohitela mene samega.

Od 23. maja do 8. septembra 1945 sem bil zaprt v sodnem zaporu v Mariboru. Ne morem obnoviti vsega duševnega in telesnega mučenja, ki sem ga tam pretrpel. Posamezni pripetljaji so bili tako grozni, da doslej o njih še nisem spregovoril; tudi tukaj jih ne morem niti nakazati. Toda že preostanek je dovolj strašen. 105 dni⁷ nisem videl sonca, lune ali zvezd; okno moje celice se je odpiralo neposredno v temen zid. Nobena oblika mučenja, od srednjeveških načinov pa do moderne električne torture, nam ni bila prihranjena. V nadaljevanju navajam zgolj nekatere.

MUČENJE

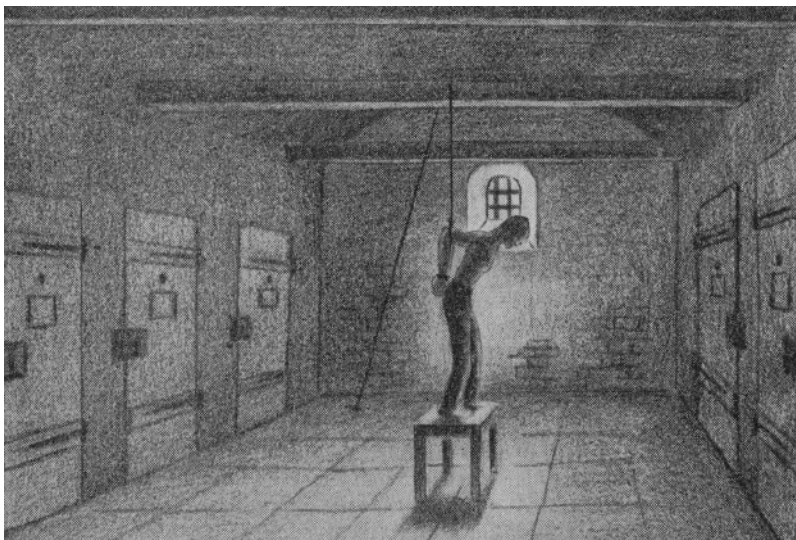
V noči na nedeljo so se stražarji pogosto hudo pijani vračali v zapor [in] se nato zabavali z mučenjem zapornikov. Starejši, osiveli možje so morali za zabavo teh mladih fantov neprestano hoditi po rokah in nogah okrog in se vzajemno brcati, dokler niso padli. Če tega niso počeli dovolj močno, so sami dobili brce. Občasno so morali zaporniki na dvorišču leči drug ob drugega, pijani stražarji pa so nato čez njih hodili z okovanimi čevlji ali pa se celo vozili z motorji preko teh živih »tal«.

Priljubljena oblika torture je električna, ki so jo radi uporabljali predvsem pri mladih ljudeh. Žrtev so na hrbtu in na prsih priključili na električni tok, tako da so telo neprenehoma prešinjali električni sunki. To metodo so uporabljali tako dolgo, dokler se žrtev ni nezavestna sesedla. Sam, hvala Bogu, nisem bil nikoli izpostavljen tej obliki mučenja, zato pa so jo izkusili ostali sojetniki.

Ob hišni preiskavi na mojem posestvu je Ozna našla mojo [vojaško] službeno knjižico in iz nje izvedela, da sem leta 1919 sodeloval pri ponovni vzpostavitvi reda po nemirih v Zürichu. Za kazen sem bil obešen za ramena, kar

⁷ Kuhn govori o 105 dneh, medtem ko je v uvodu knjige pod fotografijo celice mariborskega zapora zapisano 111 dni.

zaradi trganja prsnih mišic povzroča blazne bolečine. Ko sem omedlel, so me sneli in me pustili ležati na tleh.

Kot vojak sem leta 1919 sodeloval pri zatrtju nemirov v Zürichu. To je bilo razvidno iz moje [vojaške] službene knjižice, ki so jo našli med hišno preiskavo. Za kazen so mi na hrbtu zvezali roke. Nato sem bil prisiljen stopiti na pručko, ki so jo izmaknili, ko sem bil obešen za komolce. Telo je tako prosto viselo, ne da bi se dotikalo tal. Tako visenje v zraku je povzročala grozne bolečine zaradi trganja prsnih mišic. Končno je mučenec izgubil zavest.

Izredno bolečo metodo mučenja so izvajali tako, da so moškim na posebno občutljive genitalije zvezali opeko in jih prisilili, da so tako tekali okrog. Ko so se žrtve zaradi neverjetnih bolečin zgrudile, so jih tako dolgo topli z jeklenimi palicami, da so se spet dvignile in nadaljevale. To se je nadaljevalo tako dolgo, dokler niso mogle več vstati.

A najbolj grozna izmed vseh oblik mučenja je bila lakota, ker ji ni bilo konca. Ob prihodu v zapor sem bil mož nadpovprečne telesne moči, zmožen dvigniti in nositi breme štirih kvintalov.⁸ Visok sem 188 cm, moja normalna telesna teža je takrat znašala 102 kg. Po nekaj mesecih v zaporu sem shujšal na 64 kg in postal tako šibak, da nisem bil zmožen sam stati na nogah. Naša hrana je bila dnevno sestavljena iz skodelice juhe, ki so jo kuhali iz kuhinjskih odpadkov, predvsem krompirjevih olupkov, in ki so nam jo dajali brez soli in maščobe, tako da ni bila v resnici nič drugega kot topla temno obarvana

⁸ Kuhn ima v mislih nemške kvintale, mersko enoto, enakovredno približno 50 kg in ne 100 kg, kar si pod tem izrazom običajno predstavljamo na Slovenskem.

voda. K temu so dodali košček kruha, ki so nam ga nato v mesecu avgustu v celoti odtegnili.

Nihče, ki tega ni sam doživel, si ne more predstavljati, kaj lahko po mesecih mučne lakote nastane iz človeka: zdrsne pod raven živali. Ko mi je bilo pred mojim priprtjem rečeno, da zaporniki zaradi nadčloveške lakote začnejo jesti poginula telesa svojih tovarišev, sem to zavrnil kot neokusna pretiravanja. Toda v zaporu v Mariboru sem zadevo videl z lastnimi očmi. Sam sicer nisem potonil na to raven, vendar so bile ure, ko nisem bil daleč od tega.

Nekega dne je sojetnik videl v smrdljivem blatu kos klobase. Bil je očitno odvržen kot pokvarjen, saj je bil močno plesniv. Odločili smo se kos izvleči, ga oprati in porazdeliti med sojetnike. Cele tedne smo nato govorili o srečnem dnevu, ko smo našli ta košček klobase. Do kakšnega stanja končno pridejo zaprti ljudje, ki dnevno pred seboj vidijo smrt in ki morajo biti ob strašnem zlorabljanju priča dejstvu, da njihovi tovariši zapuščajo celico, ker odhajajo na morišče, lahko prikaže naslednji primer. Pajka, ki si je na stropu spletel svojo mrežo in se nato vsak dan spuščal po svoji nitki navzdol na steno, smo vsi tako pozorno opazovali, da nam je več tednov vseskozi prinašal razvedrilo. Njegova igra je vsem predstavljala pravo razodetje in vsi smo bili globoko žalostni, ko nekega dne svojega dnevnega opravila ni več ponovil, ker je poginil. Sedaj nas je ta živalca prav tako zapustila in skoraj vsem so pritekale solze iz očesnih jamic čez shuššana lica.

Na koncu prvega obdobja trpljenja sem bil končno priveden pred preiskovalnega sodnika. Na osnovi vražje oznovske metode sem moral pred tem prestati nekaj »preizkušenj za živce«, ki naj bi zlomile mojo voljo za odpor. Med drugim mi je bilo rečeno, da bom usmrčen s strelom v tilnik. V moji prisotnosti je bila vojaškemu stražarju izročena ustrezna pištola, ki jo je pred mojimi očmi nabil in nato prislonil na moj tilnik. V zadnjem trenutku je orožje uperil navzgor, tako da je krogla priletela v strop. Lahko si dolgo predstavljamo, da bi v takem trenutku ostali pogumni in zbrani, a v odločilnem momentu nam kljub vsemu popustijo živci. Lakota, ponižanje in izredno mučenje povzročijo stanje, ki si ga komaj lahko predstavljamo.

Obtožba, ki so jo vložili proti meni, je bila od začetka do konca zlagana. Moja krivda je bila zgolj v tem, da sem pripadal posestniškem razredu; to je vedel sodnik ravno tako dobro kot jaz. Kljub vsemu šikaniranju nisem želel priznati dejanja, o katerem nisem vedel nič, nakar je sledilo grozno trpinčenje. Okrvavljenega in z raztrganimi oblačili so me vrgli v mojo celico.

Od 36 sojetnikov, s katerimi sem bil skupaj na začetku svoje kalvarije, so ostali pri življenju zgolj trije, ostali so umrli od lakote, zaradi tifusa ali so bili ponoči odpeljani in usmrčeni. Žrtve so vsako noč zbrali pred vrati naše celice, jih popolnoma slekli, zvezali z žico in jih po hudem trpinčenju in psovanju odpeljali. Vsako noč smo slišali njihove mučne krike, dokler ni ječanje postalo

tišje in tišje ter končno prenehalo. Te vsakonočne »scene« so bile tako grozljive, da so nekateri sojetniki zaradi njih zblazneli, tako npr. inženir Mach, Avstrijec po rodu, ki je prej vodil tovarno.⁹ Mach je te nočne živčne obremenitve zdržal samo tri dni, nato so se pri njem pokazali prvi simptomi preganjavice. Po tem so ga odpeljali in usmrtili.

Kljub vsemu smo naslednje jutro zavidali tistim, ki so se poslovili s tega sveta. Pred usmrtitvijo nismo imeli več skoraj nič strahu, mnogo bolj smo se bali mučenja ali dolgotrajnega umiranja na kamnitih tleh brez pomoči, brez nege, samemu sebi in še bolj tovarišem v breme. Tudi sam sem se vsako jutro zbudil z željo, da me danes zadene milostna krogla in tako odreši trpljenja.

Zaradi prenapolnjenosti celice smo ponoči ležali tako tesno drug ob drugem, da je vsak lahko ležal le na boku; to je zelo »olajšalo« okužbo pri izbruhu bolezni. Neke noči, ko sem ležal poleg hudo tifusnega sojetnika, sem tudi jaz nenehno čutil drget mrazu čez hrbet in zato sklepal, da sem se tudi sam okužil. Zjutraj sem nato odkril, da je moj sosed že dolgo pred tem preminil ter da je bil hlad trupla tisti, ki me je ponoči pretresel do kosti.

87-letni vinogradniški posestnik iz moje vasi, ki si je z mano delil celico, je tako zelo shujšal do kosti, da si kaj takega nikoli ne bi mogel niti zamisliti. Ob smrti je tehtal le še 30 kg. Rumena, gubasta koža je prekrivala zgolj še kosti. Meso in mišice so bile v celoti shirane. Nesrečnik je bil še 24 ur pred svojo smrtjo zaradi lakote tako pretepen, da so gole kosti stopile na plano, a tedaj že ni bil nič več pri zdravem razumu.

8. septembra 1945 sem bil ponoči pripeljan v moško kaznilnico Maribor, kjer so me zaprli v enoposteljno celico, v kateri je bilo tedaj zaprtih sedem do osem moških, tako da se je bilo v njej komaj mogoče premikati. Celo zimo sem preživel v tej celici brez gretja pri nezastekljenem oknu. V celici ni bilo ležišč; spali smo na golih tleh in šele konec januarja smo prvič dobili odejo. Dan in noč se mnogo tednov in mesecev sploh nisem mogel ogreti in sem dobil, predvsem na nogah, hude ozeblin, zaradi katerih še danes trpim ter težko hodim. Tudi v tem zaporu je bilo ravnanje [z zaporniki] brutalno, hrana pa pod vsako kritiko. Po drugi strani pa ta zapor ni bil tako hermetično zaprt pred zunanjim svetom, tako da sem si lahko priskrbel dodatna živila, ki so mi jih priskrbeli dobri prijatelji in kasneje švicarsko poslaništvo. Brez te dodatne oskrbe, ki je bila na žalost večkrat deloma ali v celoti ukradena, ne bi mogel v takih razmerah nikoli preživeti zime.

Velika sreča v nesreči je bila, da mi je uspelo iz tega zapore poslati več pism na [švicarsko] poslaništvo v Beogradu, v katerih sem opisal svoje strašno

⁹ Verjetno Walter Mach, ravnatelj in solastnik podjetja Štajerska železnoindustrijska družba v Zrečah. Podrobneje o njegovem sodnem procesu glej: Milko Mikola, *Sodni procesi na Celjskem 1944–1945*. Celje, 1995, str. 68.

trpljenje. Kako in po kom je bilo to mogoče, zaradi varovanja dotične osebe na tem mestu ne smem povedati. V enega od teh pisem sem dodal še sporočilo za svojo ženo, ki se je tedaj že dolgo nahajala v Švici, ter prosil za nadaljnje posredovanje sporočila po kurirski pošti. Ambasador Zellweger¹⁰ tej prošnji ni ustregel. Obljubljeno mi je sicer bilo, da potekajo prizadevanja za mojo osvoboditev, a nikoli se nisem mogel prepričati, ali so zares obstajala; vsekakor nisem nikoli imel občutka, da sem deležen teh naporov. V istem peklu je trpel še en švicarski državljani po imenu Schärer, čigar zločin naj bi bil v tem, da je bil pred tem direktor velikega državnega podjetja. Sodelovanje s prejšnjim režimom je zadoščalo, da so v njem videli ljudskega sovražnika.

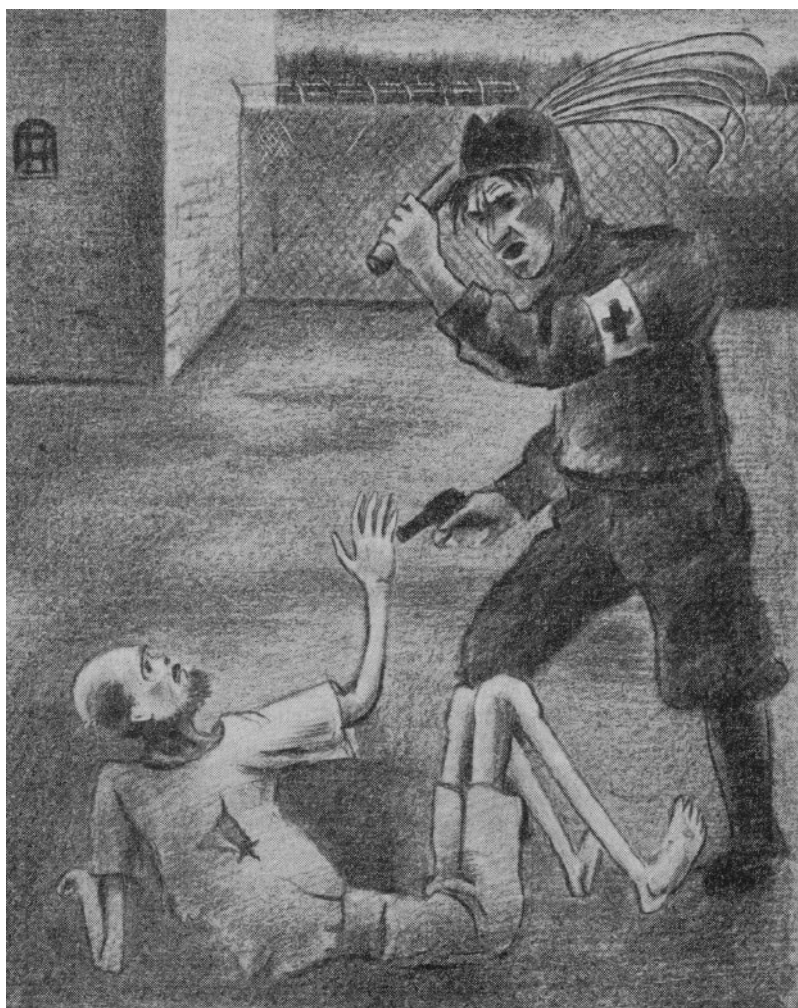
Švicar v tujini se mora v dobrem in slabem prilagajati obstoječemu režimu. Ne preostane mu drugega, kot da po ukazu oblasti opravi svojo dolžnost. Če tega v nacističnem režimu ne bi opravil, bi se mu slabo godilo oziroma bi moral računati z najhujšim. Kaznovati izsiljeno pripravljenost za delo, ki ne izkazuje nobene nemoralnosti, z izgubo svobode, bedo in smrtjo je preprosto zloraba človeškega dostojanstva ter protipravno razpolaganje z oblastjo nad človekom.

Gre za zapeljevanje v skrajnosti, ki so si med seboj hudičevo podobne, a vadijo nestrpnost brez vsakega uvida, da so v resnici krivci zapeljivci, ne pa zapeljani.

Kako pogosto sem z gospodom Bogom »razpravljal«, ali ni že končno prišel čas, da pokaže svojo moč, da se bo pravičen državljani spet lahko posvetil svojemu delu in kot njegova podoba zopet mirno deloval v njegovo čast. Nato sem se vedno znova vprašal: kaj si storil, da si si zaslužil tako grozno preizkušnjo, kaj si zakrivil? Resno sem presojal samega sebe, a nisem našel nič resno obremenilnega. Z nezadostnostmi, z manjšimi ali večjimi slabostmi so pač obremenjeni vsi ljudje. Pogosto nismo dovolj hvaležni gospodu Bogu, ko nam On izkazuje toliko dobrega in nam dopušča priti do časti in blaginje. A drugače sem vedno opravljal svoje delo, napenjal duha in živce za uspeh svojega gospodarstva, skrbel za ženo in otroka ter skušal biti prijazen in pravičen do vseh mojih zaposlenih in soljudi. Spraševanje vesti bi v nasprotnem primeru pokazalo drugačno sliko. Zaslužil sem denar, prišel do blaginje, skoraj do bogastva, a zaslužek ni bil nikoli povezan z nepoštenostjo. S politiko se v tuji deželi nisem ukvarjal. Resnica je, da mi skrajnosti niso bile všeč. To vendar ni bilo nič slabega. Moj Bog! Zakaj me predajaš tem grozotam? Danes vem, da me je le uslišal.

¹⁰ Eduard Zellweger (1901–1975), švicarski diplomat in politik. Med 1945 in 1949 je bil odposlanec za Jugoslavijo. *Historisches Lexikon der Schweiz*, Eduard Zellweger (1901–1975), <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D6770.php> (dostopno 11. 7. 2017).

25. april 1946 je bil zame posebno črn dan. Da bi vsaj malo pobegnil iz mučne utesnjenosti in dolgčasa svoje celice, sem se prostovoljno javil za pletenje košev, kar sem lahko opravljal sede. Ko sem se omenjenega dne vrnil z dela v svojo celico, sem po naključju za kratek čas ostal sam. Paznik Lontscheritsch, ki je po delu pregledoval celice, je bil pijan. Ko sem slišal, da je že trpinčil dva sojetnika – šlo je za Karara in Nerata – je kmalu z ročajem pištole planil tudi nad mene, čeprav sem popolnoma tiho sedel v svoji celici. Besen sem mu dejal, da se ne pustim kar tako tolči; če ima kakšno pritožbo, naj jo javi komandantu. Preveč strahopeten, da bi dalje pritiskal name, si je paznik priskrbel okrepitev v osebi svojega pomočnika Josefa Ovnitschka, nakar sta

Ta starec, shujšan na 30 kilogramov, je bil pred svojo smrtjo tako pretepen, da so mu zaradi podhranjenosti na plano pogledale gole kosti.

me skupaj obvladala in grozno pretepla. Okrvavljen sem bil odveden v klet in tam postavljen pred zid, da bi me likvidirala. A preden bi me milostna krogla zadela in tako končala moje trpljenje, je prišel tretji paznik in zahteval, da moram biti pred usmrтитvijo še mučen. Pripeljan sem bil v bunker, slečen, vkleenjen v verige in privezan na obroč v tleh. V tem nemočnem položaju sem pretrpel najhujše pretepanje z jeklenim bičem. Od bolečin sem se tako zelo napel, da se je veriga, s katero sem bil privezan na tla, strgala in v odboju enega od mojih mučiteljev lahko zadela po bradi, ne da bi ga poškodovala. Po tem so popolnoma pobesneli.

Ko sem ponoči v mlaki krvi prišel k zavesti, sem opazil, da sem dobil pretres možganov. Imel sem močne napade bruhanja in neverjetne bolečine v glavi; poleg tega sem imel še vročino. Kljub mojemu klavrnemu stanju se je pretepanje v isti noči še dvakrat ponovilo. Vsakič, ko sem padel v nezavest, so me moji mučitelji polili z vedrom mrzle vode, to je bilo vse, kar so storili zame. Brez zdravniške oskrbe, brez odeje, da – to je bilo najhujše – brez pitne vode so me do 2. maja, torej polnih sedem dni, pustili ležati v bunkerju. Juho so mi prinesli v posodi, ki jo je moj predhodnik prej uporabljal kot stranišče. Iztrebke so stresli ven in nato nalili juho v posodo, ne da bi jo prej vsaj zasilno očistili. To, da sem to gnusno brozgo vendarle pojedel, dovolj jasno priča o moji strašni lakoti.

Moje stanje se je od tedaj zelo hitro poslabšalo in imel sem občutek, da nisem več daleč od smrti. Toda takrat sem bil zaradi pošiljk hrane že pod določenim nadzorom švicarskega konzulata, vsaj toliko, da so vedeli za mojo prisotnost v t. i. moški kaznilnici v Mariboru. Samo tej okoliščini se moram zahvaliti, da so moji mučitelji imeli določene pomisleke pred tem, da bi me preprosto pustili umreti; gotovo so se bali nadležnih poizvedovanj.

Tako sem bil sredi maja nenadoma prepeljan v ambulanto, kamor sem prišel s popolnoma ranjenim telesom, za kar lahko navedem tudi priče. Prvič po enem letu sem imel na razpolago posteljo, ki je bila od časa do časa celo prevlečena s svežo rjuho. Prehrana v tej ambulanti sicer ni bila nič boljša, vendar sem si lahko tudi tukaj pomagal z živili, ki sem jih prejel od zunaj, tako da sem si v dveh in pol mesecih bivanja v ambulanti telesno precej opomogel.

PRED OZNOVSKIM SODIŠČEM

1. junija 1946, torej po trinajstmesečnem priporu, sem bil postavljen pred sodišče. Izjemoma so mi odobrili celo zagovornika, vendar je bila ta koncesija izničena s tem, da pred sodno obravnavo nisem smel z njim izmenjati niti ene same besede. Ker ga torej nisem mogel podučiti [o svojem stanju], mi je njegova prisotnost le malo koristila. Sodni kolegij je bil sestavljen iz poklicnega

sodnika in dveh prisednikov, ki sta morala biti zanesljiva komunista; njuna osnovna naloga je bila nadzor nad sodnikom. Bilo je znano, da so bili sodniki, katerih sodbe po mnenju državnega tožilca in prisednikov niso bile dovolj ostre, pogostokrat aretirani izven sodne dvorane, obsojeni na prisilno delo ali v najboljšem primeru prisilno upokojeni. Zaradi teh okoliščin je med redkimi poklicnimi sodniki, ki so obdržali svojo službo, vladalo resnično panično vzdušje.

Med sojenjem so se obtožbe proti meni – kot je bilo pričakovati – izkazale za nizkotna obrekovanja, in to tako jasno, da me je sodnik moral oprostiti.

A moje upanje, da bom sedaj takoj izpuščen, je bilo grenko opeharjeno. Nasprotno, bil sem vrnjen nazaj v svojo celico, kakor da ne bi bil oproščen, temveč obsojen.

Čas do druge sodne obravnave je državni tožilec dr. Sakrajsek izkoristil za to, da se je z avtom vozil okrog in iskal osebe na slabem glasu, med drugim pocestnice, in jim naročil, da morajo pričati proti meni. Dan pred drugo obravnavo je ponovno poiskal zadevne osebe, verjetno zato, da bi svoja pričevanja še podkrepile. Ta previdnostni ukrep pa mu ni nič koristil; komaj so prišle pred sodišče, so se njegove »priče« zapletle v protislovja, tako da so bile razkrinkane kot lažnive, kar so v resnici tudi bile. Na tej podlagi bi moral biti ponovno oproščen.

Takšen razvoj [obrnave] ni ustrezal državnemu tožilcu. Sodba je bila sicer že dvakrat odločena v mojo korist, vendar je ni hotel priznati in podpisati. Potrebno je poznati jugoslovanske razmere, da bi lahko vedeli, da je državni tožilec tam ena najpomembnejših oseb javnega življenja ter sodniku močno nadrejen. V resnici je skoraj vsemogočen in nadzira življenje ljudi do njihovega najintimnejšega področja. Zaradi njegovega nepriznavanja moje oprostilne sodbe sem bil ponovno pripeljan nazaj v svojo celico, pri čemer si je moč predstavljati stopnjo mojega razočaranja, ki je mejilo že na obupanost. Tako zelena svoboda, ki sem jo skoraj že držal v rokah, je spet za nedoločen čas, morda za vedno, izginila izpred mojih oči. Nisem slutil, da je moj primer medtem postal povod za srečanje vseh državnih tožilcev, ki so v svoji zbežanosti navsezadnje poklicali notranje ministrstvo v Ljubljani in prosili za navodila. Od tam je sledilo navodilo, naj me v skladu z ugodno sodbo spustijo na prostost.

Ko so isti večer poklicali moje ime in mi ukazali, naj s seboj vzamem »vse«, kar posedujem, sem štel za veliko verjetneje, da grem v smrt kot pa na svobodo, in nisem verjel pazniku, ko mi je sporočil, da lahko grem domov.

Že po moji prvi oprostilni sodbi me je starejši paznik, ki mi je bil naklonjen, opozoril, naj se ne vračam domov. Niso si me sicer drznili likvidirati v zaporu, ker bi jim lahko [švicarsko] poslaništvo delalo preglavice, a sem preprosto vedel preveč, da bi lahko ostal živ. Zunaj zapora bo nekega dne »neznani storilec« dokončal to, kar je bilo prej nemogoče.

To svarilo, katerega upravičenost sem še predobro spoznal, sem si vzel k srcu. Nekajkrat sem se sicer nepričakovano še pojavil na svojem posestvu in spravil še nekatere stvari, ki so bile dragocene in ohranjene, na varno, toda nikoli nisem tam prespal, temveč sem vsako noč menjal svoje prebivališče. Tako sem živel v stalni negotovosti, slabše kot preganjana divjad. Moja goreča želja je bila, da se vrnem nazaj v domovino in se pridružim svoji družini. Seveda mi je Ozna zavračala dovoljenja za izstop iz države in mi iz varnostih razlogov vzela potni list. Končno sem se obrnil na švicarski konzulat v Zagrebu s prošnjo za posredovanje. Imena tega pogumnega in na pomoč pripravljenega moža, ki mu veliko dolgujem, se ne spominjam, saj je moj spomin močno trpel zaradi mnogih udarcev po glavi, ki sem jih prejel v času svojega bivanja v zaporu. Vsekakor se je zavzel zame, nakar je Ozna zaradi nepoznavanja mojega lastnega naslova sporočila mojemu odvetniku, naj se oglasim pri njih v Ljubljani, kjer bom prejel potni list vključno z izstopno vizo.

Po mnogih slabih izkušnjah, ki sem jih imel z Ozno, sem zavohal past. Namesto da bi sam odšel v Ljubljano, sem tja poslal svojega odvetnika, ki sem mu dal sodno overjeno pooblastilo. Potnega lista mu niso izročili. Sklicevali so se na majhno formalno napako, ki naj bi bila popravljena v dveh tednih. Čeprav je moj pooblaščenec skoraj vsak dan terjal potni list, ga tudi kasneje ni dobil.

Potem ko sem ves mesec opazoval to komedijo, mi je konzul v Zagrebu obljubil, da bo šel z mano na Ozno in me po prejetju mojega potnega lista nemudoma sam odpeljal na mejo, da se mi ne bo moglo nič več pripetiti. A tudi on ni dobil zame tako nujnega dokumenta. Hvala Bogu si je znal pomagati: v notranjem ministrstvu je imel prijatelja, ki mu je naročil, naj spravi zadevo v red. Ta moški je resnično držal besedo in nekega dne me je poklical konzul preko nekega kmeta, ki je bil redno obveščen o mojem nahajališču, in mi zaupal, da mi bo jutri prinesel potni list. Vesel sem ga naslednjega jutra sprejel na železniški postaji v Mariboru.

Kot sva se že prej dogovorila, me je konzul pospremil vse do meje z Avstrijo, ki sem jo še isti dan prestopil brez posebnih težav.

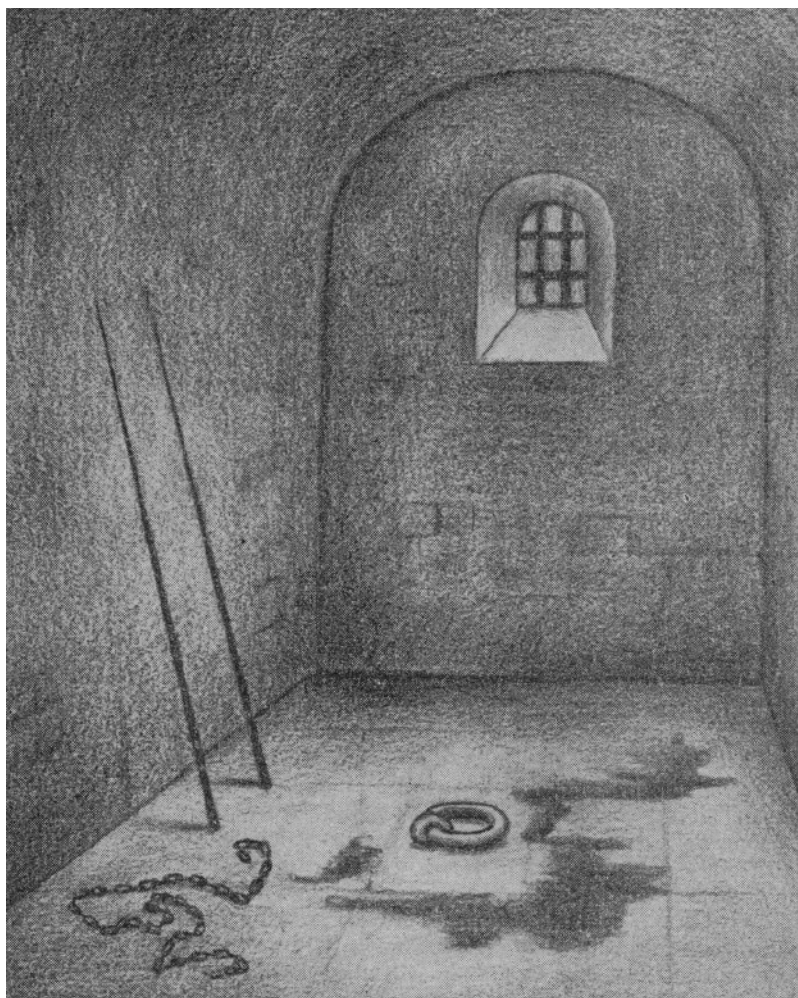
Olajšanje, ki sem ga občutil, ko sem končno stopil na tla tuje dežele in sem končno smel verjeti, da sem se izmuznil Ozni, je bilo nepopisno, z besedami ga ne morem obnoviti. Cela vrsta ugodnih, čudovitih naključij, ki so mejila na čudež, in moje švicarsko državljanstvo so me rešili skoraj gotove smrti.

Preden sem zapustil Jugoslavijo, sem angleškemu generalnemu konzulu in vicekonzulu na njuno željo izročil pisen popis svojih doživetij v treh izvodih.

Prosili so me tako za moj jugoslovanski kakor tudi za švicarski naslov, v primeru, da bi morali mojo izjavo kdaj uporabiti.

Po vrnitvi sem svojo zgodbo prijavil tudi zunanjemu ministrstvu v Bernu. Ni mi znano, ali je moj nezaslišani primer pripeljal do kakšne demarše. Nihče

naj ne misli, da je v tem poročilu pretirana ena sama beseda; nasprotno, poročilo je nepopolno. Za resnico povedanega jamčim s svojo častjo.

Pred smrtjo bi moral prestati še mučenje. Zato so me pripeljali v klet in me popolnoma slekli, vklenili v na tla pritrjen obroč in me do izgube zavesti pretepli z jeklenimi palicami.

EPILOG

Pred izdajo tega dela je založba pridobila pričevanje očitovcev o poteku usmrtev po posredovanju avtorja pričujočega poročila. Ta opis prihaja od matere in hčere, ki sta stopali po isti poti kot smrti zapisani, o katerih poroča naš švicarski državljani. Imen iz znanih razlogov ne smemo objaviti, čeprav obe

danes živita skrito v drugi deželi daleč stran od [morebitnega] strela. Njun naslov pa je za švicarske oblasti deponiran pri založbi. Pripoved je bila dobesedno, brez vsake slogovne spremembe ali popravka, natisnjena ter ponazarja potek in predzgodovino s popolno jasnostjo. Enostavni način pisanja preprostih žensk omogoča bralcu, da si ustvari nazorno sliko o dogajanju in rešitvi, ki meji na čudež, kot da bi se pred njegovimi duhovnimi očmi odvrtel film. Poročilo se glasi:

9. januarja 1946 so se tudi v vseh krajih v okolici Maribora na Dravi pojavili tovarnjaki Ozne. Na mojo grozo se je eden izmed njih ustavil tudi pred mojo majhno hiško, kjer sem s svojo 21-letno hčerjo pravkar delala na našem majhnem posestvu. Ura je bila 10. Vstopila sta dva oborožena moška, divjega in mrkega pogleda, in prebrala z lista moje ime in ime mojega sina. Imena moje hčere na listku očitno ni bilo. Svojega 17-letnega sina sem morala hitro poklicati iz delavnice njegovega mojstra. Ko se je pojavil, smo se morali hitro obleči in se pripraviti na pot. Ko smo nameravali zapustiti hiško, je moja hči dejala: »Ne, mati, kamor moraš iti, tja pojdem s tabo tudi jaz.« Zaklenili smo našo hiško in se z razbijajočimi srci povzpeli na tovarnjak. Na njem so že bile številne osebe, ki smo jih zelo dobro poznali, med potjo pa se nam jih je pridružilo še mnogo. Ko je bilo vozilo polno, je odpeljalo k šoli. Surovo so nas odpeljali v učilnico. Tam se je pričelo boječe šušljanje in šepet: »Kaj se bo zgodilo z nami, bomo zaslišani?« »O ne, o čem le!« Po nekaj urah so nas ponovno posadili na tovarnjak in nas odpeljali naprej do bogoslovnega semenišča na obrobju mesta.¹¹ Tukaj se je do večera zbralo toliko ljudi, da so napolnili šest velikih sob. Vsi so bili očitno prestrašeni. Napolnjeval jih je strah negotovosti. Nič niso občutili lakote in sploh niso opazili, da niso dobili nič hrane. Ravnanje partizanov¹² je postajalo vse bolj grobo. Toplji so nas s pestmi in brcali z vojaškimi škornji. Na ustnicah vsakogar izmed nas je bilo samo eno vprašanje: Kaj bodo storili z nami, kaj se nam bo zgodilo? Nas bodo pregnali čez bližnjo mejo? Vmes je bilo tako veliko otrok, družina A. iz sosednje ulice s štirimi ljubkimi fantki, gospe B. in F., katerih moža so bili pred kratkim odpeljali.

Pozno zvečer, proti 10. uri, so ponovno prispeli številni tovarnjaki. Pognali so nas po stopnicah dol, tiste, ki se v temi niso znašli, so toplji, zato so padli, drugi so nato padli preko njih in partizani so že uporabili puškina kopita.

¹¹ Stavba bogoslovja na Vrbanski 30 pod Kalvarijo. Dograjena je bila že 1939 in naj bi se v šolskem letu 1940/1941 prvi bogoslovci že vselili, toda nacisti so stavbo zasegli. Po vojni pa je bila stavba nacionalizirana. Danes se tam nahajata Zavod Antona Martina Slomška ter Biotehniška šola Maribor. Hvala dr. Alešu Mavru za to informacijo.

¹² V tem pričevanju je termin »partizan« uporabljen povsem napačno. Ker pa žal sam vir ne navaja, za pripadnike katerih enot je šlo (KNOJ, OZNA, etc.) oz. jih ne razlikuje, sem se držal načela dobesednega prevajanja.

Skozi temo ulic so številni tovarnjaki zdrveli k sodnemu zaporu. Tam je bila množica nesrečnikov razdeljena po vseh razpoložljivih sobah in celicah. Tukaj je bila svetloba – zopet novi znanci. Gospa M. s svojim sinom, ki nam je drgetajoča po vsem telesu povedala, da so njenega moža, marljivega mojstra, včeraj z mnogimi drugimi nagnali v zaklonski jašek in nato vanj vrgli ročne granate. Postajalo je bolj in bolj grozno. Odprla so se vrata: »Trije mladi moški ven!« Moj naivni sin je očitno mislil, da bo treba opraviti kakšno delo, in je odšel z njimi. Druga dva sta bila fanta iz družine A. Kmalu se je to nadaljevalo na isti način. Ko so v naši sobi ostale samo ženske, je zadonel klic: »Vse babe!« Na hodniku so se nekateri partizani posmehljivo smejali in vpili: »Aha, švabske kurbe!« Med nami je bilo mnogo zgrbljenih belolasih stark in mladih deklet. Čeprav sem bila zelo zajetna ženska, me je partizan tako močno udaril v ramo, da sem se opotekla več korakov naprej in se komaj obdržala pokonci. Vse svoje žive dni sem vendar delala samo v kmetijstvu. Zgrožene smo zagledale vzdolž daljše stene velike sobe tri vrste moških, slečenih do perila, ki so imeli roke zvezane na hrbtu in bili z žico na rokah zvezani v pare. Vsi so bili močno sklonjeni naprej. Večina je morala biti grozno pretepenih, saj so imeli okrvavljene glave in ušesa, vratove in roke. Pri nekaterih je kri še vedno tekla. Nekateri so hudo stokali. Sedaj so prišle na vrsto ženske. Divji ukaz: »Slecite si zgornja oblačila!« Moji hčeri je eden strgal verižico. Čeprav šibkega srca, se je znala marsikdaj čudovito obvladati. Tako mu je tudi tokrat rekla: »Verižica ni vredna toliko, kot si misliš.« Nato so sledili prstani, uhani, ure in denar. Prtljago smo morali pustiti že v sobi. Sedaj so pričeli z ženskami oblikovati četrto vrsto. Roke smo že imele zvezane na hrbtu. Zdaj so nas želeli na rokah v dvojce zvezati z žico. Ko je želel [partizan] mojo hčer zvezati skupaj s šepavo, premožno ženo, ga je moj otrok roteče prosil, naj jo vendarle zveže skupaj z materjo. Tej prošnji so ugodili. Jaz sem ga rotila, naj mojo hčer pošlje domov, saj sploh ni bila na seznamu in njeno ime sploh ni bilo prebrano, želela me je samo spremiti. Sedaj vendar ne more postati žrtev svoje otroške ljubezni. »Tisina«, je zakričal, in nobene besede več. In vedno znova je nahrulil ljudi: »Tisina!« Nič ni pomagalo, bili sva zvezani skupaj. Njene ustnice so postale blede kot kreda, prsti modri. Dobila je srčni napad, padla na tla in me potegnili s sabo. Nato so jo za kratek čas odvezali od mene in jo polili z vodo. Medtem se je slačenje in vezanje nemoteno nadaljevalo. Nastala je že cela gora oblačil. Kdor je imel boljše čevlje, se je moral tudi sezuti. Število vrst je naraščalo, prišli so novi znanci, družina P. iz L., daleč okrog znana zaradi svojega bogastva, a tudi zaradi svoje gostoljubnosti.

Ko je bila soba polna, so nas pričeli gnati dol čez hodnike in stopnišča. Jokajoč sem vprašala svojo hčer: »Za božjo voljo, kam nas peljejo?« Hladnokrvno je odgovorila: »Tja, kjer so že ostali.« Zlomilo se mi je srce, zašepetala sem ji: »Zakaj si vendar odšla z mano? Zdaj sem jaz kriva za tvojo nesrečo.«

Moja hiša na pohorskem posestvu, v katero sem po svoji izpustitvi iz strahu pred novo aretacijo le nekajkrat za kratek čas vstopil.

Na vseh zavojih stopnišča so v nišah stali partizani in se posmehljivo smejali. Na dvorišču so čakali tovornjaki. V vsak tovornjak so morali stlačiti okrog 60 ljudi. Na robovih so lahko posamezniki stali, drugi so čepeli, moja hči in jaz sva klečali. Dlani in rok skorajda nisva več čutili. Čeprav je bila ledeno mrzla januarska noč, nama je tekel znoj. Naenkrat smo se odpeljali z divjim tempom. Slišali sva, kako je vozilo zapeljalo čez dravski most, nato naprej po Reichsstrasse¹³ proti jugu. V Hočah smo se obrnili na Pohorsko cesto, novo avtomobilsko cesto na pohorsko pogorje. Ihtenje in kriki prestrašenih so postajali vedno glasnejši. »Tisina!« so nas nahrulili. Prazni kamioni so nam pripeljali nasproti in se odpeljali mimo. Kmalu smo dosegli pogorje in zapeljali po serpentinah navzgor. Na izogibališčih smo se morali ustaviti in spustiti mimo vračajoče se tovornjake. Partizani, ki so sedeli v njih in prepevali, so zaporedoma repetirali svoje puške. Zdaj ni bilo nikogar več med nami, ki bi bil v dvomu. Moja hči me je tolažila in mi zašepetala na uho: »Pomiri se, saj bo trajalo samo še trenutek.« Ko smo prispeli že visoko, v bližino Sv. Areha, se je vozilo ustavilo. »Deset dol«, nam je zakričal. Teh deset je postavil v pet parov in jih odpeljal približno 20 do 30 korakov stran v gozd na rob nekega jarka. Ko so počili prvi streli, so preostali v vozilu začeli divje kričati. Nato so prišli

¹³ Današnja Masarykova ulica. Podrobneje glej: Sašo Radovanovič, *Mariborske ulice*. Maribor 2005, str. 155.

po naslednjih deset. V petem paru je bila šepajoča gospa iz W. Moja hči ga je prosila: »Vzemi tudi naju, da bo temu konec.« »Pridita«, je bil njegov ukaz.

To je bila zadnja pot. Pot je rahlo vzpenjajoče se peljala stran od tovarnjaka skozi gosti gozd. Sneg je bil že steptan v stezo. En partizan je hodil na čelu, po eden na vsaki strani kolone čisto spredaj in eden na koncu. Ženska z okvarjeno nogo je bila v petem paru. Skupina je hitro napredovala in hitela dobesedno v smrt. Šepava gospa je kaj kmalu padla in potegnila s seboj še svojo tovarišico. Zadnji partizan je moral obe postaviti na noge in ju nato spremljati pod roko. Tako sva s hčerjo ostali na koncu [kolone] in medtem ko sem s sklonjeno glavo jokala ter mi je hčerka dejala: »Mati, ne bo več dolgo trajalo, en pok in vse bo končano«, se je peti par, ki ga je partizan trudoma vlačil s seboj, že nekoliko oddaljil od naju. Tedaj mi je hči rekla: »Mati, pojdiva tja v stran v gozd, saj se ne more niti obrniti proti nama.« »To nama vendar nič ne pomaga, ko naju ujamejo, naju bodo takoj pobili s kopiti.« »Ne, ne, le pridi, a nikar ne padi po tleh.« Šli sva tako hitro, kot je bilo mogoče, in ko sva prišli mogoče 30 korakov stran, sva zgoraj že slišali strele. Slišali so se nenavadno zamolklo. Strahoma sva napredovali dalje. Naenkrat sva obe zgrmeli naprej v sneg. Ta je bil ponekod globok do kolen in tla neravna. Mislila sem, da je vse izgubljeno. Mrzel pot nama je tekel po čelu, sneg nama je silil v usta, ker sva z obrazi ležali na njem. Bili sva že tako daleč, da vračajočih se partizanov nisva več videli. Niso naju iskali; verjetno so morali šteti do deset, kot je bilo običajno, in nato pozabili na naju, ker sva bili šesti par. Kaj zdaj? Majhen mesečev krajec je stal na robu nebesnega svoda. Slišali sva zadnji tovarnjak odropotati stran. Moja hči se je divje zvijala. Ni mi jasno, kako je zmogla z usti doseči mesto, kjer sva bili skupaj zvezani na rokah. Dolgo je skušala pregrizniti žico in pri tem tudi mene večkrat močno ugriznila. Neštetokrat je žico z zobmi krivila sem ter tja, dokler se ni zlomila. V tem trenutku sem pomislila, da nama je nedolžna duša mojega sinčka, ki je bil zagotovo v prvem vozilu in zdaj že leži zgoraj v grobu, morala priskočiti na pomoč. Ampak tedaj sva imeli roke še zvezane na hrbtu. Hči se je v snegu hitro obrnila in pričela gristi spone na mojih rokah. Tam nisem občutila nobenega ugriza več. Po nekaj tesnobnih minutah se ji je posrečilo tudi tukaj. Zdaj je isto zahtevala od mene – ampak kako naj bi to storila? Manjkalo mi je že veliko zob in prsti so bili [debeli] kot krofi ter popolnoma brez občutka. Prav tako nisva več imeli žepnega nožička. »Ljubi otrok, jaz tega ne zmorem! Skušaj vstati in pojdi takšna z mano.« Čez nekaj časa sem vzela lasnico. Trikrat toliko časa sem se trudila na vse načine, preden sem lahko njej, svoji rešiteljici, končno osvobodila roke. Še vedno sva neslišno ležali, saj sva si za vsakim grmom predstavljali partizana. Poslušali sva in poslušali, ampak nič se ni premaknilo. Zdelo se nama je, kot da se od daleč znova približuje tovarnjak. »Pokonci in naprej«, je tiho zaklicala hči. Šli sva urno po ubrani smeri dalje, vedno po hribu navzdol. Občutek sreče, občutek svobode nama

je dajal moč. Le občasno se mi je zazdelo, da bi morala nazaj, navzgor k jarku iskat svojega sina. Spotikali sva se naprej. Nešteto krat sva padli, si popraskali roke in noge na grčah, deblih in kamnih. Naravnost je šlo navzdol, čez jarke z malo vode in poledenelimi robovi, na katerih nama je spodrsnilo. Postopoma nama je postalo v glavi vedno bolj vroče. Drdranje tovornjaka je bilo vedno glasnejše. Ko sva v gozdu prestopili manjši grič, sva globoko spodaj zagledali žaromete naslednjega tovornjaka. A bil je dovolj daleč.

Hitro je šlo dalje. Moji čevlji že dolgo niso več imeli pete, hčerine nogavice so bile tako raztrgane, da so ji tolkle ob gležnje. Tako je šlo naprej, zagotovo kakšne tri ure. Prišli sva na planoto Polana¹⁴ in bili vedno bolj na varnem, ker mi to področje ni bilo neznano. Po dolgem času sva prišli mimo križne kapele¹⁵ in nato zavili po poti mimo W.-mlina. Zaradi psa sva tam morali narediti precejšen ovinek. S težavo sva prekoračili tudi mlinski potok. Čez pol ure sva bili v R.[azvanju]. Pričelo se je že rahlo daniti. Potrkali sva pri hiši P. Bilo je sicer odprto, toda niso naju hoteli spustiti noter. Ljudi je bilo preveč strah. Dobila sem raztrgan moški plašč, moja hči enako obleko. Z dvema raztrganima naglavnima rutama sva nadaljevali pot. Tukaj spodaj v dolini je bila cesta prašna, sneg je ležal le zgoraj v pogorju. Šli sva naprej ob robu gozda, da ne bi na cesti koga srečali. Končno sva prispeli – bilo je že svetleje – do [nama] poznane družine. Stanovalci so že bili pokonci, toda mož je še spal. On nama ne bi dovolil prenočišča, a žena naju je odpeljala na seno. Splazili sva se noter, potem ko sva pred tem spili skodelico mleka, in ostali tam več ur. Ko je mož odšel, naju je žena zbudila. Umili sva si roke in noge, ki so bile čez in čez prekrite s krastami in ranami. Tukaj sva preživeli več dni na senu. Ponoči sva iskali stike [z ljudmi], da bi našli pot čez Dravo in nato do severne meje z Avstrijo. Tukaj mora biti moj opis luknjast, ker ne želim nikogar, ki mi je pomagal, pahniti v nesrečo. Rada bi samo omenila, da so bili ljudje tako zelo prestrašeni, da svojih obljub večinoma niso držali. Po nekaj dneh sva bili že prav blizu meje, toda vodnik se ni pojavil, tako da sva se ponoči vrnili nazaj v Maribor. Ko sva takrat šli mimo Hutterjevega bloka (tedaj največja in najmodernejša stanovanjska zgradba v Mariboru),¹⁶ bilo je po 9. uri zvečer, je iz stavbe prišla težko oborožena skupina partizanov. Sledili sva jim na precejšnji razdalji in videli, kako so vstopili v sodni zapor. Noči strahu se torej še niso končale. Od 9. do 24. januarja 1946 se je nadaljevalo na

¹⁴ Najverjetneje današnje območje naselja Polana v občini Hoče.

¹⁵ Cerkev Sv. Križ na Glivniku, imenovana tudi križna kapela.

¹⁶ Stavba so pričeli graditi leta 1940, vendar so jo končali šele leta 1945. Postaviti jo je dal lastnik tekstilne tovarne Josip Hutter, znan po skrbi za delavce (poseben pokojninski sklad ter delavska kolonija na Pobrežju). Komunistična oblast je njegovo premoženje zaplenila. Podrobneje o Hutterju glej: Jerneja Ferlež, *Josip Hutter in bivalna kultura Maribora*. Maribor, 2009.

isti način. Čez dva dni sva ponovili poskus – tokrat je uspelo. Malo lastnega denarja, ki so nama ga dali znanci, sva sicer porabili za plačilo vodnika, a po polnih treh tednih sva nekega jutra stopili na avstrijska tla. Neki civilist naju je usmeril do angleške postojanke. Tam sva prišli v toplo sobo in dobili obilo hrane. Neprekinjeno sva morali pripovedovati. Zmajevali so z glavo, znova in znova spraševali prevajalca po pojasnilih in menili, da to ni človeško mogoče. Lahko sva jima pokazali sledi žice na rokah in zapestjih, ki so bile tudi po treh tednih še dobro vidne. Prišli sva v karantensko taborišče in zdaj sva tu med tisočimi begunci brez oblek in brez čevljev, revni kot cerkveni miši, toda svobodni in lahko mirno spiva. Le ko pomislim na svojega sina, moram vedno planiti v jok. *A. Sch.*

Lovski gostje našega švicarskega državljana na pohorski domačiji. Vsako leto v pozni jeseni je bil na velikem posestvu organiziran lovski pogon. Fotografija je bila posneta nekaj let pred izbruhom vojne. Naš sodržavljan in njegovi gostje takrat niso slutili, da bi se lahko le nekaj let kasneje na Pohorju zgodili ti grozni dogodki. *Z A. Sch.* podpisano poročilo matere in hčere, ki sta se kot po čudežu rešili, se popolnoma ujema s poročilom našega sodržavljana, čeprav se po času nastanka nekoliko razlikujeta.

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

DEJAN ZADRAVEC: *PTUJSKI MEŠČANI DO UNIČUJOČEGA POŽARA LETA 1684.*

Biografsko-prosopografski priročnik.
Ptuj: Zgodovinski arhiv, 2017, 438 str.

S prosopografsko-biografskim priročnikom Dejana Zadravca o meščanih Ptuja sta slovensko zgodovinopisje in arhivistika dobila prvo tovrstno delo domačega avtorja, ki je poleg izjemnega truda in vztrajnosti vključil v raziskavo nemajhno mero lastne inventivnosti. Potem ko je bil pred slabima dvema desetletjema deležen podobne, vendar precej manj zahtevne obravnave Maribor (gre za študijo graškega zgodovinarja Norberta Weissa v nemščini)¹ bi skorajda morali pričakovati, da bo naslednji na vrsti Ptuj, naše najstarejše mesto, katerega zgodovina je iz različnih razlogov raziskana še precej pomanjkljivo. Dela, kakršno je Zadravčevo, so posebej pomembna, kadar je provenienčno gradivo slabo ohranjeno. Kot poudarja avtor, je uničujoča usoda doletela ptujski mestni arhiv zelo verjetno šele po letu 1815 in ne že v strahovitem požaru leta 1684, ko je med drugim pogorel župnijski arhiv, torej v letu, s katerim se obravnava končuje.

Zadravčeva obsežna monografija predstavlja zbirko podatkov o časovno in stvarno določeni skupini oseb, meščanih Ptuja, začenši s prvimi po-

imensko znanimi Ptujčani iz 13. stoletja. Njen prvenstveni namen je trdna faktografska podlaga za nadaljnje raziskovanje, kar je temeljna značilnost prosopografskih del, hkrati pa gre za nekakšen biografski leksikon, prvi te vrste v slovenskem prostoru. Vsebina priročnika je sestavljena iz več med seboj povezanih delov. Kratkemu uvodu, orisu virov in napotkom uporabnikom sledijo trije deli, od katerih je najpomembnejši in najobsežnejši prvi. Gre za biograme vseh ugotovljivih ptujskih meščanov do leta 1684, od katerih so nekateri nujno zelo skromni, omejeni na eno samo omembo, spet drugi neprimerno obsežnejši in povednejši. V drugem delu so prikazani sezname meščanov glede na opravljanje poklicnih dejavnosti (npr. bakrarji, barvarji, čevljarji), različnih mestnih funkcij (mestni sodnik, pisar, svetnik itd.) ter dveh drugih s Ptujem povezanih funkcij, upraviteljev proviantnega in poštnega urada. Tretji, zadnji, del je avtor naslovil Seznam uporabljenih virov oziroma virov z omembami ptujskih meščanov, v njem pa ne najdemo samo številnih virov iz arhivov v Sloveniji, Avstriji in Nemčiji ter objavljenih virov (največ objave Jožeta Mlinariča), temveč tudi seznam slik oziroma pečatov, napisov na hišah in nagrobnikov. Številne barvne upodobitve materialnih ostalin ptujskih meščanov dajejo monografiji

¹ Norbert Weiss, *Die Bürger von Marburg an der Drau bis 1600. Prosopographische Untersuchung*. Diplomarbeit. Graz: Institut für Geschichte der Karl-Franzens-Universität, 1998.

posebno dokumentarno vrednost in vizualno privlačnost. Največ je odtisov pečatov, nadalje podpisov ter slednjič fotografij nagrobnikov iz zgodnjega novega veka, od katerih jih nekaj prikazuje tudi pokojnike, tj. ptujske meščane in njihove družinske člane. V upodobitvah se predstavijo ljudje iz krvi in mesa, prikazani v sodobnih oblačilih in v vsej svoji minljivi pomembnosti. Končno so tu še napisi na portalih hiš z vklesanimi inicialkami lastnikov, letnicami zgraditve ali prenove in likovnimi prikazi gospodarjeve poklicne dejavnosti. Ohranjeni hišni portali so zdaj zaživel v svoji izpovedni celovitosti, potem ko so nekateri doslej razkrivali le inicialke in drugi imena, oboje pogosto brez časovne komponente. S podpisom, pečatom in portalom, datiranim in z lastnikovima inicialkama, je dokumentiran samo usnjar Janez Krstnik Dröschinger, čigar hiša je bila zgrajena ali obnovljena prav v letu uničujočega požara 1684.

Odveč je poudarjati, kako mimo obravnavane monografije ne bo mogel noben raziskovalec ptujske zgodovine in kakšne odgovore lahko Zadravčev priročnik nudi zvedavemu ljubitelju mestne preteklosti, če ga le zna prav izprašati in obračati v rokah. Dejan Zadravec, ki v slovenskem zgodovinopisju in arhivistiki že dolgo ni neznano ime, je lokalno in slovensko zgodovino obogatil z delom, ki bo še lep čas kažipot tovrstnim in podobnim obravnavam starejše preteklosti mest slovenskega pa tudi širšega prostora.

Boris Golec

IVO IN SLAVKO GOLDSTEIN:
TITO. Uredila Aleš Učakar in dr. Zala Mikeln, prevedla Maja Novak in Andrej E. Skubic, prva slovenska izdaja, Založba Modrijan, Ljubljana 2017, 1072 str.

Slovenske knjižne police so bogatejše za zajetno knjigo izpod peresa očeta in sina, **Slavka in Iva Goldstein**, s kratkim in preprostim naslovom *Tito*. Gre za književno delo, ki je vredno pozornosti in skrbnega branja, saj kljub temu, da avtorja ne odkrivata »tople vode«, prinaša vrsto dokumentiranih trditev in zaključkov, ki so bili doslej ali neznan ali pa premalo poudarjeni. Knjiga ne prinaša ničesar povsem novega, ampak korektno dopolnjuje ali celo koristno ponavlja mnoga doslej izdana tovrstna dela. Njena dodana vrednost je avtorska poštenost, saj oba pisca ne idealizirata lika pokojnega jugoslovanskega predsednika Josipa Broza, temveč v maniri dobrih poznavalcev materije in virov nizata njegovo biografijo in uravnoteženo in kritično izpostavlja ta vzpone in padce brez olepševanja in ideološke navlake, pri čemer poskušata biti pri vrednostnih sodbah nekaterih Brozovih dejanj previdna, saj pošteno poudarjata, da nekaterih trditev, ki jih prinaša poplava novodobne kritike jugoslovanskega maršala, ni mogoče potrditi ali dokazati, ker arhivskih dokumentov o tem vsaj za zdaj še ni. Morda bodo prišli na plano in šele takrat bo mogoče verodostojno govoriti tudi o vseh očitanih odklonih in popolni osebni odgovornosti tega velikega državnega in partijskega voditelja, ki ga zgodovinopisje kljub kritikam uvršča med največje osebnosti novejših svetovne zgodovine.

Avtorja v obširnem predgovoru zelo enostavno zapišeta, da v tej knjigi sledita nenavadni Titovi življenjski poti, »vendar hkrati postavlja nekatera vprašanja, na katera bi tudi sama težko našla odgovor«. V Titovi biografiji se prelamljajo vsa ključna vprašanja zgodovine jugoslovanskih narodov kot tudi zgodovine Jugoslavije od tridesetih let 20. stoletja do njegove smrti leta 1980 in celo časa po njej. Tukaj se lahko strinjamo z njuno trditvijo, da ta vprašanja in dileme »zadevajo vse nas, ki smo v Titovem obdobju živeli na ozemlju nekdanje Jugoslavije«. Njuno delo temelji na množici dokumentov, virov in literature, tudi slovenskih avtorjev, še zlasti dr. Jožeta Pirjevca, in se dobro opira na novejšo ugotovitve, upošteva joč zdaj že zavržene ocene nekaterih starejših Titovih biografov. Med njimi moramo vsekakor omeniti Vladimirja Dedijera, ki je prvo različico Titovega življenjepisa objavil davnega leta 1953, torej v času, ko se je Tito razšel z enim najtesnejših vojnih tovarišev, Milovanom Đilasom. Dedijer je skupaj s svojimi sodobniki pač pisal v času, ko še ni bilo znamenj popolnega razpada komunistične Jugoslavije, in ko je bilo o tem govoriti na glas smrtno nevarno. Dedijer in ostali takratni avtorji niso imeli pred očmi propada treh najpomembnejših sestavin celotne Titove politike – socializma, Jugoslavije in neuvrščenosti. Zato se lahko in najbrž celo moramo strinjati z avtorjema, da »je danes temeljno vprašanje o Titu, kakšen je naš današnji odnos do njegovega dela, zdaj ko so tri njegove poglavitne sestavine propadle«. Vnovič izpostavljata tudi prevladujoča mnenja o Titu v svetovnem zgodovinskepisu in ilustrativno omenjata samo nekaj av-

torjev. Tudi tistih, ki o Titu niso imeli najboljšega mnenja, a so vseeno priznavali, da je bil »prvi disident iz povojnega komunističnega bloka, človek, ki je prvi prebil železno zaveso in se edini enako uspešno boril najprej proti Hitlerju, nato pa še proti Stalinu«. V knjigi nas avtorja v posebnem poglavju pronicljivo spomnita na Titov odločni »ne« Stalinu leta 1948 in ob tem ne skoparita z dejstvi o brutalnem notranjem spopadu jugoslovanskih komunistov s »tovariši«, ki so ostali zvesti Stalinu. Velika večina teh je v dobršem delu okusila strahote komunističnega taborišča Goli otok. Kot informburojerci pa so bili deležni nadzora UDV tudi po prestani kazni. O tem temnejšem poglavju lahko preberemo marsikaj sicer že znanega, a z dodatki novejših ugotovitev in ocen, zlasti o številu smrtnih žrtev, ki naj bi jih ne bilo več kot 400. A tudi to je bilo preveč, sploh ker naj bi Tito nasprotoval usmrčitvam »*tovarišev, ki so skrenili s poti*«, zagovarjal je njihovo »prevzgojo«. Za Goli otok pa je seveda še kako vedel. Skratka, knjiga nam prinaša precej svežo podobo o Josipu Brozu kot zagorskem revnem fantiču, ključavničarju, sindikalnemu funkcionarju, zdorskemu »fremterju«, avstro-ogrskega vojaku na vzhodni fronti, ujetniku v Rusiji, obrobne revolucionarju in o kasnejšem ne ravno pomembnem funkcionarju ilegalne KPJ. Hkrati nas spomni na njegovo uporništvu konec 20. in v 30. letih 20. stoletja, in njegov nagli vzpon na hierarhični partijski lestvici, ključno z moskovskim obdobjem in s Stalinovimi čistkami. To obdobje naj mu ne bi bilo v posebno čast, saj mu mnogi novodobni pisci očitajo krvave roke in sodelovanje pri pogromu nad vodilnimi jugoslovanskimi

komunisti v letih 1937 in 1938. Kot ob tem dodajata Ivo in Slavko Goldstein, »do danes dostopni arhivski dokumenti niso potrdili ocen, da je Tito sodeloval z OGPU ali Obveščevalno službo Rdeče armade«. Hkrati pa dodajata, da je mogoče trditi, »da je celotna zgodba o Titovem novačenju in vsem, kar se nanaša na njegovo sodelovanje z NKVD, zasnovana na domnevah in hipotezah. Z NKVD je Tito priložnostno sodeloval, vendar ne kot zaupnik, temveč na drugih ravneh. Res pa je, da se je strinjal z likvidacijami in smrtjo svojih tekmecev, ki jih je izvajal NKVD v okviru Stalinskih čistk. Smrti ni sam zakrivil, a kot zvest vojak partije se je z likvidacijami sprijaznil in jih celo pohvalil. Ta pohvala zločinov nad bližnjimi sodelavci in drugimi tovariši v vodstvu KPJ je eden od največjih, po mnenju nekaterih celo največji moralni madež na več kot pol stoletja dolgi življenjski in politični poti Josipa Broza«. Na podoben način pišeta tudi o drugih poglavjih iz Titovega vojnega in povojnega delovanja v času nastanka povojne socialistične Jugoslavije. Pri tem ne skoparita z ocenami o njegovem zasebnem življenju, o »življenju na veliki nogi«, o njegovih konjičkih in hobijih ter seveda o državniškem in partijskem delovanju. Posebno poglavje namenjata JLA, ki je bila »Titov otrok« in je bila najbolj zvesta in trdna podpora Titovega režima. Skratka, biografija je celovita pripoved o Josipu Brozu od rojstva do smrti, z mnogimi svetlimi in tudi temnejšimi poglavji iz njegovega bogatega življenja in političnega delovanja. Brez olepševanja ali zanikanja osebne krivde za mnoge napake zlasti med NOB, ko je kot vojaški poveljnik naredil tudi nekaj velikih napak, ki jih je celo priznal.

Naj omenimo samo Užiško republiko 1941, ko je sprejel frontalni spopad, ki se je izkazal za usodno napako. Za razliko od mnogih posplošenih trditev o njegovi osebni odgovornosti za povojne poboje avtorja opozarjata, da Tito ni odobral tega, kar se je zgodilo po končani vojni 1945, ko so vojaške enote prezrle njegov ukaz, da je treba z vojnimi ujetniki ravnati v skladu z ženevsko konvencijo in preprečiti poboje vojnih oseb in ujetnikov. Te morajo odgovarjati za vojne zločine, a o tem morajo odločati sodišča. Kot je o tem leta 1974 povedal Milovan Đilas, Tito pobojev ni odobral zlasti zato, ker so »dogodki ušli izpod nadzora in prerasli v anarhijo. Zato je tudi zahteval poročila in pojasnila, hkrati pa tudi opravičilo in razumevanje za maščevalni bes, uperjen proti »tolpi«, ki se je tudi po koncu vojne še borila in zadajala izgube našim ljudem«.

Eden od avtorjev, Slavko Goldstein, je bil Titov vojak med leti 1942–1945 in je po vojni doživel veliko razočaranje, najprej leta 1953 in nato v letih 1971–1972. Kljub temu pa ni pozabil na pozitivni prispevek Broza, ki je mnogim vendarle ponudil priložnost, da se »borijo proti modernizirani apokalipsi«. Njegov sin Ivo je pripadnik mlajše generacije zgodovinarjev. Spominja se nekaterih ukrepov partijskih oblasti iz časa hrvaške pomladi 1971 in 1972, ko je njegova družina doživela hišne preiskave in druge policijske ukrepe. Z novejšo zgodovino se ukvarja od sredine devetdesetih let minulega stoletja in v tem kontekstu veliko raziskuje in publicira o holokavstu. Oba, oče in sin, sta torej marsikaj doživljala osebno in zato bi bralec pričakoval, da bosta do cela kritična o vsem, kar je povezano s

Titom. A ni bilo tako, dela sta se lotila znanstveno korektno, in čeprav je mogoče razbrati, da le nista zanemarjala svojih osebnih doživetij, se zdi, da sta dejstva postavlja v širši kontekst prostora in časa in da sta poskušala, kolikor je bilo le mogoče, osebno sodbo o Titu »uravnotežiti«. Zato bi lahko pritrdili njuni končni oceni, da »sta s knjigo poskušala izreči umirjene, nepristranske ocene o Titu in njegovem delu«. Knjiga je opremljena z nekaj izbranimi fotografijami in z obširnimi znanstvenim aparatom. Priložen je seznam kratic z obrazložitvijo in obsežno imensko kazalo. Delo je vredno branja, brez lažnega pretiravanja zanika mnoge novodobne enostranske in posplošene ocene o Josipu Brozu in njegovih sodelavcih. Ponuja nam sliko, ki ni ne samo bela in tudi ne pretirano rdeča, je pa polna različnih barvnih kombinacij, ki na koncu predstavljajo zaključeno mavrično podobo ljudi in časa, v katerem so živeli.

Marjan Toš

MORPURGI, POTOMCI MARIBORSKIH JUDOV

Dokumentarna razstava v Centru
judovske kulturne dediščine Sinagoga
Maribor 29. 6.–31. 8. 2017

CJKD Sinagoga Maribor, ki deluje v obnovljeni nekdanji judovski sinagogi v Židovski ulici 4 v Mariboru, je za poletje 2017 pripravil zanimivo in odmevno dokumentarno razstavo s pomenljivim naslovom *Morpurgo, potomci mariborskih Judov*. Z njo so javnosti predstavili

delček usod mariborskih srednjeveških Judov, ki so se po izgonu iz mesta in dežele v letih 1496–1497 zatekli na območje Beneške republike, v severnoitalijanska mesta in v Dalmacijo. Veliko jih je prišlo zlasti na območje Goriške, Gradiške in Trsta, kjer se je vse do danes ohranil značilni priimek Morpurgo – Marpurgo – Morpurgi – Marpurgi. Razstavo sta zasnovala in pripravila **Marjetka Bedrač** in **Andrea Morpurgo**, oblikovala jo je **Anja Premk**, prevode slovenskih besedil v lepo angleščino je pripravila **Valerija Trojar**, lektorici pa sta bili **Darja Gabrovšek Homšak** in **Kristina Alice Waller**. Razstavo je spremljal tudi dvojezični barvni katalog, za katerega je besedilo napisala Marjetka Bedrač.

Splošno znano je, da je v Mariboru, danes drugem največjem mestu Slovenije, v poznem srednjem veku živel relativno številčna in pomembna judovska skupnost. Marpurch, Marpurg ali Marburg, kot se je mesto nekoč imenovalo, je tedaj spadal k vojvodini Štajerski. Ta je skupaj z vojvodinama Koroško in Kranjsko ter Avstrijskim primorjem sestavljala tako imenovane notranjeavstrijske dežele, ki so bile del habsburškega ozemlja. Poglavitna gospodarska dejavnost mariborskih Judov je bila posojanje denarja, ukvarjali pa so se tudi s trgovino, še posebej z vinom, ki je bila prav tako dobičkonosna in pomembna dejavnost. Proti koncu 14. stoletja sta se vloga in položaj Judov v posojilnih poslih postopoma spreminjala. S to dejavnostjo so se vse bolj ukvarjali tudi kristjani, vse močnejši konkurenti Judom pa so bili tudi v trgovskih dejavnostih. Gospodarska moč Judov je tako začela upadati, s tem pa tudi naklonjenost in zaščita vladar-

jev in deželnih gospodov, ki v poslih z Judi niso več prepoznavali finančno-ekonomskega interesa. Na prigovarjanje notranjeavstrijskih deželnih stanov po izgonu Judov iz teh dežel je Maksimiljan I. 18. marca 1496 naposled podpisal odlok o izgonu Judov s Štajerske, Wiener Neustadta in Neunkirchna. Z odlokom je tudi določil, da se morajo Judje iz teh krajev izseliti do 6. januarja 1497, v istem času pa je Jude izgnal tudi s Koroške.

Razstava je še enkrat verodostojno opozorila, da so nekateri mariborski Judje po odhodu iz Maribora v novih krajih prevzeli priimek Marpur(g)er/ Marburg(er) oziroma Morpurgo. »Priimek Morpurgo je italijanska različica priimka Marpurger, razvil pa naj bi se iz beneškega poimenovanja za Maribor (Morpurch). Med vsemi različicami, med katerimi zasledimo še priimke Marpurch, Morpurch, Morpur(g), Mompurgo, de Morpurgo in Morpurgo de Nilma, je prav Morpurgo daleč najpogostejši priimek potomcev mariborskih Judov. Iz zgodnjega 16. stoletja ni ohranjenih zadostnih virov, na osnovi katerih bi bilo mogoče z vso gotovostjo določiti kraje, v katerih so se mariborski Judje v prvih desetletjih po izgonu naselili v največjem številu. Kljub temu smemo sklepati, da se jih je največ naselilo na območju grofij Goriške in Gradiške in v Trstu. Proti koncu 16. in v začetku 17. stoletja se namreč večina omemb Judov s priimkom Marpurger nanaša na posameznike in družine, ki so tedaj živeli v Gorici in Gradišču ob Soči. Člani družin Morpurgo so bili pozneje tudi med najštevilčnejšimi predstavniki svojih skupnosti v obeh mestih, priimek Morpurgo pa je v tem času postajal vse pogostejši tudi v Trstu. Gorica, Gradišče ob Soči in Trst

so, kot vse kaže, bili tisti središča, iz katerih so se družine Morpurgo razselile in druga mesta na Apeninskem polotoku in Jadranski obali, v severozahodno Evropo, na območja osmanskega cesarstva in celo v čezatlantske dežele. Posamezne družine Morpurgo med seboj niso bile vselej sorodstveno povezane, povezovala pa sta jih skupni krajevni izvor njihovih prednikov in priimek, s katerim so ime srednjeveškega Maribora ponesle s seboj v svet. Mnogi Morpurgi so se uveljavili kot spretni trgovci in poslovneži pa tudi kot ugledni in vplivni bankirji, rabini, zdravniki, univerzitetni profesorji, inženirji, poslanci, knjigarnarji, založniki, pisatelji, pesniki, umetniki itd. Njihovi dosežki potrjujejo, da so v okoljih, v katerih so živeli, pomembno prispevali h gospodarskemu in družbeno-kulturnemu razvoju«, je med drugim izpostavila Marjetka Bedrač. Po podatkih, ki so jih zbrali nekateri družinski rodoslovci, naj bi bilo doslej na družinsko drevo vpisanih že več kot 2350 članov družin Morpurgo. Največ Morpurgov danes še vedno živi v Italiji, živijo pa tudi v Avstriji, na Hrvaškem, v Franciji, Španiji, Grčiji, na Slovaškem, Češkem, v Združenih državah Amerike, Kanadi, Izraelu, Venezueli, Braziliji, Surinamu in še kje.

Z razstavo Morpurgi, potomci mariborskih Judov, so organizatorji zelo resno opozorili na nesporno judovsko identiteto mesta ob Dravi in izpostavili nujnost, da »se večkrat podamo po razgibanih poteh potomcev pregnanih mariborskih Judov in se obenem poklonimo njihovemu spominu«. CJKD Sinagoga je v minulih letih veliko pripomogel, da sta se javni in zgodovinski spomin na srednjeveške mariborske Jude, ki so mesto pomembno zaznamovali, ga

sooblikovali in ponesli na evropske zemljevide ter v njem pustili trajne sledi, vrnila v javnost, in da postaja postopoma judovska zgodovina sestavni del zgodovine mesta. Z omenjenim projektom se je Sinagoga tudi dodatno utrdila v prepoznavni mreži domačih

in predvsem evropskih judovskih kulturnih centrov, ki proučujejo judovsko zgodovino, kulturo in dediščino in posebni poudarek namenjajo holokavstu in sodobnemu antisemitizmu.

Marjan Toš

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem in nemškem jeziku, sinopsisi v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: elektronski, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, in odtisnjen na papir. Obsega lahko do 60.000 znakov.
6. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

7. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustaljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.

Prispevki drugih znanstvenih panog (torej nezgodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.

8. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.

Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str.

Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, za zbornik, kraj in leto izida, strani.

9. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) bodo natisnjene enobarvno. Skenirane naj bodo v resoluciji 300 dpi (minimalna širina 10 cm) in shranjene v obliki tif ali jpg. Dato-teke slikovnega gradiva naj bodo poimenovane v skladu s podnapisi v besedilu (slika 1 ipd.) in priložene v tej obliki osnovni datoteki. Pri podnapisih k slikovnemu gradivu navedemo: zaporedno številko, naslov slike in vir. Naj bodo na ustreznem mestu v besedilu.
10. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
11. Za prevode povzetkov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTIONS FOR ČZN (Review for History and Ethnography)

1. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography) is an interdisciplinary review for humanistic and social sciences. It is published by the University of Maribor, Slomškov trg 15 and Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Papers should be submitted to the Editorial Board: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. The articles published in ČZN are in Slovene language, the abstracts are in English and German, the synopses in English.
4. If the contribution is a treatise or an article, then the contribution should have an abstract (of maximum 30 lines) and a synopsis (of maximum 6 lines).
5. The contributions should be submitted in electronic Windows-compatible format and printed on paper. The contributions should not exceed 60"00 characters.
6. The contributions are proofread and peer reviewed with a blind peer review procedure. The authors are responsible for the statements and the scientific correctness of their papers.
7. **Footnotes** should be written unified, under the line on the bottom of each page. In the notes abbreviations should be used and they should be, together with acronyms, explained in the chapter References. With archival sources traditional acronyms for archives, followed by the acronym of the fond or collection, call number or the folder/box number and the number of the archival unit or the name of the document should be used. In references the name of the author, logically abbreviated title (not publishing year) and page number should be cited.

The contribution from other scientific fields (not historical ones) can use the American citation APA (Stavbar 2006: 23) and the reference list at the end of the contribution.

8. **Citation of sources and references** – if there is a chapter Sources and References at the end of a contribution, all the sources and references should be cited systematically (see Footnotes). All the sources, such as archival sources, references, newspapers, oral sources, should be cited separately. Within these groups the materials should be written alphabetically.

Archival sources: the archive, the name of the fond or the collection, if necessary also the number of the folder or of the box should be cited.

References – books should be cited in the following order: Author's name and surname, *Title (and subtitle) in italics*. Publication place and publication year, pages.

References – articles should be cited in the following order: Author's name and surname, title of the article. *Name of the newspaper, review or book of proceedings (in italics)*, for periodicals also volume, year, number or date and pages; for a book of proceedings publication place and publication year, pages.

9. Appendixes (picture materials, photographs, maps...) will be printed monochromatic. They should be scanned in the 300 dpi resolution (min. width 10 cm) and saved in the tif or jpg formats. The picture materials files should be named according to the order they appear in the text (example: slika 1 etc.) and should be added in this format to the basic file. The subtitles for the picture materials should include: consecutive numbers, picture title and source. They should also be put on the right place in the text.
10. Each contribution should have an exact author's address: name and surname, academic or professional title, working place or institution, its address and author's email address.
11. Translations of abstracts and synopses are provided by the Editorial Board.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru –
University of Maribor and Historical Society of Maribor

Sedež uredništva – *Editorial office*
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@um.si
tel. 040 261 333

Prevodi – *Translations*
Mateja Škofljanec

Lektoriranje – *Proofreading*
Bojana Samarin

Grafična priprava – *Prepress*
Katarina Visočnik

Naklada – *Circulation*
500 izvodov

Tisk – *Printed by*
Cicero, Begunje, d.o.o.

Letna naročnina za študente in posameznike –
Annual subscription price for students and individuals
21 EUR

Letna naročnina za ustanove – *Annual subscription price for institutions*
25 EUR

Cena posamezne številke – *Single issue*
6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
ali na sedežu uredništva (zupanur@gmail.com) – *You can subscribe*
to the review at the registered seat of the Zgodovinsko društvo v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
or at the editorial office (zupanur@gmail.com)

ISSN 0590-5966

Cena: 12,60 €